

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

VEJLE AMTS ÅRBOG

1990

VEJLE AMTS ÅRBOG

UDGIVET AF

VEJLE AMTS HISTORISKE SAMFUND

1990

JØRN THOMSEN OFFSET A/S . Kolding
KOLDING DATA SATS A/S

Redaktion:

Erik With-Pedersen, Dæmningen 10^t, 7100 Vejle, 75 82 20 85

Knud Erik Reddersen, Hammersvej 14, 6000 Kolding, 75 56 81 48

Forord

I forvisning om, at vore mange læsere med forventning imødeser årbogens tilsynkomst i brevkassen, udsender vi hermed 1990-udgaven i 85-året for Samfundets oprettelse.

Efter vort skøn med et indhold, der spænder vidt i tid og sted, og i en passende blanding af stof, såvel fra faghistorikeres som fra lægmands penne.

Sidste års udgivelse rummede også meget læseværdigt stof, men var desværre skæmmet af nogle fejl, som vi i redaktionen alene har ansvaret for. Foruden en del trykfejl bogen igennem, var der endvidere tale om et udfald af et mindre tekstafsnit i tillægget til Ulla Qvortrups artikel. Tilfældigvis forstyrrede det næppe forståelsen, men desuagtet var både udfaldet og trykfejlene noget af det, som nager de ansvarlige i lang tid efter. De skete fejl beklages hermed både overfor de pågældende forfattere og læserne.

En nyere og bedre teknik på bogtrykkeriet skulle forhindre lignende tekstudfald i fremtiden. Trykfejl undgås kun ved en bedre korrekturlæsning. Derfor har re-

daktionen allerede for nærværende årbogs vedkommende truffet aftale med en erfaren og kompetent mand fra faget, som for Samfundet har påtaget sig al korrekturlæsning.

Med således lettet sind hører vi gerne fra forfattere, der måtte have egnet stof til vor årbog, men samtidig takker vi dem, som i år har sørget for indholdsrigdom og alsidighed.

At vi samtidig har kunnet udarbejde en lille, fin bog – Anton Berntsens børnerim med tegninger af Albert Bertelsen – og medsende denne, er os en særlig glæde. God læsning.

Redaktionen

Indhold

- han gav os Skamlingsbanken <i>Af Svend Avnby</i>	9
Prædikestolen i Vor Frelzers Kirke i Horsens <i>Af Otto Norn</i>	14
Beretningen om en sølv- drikkekandes vandring fra Knabberup til København <i>Af Christine Lind Christensen</i>	24
Om befordring af provstebreve fra Kolding til Harte <i>Af Aksel Nellemann og Knud Moseholm</i> .	44
Egnsmuseet i Vandel - et lille museum med en anderledes udvikling <i>Af N. M. Schaiffel-Nielsen</i>	53
Festdage på Koldinghus <i>Af Poul Dedenroth-Schou</i>	58

Omkring Jelling - igennem jernalder og vikingetid <i>Af Steen Hvass</i>	64
Hans Dvinge Vejle Fjords sidste erhvervsfisker <i>Af Leo Novrup</i>	82
Lokaliteter i Vejle amt omkring 1830 <i>Af Erik Housted</i>	89
Sdr. Stenderup Andelsmejeri 1894-1914 <i>Af Ib Doktor</i>	110
Herluf Kjems Hansen Indstifteren af Kjems-Fonden En nøjsom ungarl <i>Af Kamma Varming</i>	125
Nyt fra historien i Vejle amt 1989	129
Vejle Amts Historiske Samfund 1989-1990	160
Tak for støtte	163
Ekstrakt af årsregnskab	164
Vejle amts årbog	166
Bøger til salg	167

– han gav os Skamlingsbanken

Af Sven Avnby¹

Ved Torning Mølle, der ligger ved Aller lidt øst for Christiansfeld, er rejst en mindesten med følgende indskrift:

Møllejer
Hans Iver Staal
virkede her fra
1830 til 1861

Folket vaagner
op af Dvale
Hist lød dansk
i Stændersale
Slesvigs Løver
ryster Manken
Staal – han gav os
Skamlingsbanken
Histor. Samfd. 1938

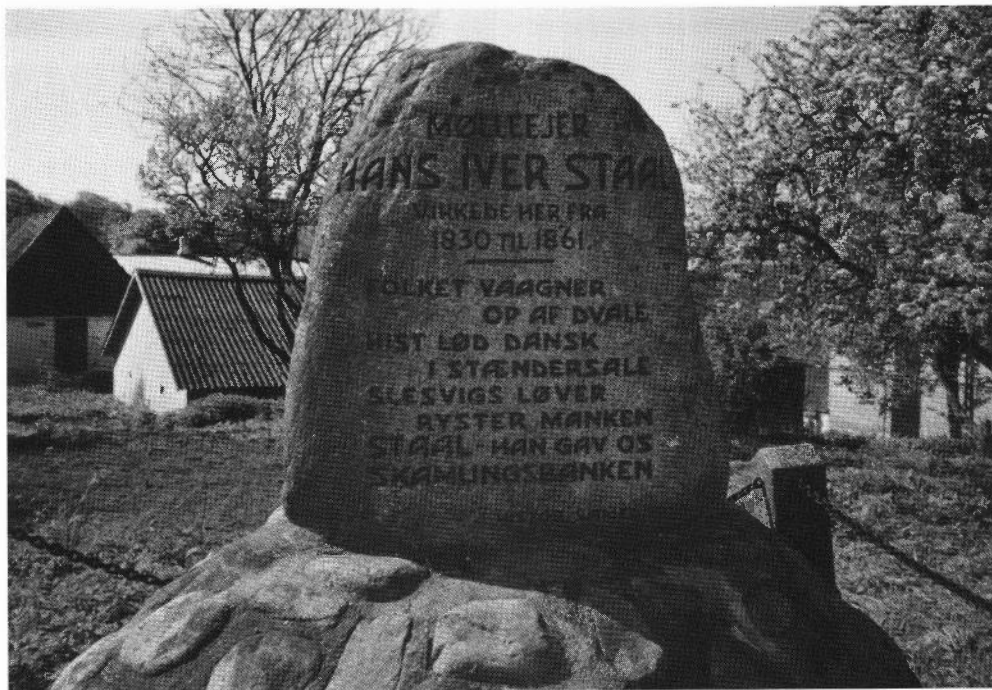
Hans Iver Staal var »fæstningsdreng« – født i Michaelis sogn i Fredericia den 28. september 1796.

Faderen, Niels Staal, var fra København og havde været ansat som kopist i Generaltoldkammeret. I 1789 får han be-

stilling som toldinspektør ved det herværende tolddistrikt og var som sådan den første »faglærte« tolder i Fredericia. Ved toldforordningen af 1797 samles regnskabsføringen af toldvæsenets forskellige indtægter og udgifter under en fælles strøm-, told- og konsumtionskasserer, og Niels Staal bliver den første i dette nye embede. Hans bestalling foreligger den 1. marts 1797.

I 1790 har Niels Staal indgået ægteskab med Anna Marie Bruun. Hun er datter af storkøbmanden Johannes Iver Bruun – rådmand og senere borgmester i byen – og søster til Bertel Bruun, der også gjorde sig stærkt gældende inden for handel og industri. Ved sit ægteskab kom Niels Staal således ind i vel nok den mest betydningsfulde familie i Fredericia på den tid.

Ægteparret Staal beboede ejendommen nr. 34 i Prinsessegade (hvor den nu nedlagte telefoncentral senere blev opført), og her voksede nu Hans Iver op sammen med en hel del søskende. 28 år gammel gifter han sig med Johanne Hansen, og vi ved, at han i 1827 har et farveri på

Jyllandsgades sydside lige øst for Axeltorv, hvor nu »Geddesborg« ligger. Men fra 1830 og til sin død i 1861 ejer og driver han Torning Mølle (også benævnt Tårning Mølle).

Det er jo imidlertid det med Skamlingsbanken, der interesserer os her. Hvordan kommer mølleren i Torning ind i billedet? Jo, den tidligere fredericianer var jo nu bosat i Sønderjylland, og netop i hans tid her er fronterne mellem de dansksindede og de tysksindede i landsdelen trukket skarpt op. Ikke mindst om sproget var kampen åbenbar. Vi erindrer Peter Hiort Lorenzen, der i stænderforsamlingen i Slesvig under stor protest »talte dansk og vedblev at tale dansk«.

Kort tid efter sin tronbestigelse søgte Christian 8. at regulere forholdet med sit sprogreskript af 14. maj 1840. Heri bestemtes det, at dansk skulle være regerings- og retssprog, hvor det var kirke- og skolesprog. De mest ivrige forkæmpere for danskheden var nok skuffede over, at reskriptet ikke gav mere styrke til deres sag, men mange sønderjyder hilste det med glæde som et skridt i den rigtige retning.

I 3-året for reskriptets udstedelse, den 21. februar 1843, var ca. 200 dansksindede bønder samlet til fest i Sommersted Kro, hvor man i taler og sang bekræftede hinanden i danskhedens sag. Laurids Skau holdt her sit første offentlige foredrag og

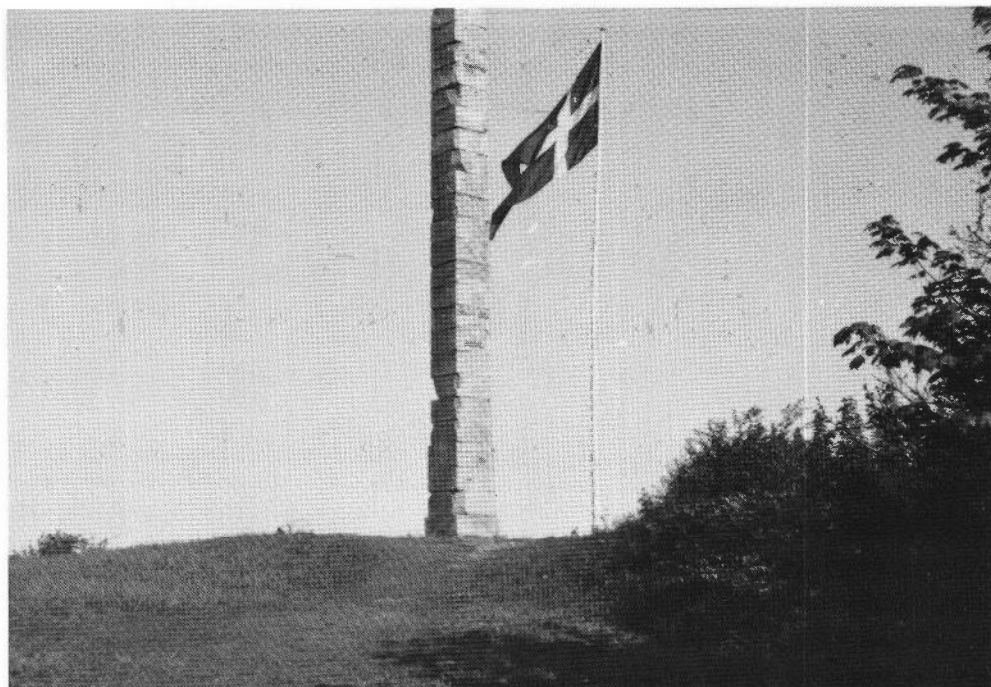
sluttede med at opfordre forsamlingen til at tømme et »Løftets bæger« på »at det ikke skal vare tre år, før vi atter samles til et lignende gilde«.

Nu stod møller H. I. Staal frem og kom med den overraskende meddelelse, at han sammen med nogle andre patriotiske mænd fra hans egn havde besluttet, at man hvert år skulle højtideligholde den 14. maj som en folkefest i anledning af sprogreskriptets udstedelse. Og man havde åbnet mulighed for, at den første fest kunne afholdes inden 3 **måneder** i stedet for inden 3 år. Som passende forsamlingssted havde man udset Skamlingsbanken, og Staal havde allerede ved kontrakt sikret sig købet af 7 tdr. land på bankens højeste del. Han håbede, at forsam-

lingen ville bifalde og understøtte dette projekt.

Det ville forsamlingen. Man jublede, og der blev udbragt et leve for sagens heldige udførelse. Hele købesummen androg 440 rdl. kurant og var tænkt tilvejebragt ved udbydelse af aktier. Hver aktie blev sat til 5 rdl., og en del aktier blev straks tegnet. Resten blev afsat snarest efter.

Der blev nu dannet en Skamlingsbanke-komité, der af sin midte valgte en bestyrelse på 5 medlemmer. Den første fest på Skamlingsbanken skulle være afholdt på 3-årsdagen efter sprogreskriptets udstedelse, men da denne dag i 1843 faldt på en søndag, og man derved kunne komme i konflikt med den gældende heligdags-anordning, blev festen afholdt den

18. maj. Festen, hvorunder P. Hiort Lorenzen fik overrakt et pragtfuldt drikkehorn af sølv, talte mere end 6000 deltagere, og ved festen året efter var antallet vokset til 12.000.

Allerede i 1845 foreslog møller Staal på en generalforsamling i Skamlingsbanke-Selskabet, at hvert medlem skulle give en sten, så der kunne rejses en granitstøtte på bankens højeste punkt til minde om den danske sags afdøde forkæmper. Det blev nu ikke til noget i første omgang, men tanken levede videre, og i 1859 skete der noget. Orla Lehmann - daværende amtmand over Vejle amt - var medlem af en komité, der havde forestået rejsningen af Bülows monument og Løve-monumentet i Flensborg. På vegne af denne monument-komité fremsatte Orla Lehmann nu det tilbud, at man ville anvende et overskud, man rådede over, til en mindestøtte for den danske sags forkæmper i Slesvig. Mindestøtten skulle bestå af en granitobelisk af 50 fods højde og rejses på bankens højeste punkt. På et bestyrelsesmøde i Skamlingsbanke-Selskabet den 6. januar 1860 vedtoges det enstemmigt at modtage tilbuddet med tak. Af forskellige grunde trak tiden ud, men midt i oktober 1863 var mindestøtten rejst.

Glæden varede dog kun kort. I begyndelsen af 1864 brød krigen ud, og den 17. februar 1864 besatte prøjsiske tropper egnen omkring Skamlingsbanken. Mindestøtten havde været en torn i øjet på hjemmetyskerne, og formentlig er det dem, der foranledigede, at en afdeling prøjsiske ingeniører den 21. marts ødelagde støtten.

De civile myndigheder i Haderslev konfiskerede nu uden videre de stenblokke, som mindestøtten havde bestået af, og averterede dem til salg ved offentlig auktion på stedet den 16. april kl. 10.

Skamlingsbanke-bestyrelsen var naturligvis indstillet på, at selskabet skulle sikre sig stenene, men opgav tanken, da man næsten kunne være sikker på, at et sådant køb ikke ville blive approberet. I stedet blev det aftalt, at to pålidelige, danske mænd, nemlig Johs. Chr. Petersen fra Bøgelund ved Dalby og Jakob Østergaard fra Grønninghoved, uanset prisen skulle søge at få tilslag på de 25 stenblokke, der opråbtes i lige så mange numre. Det lykkedes. Petersen fik tilslag på de fleste numre, og Østergaard købte resten ved af og til at være højstbydende.

Stenene skulle ifølge auktions-konditionerne bortskaffes af køberne, og det blev ordnet på den måde, at man lejede et stykke af den tilgrænsende mark. Her henlå stenene, til støtten atter blev rejst.

Købsprisen for stenblokkene androg 185 rdl., hvilket beløb uden vanskeligheder blev indsamlet blandt Skamlingsbanke-Selskabets medlemmer. For at få dækket omkostningerne ved genrejsningen af mindestøtten henvendte selskabet sig til den tidligere giver, Monumentkomitéen. Og i 1866 kunne amtmand Orla Lehmann meddele, at komitéen havde entreret med stenhugger Klewing i Flensborg, der i sin tid havde opsat støtten, om at genrejse den for en sum af 900 rdl.

Man enedes om, at støtten skulle opsættes i den stand, den var, og i maj måned

1866 stod den igen på sit gamle, kun lidt beskadigede fundament.

Blandt de 18 navne, der er indhugget på støtten, finder vi naturligvis »H. Staal, Torning«. Møller Staal døde den 4. april 1861 og ligger begravet på Tyrstrup kirkegård. På hans grav findes en mindeplade, som »Danske Samfund« opsatte på 100 års-dagen for festen i Sommersted

Kro, hvor Staal gav meddelelse om sit køb af Skamlingsbanken. Indskriften lyder:

1843 - 1943
21. Februar
»Danske Samfund«
Tak

Kilder:

Karl Hede: »Højskamling eller Skamlingsbankes Historie«, Kolding, 1882.

Erik Husted: »Toldvæsen og toldere i Fredericia«, artikel i bladet »Zise«, 1984, nr. 1.

Jens Lampe: »Møller og møllere i Danmark gennem 100 år«, Aarhus, 1984.

Eduard Nissen: »Fredericia - by og borger«, Fredericia, 1965.

Kirkebog for Michaelis sogn, Fredericia.

Noter:

1. *Sven Avnby, født 1918 i København, studentereksamen 1939, civiløkonom 1951. Medarbejder ved »Lokalhistorisk Arkiv for Fredericia og Omegn« siden 1980. Har skrevet bogen »Møller på Fredericiaegnen«, udgivet 1985 af Lokalhistorisk Arkiv i Fredericia, samt bogen »Auditøren fra Farum«, udgivet 1990 af »Farum lokalhistoriske Forening og Arkiv«.*

Prædikestolen i Vor Frelsers Kirke i Horsens

Nogle bemærkninger til Hanne Jönssons smukke bog:
»Gud til Ære. Kiercken til Zirat«. Horsens 1987.

Af Otto Norn¹

I 1532, da borgerne i Horsens jog tiggermunkene ud af byen, gjorde de et rigt bytte. Franciskanerklostret beslaglagde en stor part, vel o. en fjerdedel af købstadens areal. Klosters kirke overgik til den evangelisk-lutherske gudstjeneste sammen med byens gamle sognekirke S. Ibs, klostrets øvrige bygninger, gårde og haver gav plads for hospital og skole. Byen, der fra gammel tid havde benyttet den imponerende brede Søndergade som torveplads, fik i 1575 lov til at nedlægge Vor Frue kirkegård syd for S. Ibs og her etablere et regulært torv.

Klosterkirken blev efter Reformationen sognets hovedkirke og i løbet af de følgende par århundreder ved sit rige inventar og gravminder et storslået monument over de velhavende og standsbevidste købmandsfamilier, et sandt »Patriciernes Pantheon«. Således fremtræder Horsens klosterkirke stadig, skønt den mere centralt beliggende S. Ibs i 1794 blev gjort til byens vigtigste kirke og samtidig fik navnet »Vor Frelsers«. Dette skete efter en gennemgribende nyindretning, hvis mest

markante træk var de mange lukkede loger i to etager over den senromanske basilikas nordre sideskib. Midterskibet gjorde man til en høresal, hvortil Klosterkirkens statelige barokke prædikestol blev flyttet og anbragt på sydvæggen overfor logerne. Fra sit høje stade kunne provst Brøndsted nu forkynde fornuftens og borgerdydens evangelium. Selve stolen virkede som en kostbar antikvitet, men dens omgivelser, rummet, var helt bragt i samklang med den rationalistiske teologis idealer.

Det er fuldt berettiget, at Vor Frelsers kirkes menighedsråd har taget initiativ til udgivelsen af en meget smuk bog om prædikestolen i Vor Frelsers kirke. Forfatteren, kunsthistorikeren Hanne Jönsson, har kaldt sin bog: Gud til Ære Kiercken til Zirat. Peder Jenssøn Koldings prædikestol i Vor Frelsers Kirke i Horsens 1670. Bogen på 170 sider med mange fine illustrationer, registre og noter er smukt tilrettelagt af Erik Ellegaard Frederiksen og trykt hos A. Backhausen.

Når forfatteren tillægger billedskæreren Peder Jensen Kolding det store og rige

Prædikestolen i Vor Frelzers Kirke i Horsens.

arbejde, slutter hun sig herved til historikeren, inspektør ved Nationalmuseet, magister Christian Axel Jensen, der med »Danmarks Snedkere og Billedsnidere«, København 1911, grundlagde udforskningen af billedsniderkunsten i Danmark. Ganske sikker på denne sin tilskrivning var Chr. A. Jensen imidlertid ikke, heller ikke Hanne Jönsson er uden betænkeligheder, men slutter dog sine mange overvejelser med at fastholde den hævdvundne tilskrivning og har hertil gode argumenter; flere kunne måske tilføjes, hvilket her skal blive forsøgt.

Det er typisk for de ældre tider, der lagde mindre vægt på kunstnerisk originalitet, at et stort og kostbart arbejde som vor prædikestol intet direkte meddeler om sin frembringer, men tydeligt oplyser om giveneren købmand Johan Andersen og hans hustru, Bodil Hansdatter. Tilskrivningen til Peder Jensen må indtil videre udelukkende begrundes ved sammenligninger med nogle få, dokumentarisk sikrede, men langt ældre værker fra hans værksted, der fra 1646 befandt sig i Horsens. Det drejer sig om altertavlerne i Odder, Faling og Jannerup kirker; disse, alle i modsætning til Horsens-stolen rigt stafferede, har Nationalmuseet publiceret i inventarværket »Danmarks Kirker«, hvis redaktion i disse år forbereder et bind om kirkerne i Horsens.

Ved at være skåret til at virke uden bemaling adskiller prædikestolen sig ikke blot fra Peder Jensens dokumentarisk sikrede arbejder, men fra det store flertal af periodens altertavler, prædikestole og mindetavler.

Allerede de ældre Danmarksbeskrivelser gør udtrykkeligt opmærksom på, at der til stolen er anvendt flere forskellige eksotiske træsorter, bl.a. den hårde, sorte ibenholt og den røde mahogni. Det er ganske tydeligt, at disse sammen med det hjemlige egetræ, hvori billeder og ornament er skåret, har skullet virke ved træets naturlige farver, et sjældent, men dog ikke ganske nyt træk.

Desværre er beskueren siden Vor Frelseres Kirkes store restaurering i 1935 tvunget til at betragte stolen på baggrund af rå, røde mursten, som ganske frarøver snitværket den oprindeligt tilsigtede farvevirkning. Helt anderledes smukt har den gjort sig midt i Klosterkirkens hvidkalkede indre, især når kerterne var tændt i de blankpudsede malmkroner. Prædikestolen er blevet fremstillet ikke blot til at virke ved sit farvespil, men nok så meget ved sin glans. Den er blevet skåret for at skulle poleres, og hertil egnede sig i særlig grad de hårde træsorter. Mesteren har naturligvis i sin formgivning vidst at tage hensyn til materialernes krav, også når det gjaldt figurer og ornament.

Dette forhold må kunsthistorikeren tage hensyn til ved sine sammenligninger med de samtidige arbejder, der inddrages under forsøget på en mesterbestemmelse. »Hånden«, ikke motiverne gjorde mesteren »kunstforstandig« eller »kunstrig«, således som den til billedskærer uddannede snedker havde ret til at kalde sig, fordi han foruden »på høvlen« også var udlært »på kniven«.

Også prædikestolens mester fandt sine motiver blandt de vidt udbredte kobber-

stukne blade; hans kunstneriske originalitet beror derfor helt på den kunstfærdighed, hvormed han gjorde brug af sine lån, hans frihed i forhold til forlægget, hans formsans og proportionsfornemmelse. Alle disse egenskaber besad mesteren for Horsens-stolen i høj grad. Hvis denne virtuos virkelig har været Peder Jensen, må det vække forundring, at han på sine ældre dage i den grad har kunnet forny sig og imødekomme kravet fra uvante materialer med henblik på at skabe helt andre virkninger end de almindeligt tilstræbte.

Horsens-stolen har skullet kaste lyset tilbage, stærkest fra de blanke, højpolerede sorte ibenholt-spejle, de snoede søjler og de mange flammelister, som var på mode allerede i Christian IV's tid, især som malerirammer. I samfundets højeste kredse holdt man af alt, hvad der lod sig polere blankt, sten, metal eller hårdt træ, som formåede at give genskin, således som vi kan konstatere ved at betragte mange samtidige nederlandske malerier i deres sorte ibenholt-rammer.

Det kan meget vel tænkes at være bestilleren, den rige købmand, der ved hjælp af sine oversøiske forbindelser har kunnet skaffe sin billedskærer de sjældne og kostbare træsorter, og denne forstod sandelig at gøre brug heraf. Han skærpede sin kniv, så den kunne bide i det hårde træ, undlod så vidt gør ligt dybe underskæringer, blødgjorde sine former, sleb og polerede for at opnå den rette glansfulde virkning, og hvert år til Pinse sørgede kirkens værgere for at få hans værk poleret op, så det kunne stråle omkap med solen. Men

stadig må vort spørgsmål være: Var mesteren den i 1675 afdøde Peder Jensen?

Indtil forskningen gør et eller andet heldigt fund i arkiverne, har vi ingen anden udvej end at se os omkring i stolens og bestillerens nærmeste omgivelser, hvilket først og fremmest må være Horsens. Lad os derfor vende tilbage til Klosterkirken, dette storslåede monument over tidens borgerstolthed, som må have virket særlig stærkt i den krigshærgede by.

Gang på gang havde de rå soldater, ikke mindst kongens polske hjælpetropper, huseret i Horsens, hvis indbyggertal var dalet stærkt. I 1682 fandtes blot 123 gårde, lidt færre huse, men dobbelt så mange bodder, fattigfolks boliger, og mange grunde lå øde hen. Men i nogle få gårde mellem Søndergade og åen sad købmændene lunt inden dørene, således ikke mindst prædikestolens giver Johan Andersen og hustru, der under Svenskekrigene havde måttet flygte til Øerne og i livsfarens stund fattet beslutningen om den store votivgave. Det kan forbausende, at en købmand blot ti år efter krigen kunne præstere en så kostbar gave; men endnu større må forbavelsen blive, hvis den opfattelse kan fastholdes, at stolen er blevet til hos en lokal snedker og billedskærer.

I Klosterkirken blev den nye prædikestol rummets andet midtpunkt; som det første havde det fra katolsk tid højaltrets korsfæstelsestavle, der med et par små tilføjelser og vejledende indskrifter ikke kunne fremkalde den evangelisk-lutherske menigheds mishag, hvilket ej heller det gotiske korbuekrucifiks formåede. Den nye prædikestol blev en ligeså pragt-

fuld som meningsfuld ramme omkring Gudsordets forkyndelse. Når magister Peter Rasmussen Rytter lod sig se og høre deroppe under himlen i sin sorte kjole, fik rammen, stolen også i kunstnerisk henseende, sit rette indhold. Forkyndelsens fundament var Loven, den storslåede Mosesfigur, der bærer »kurven«, hvis relieffer tilligemed opgangens repræsenterer Kristi frelsergerning, Evangeliet. På hjørnerne mellem hvert fag er anbragt statuetter af Apostlene og Kristus som Verdens Frelser. Hans store blanke verdensglobe har skinnet omkap med lysekronens hængeskugle midt i kirken. Lydhimlen over præstens hoved opløser sig i en fantastisk krone af bruskværksbøjler, på hvilke de

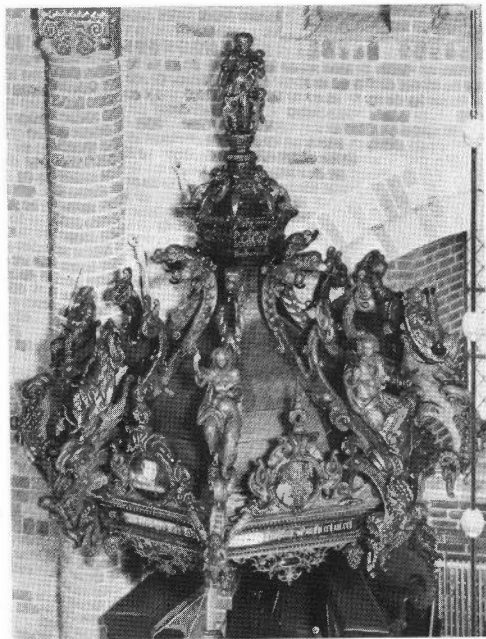
kristelige Dyder har taget sæde; den fornemste Kærligheden udfør himmelkronens topskud. Heroppe på (og i) himlen finder vi givernes portrætter og indskrifter. Det skulle jo ikke være skjult, at prædikestolen også er til minde om de saligt afdøde, der har ladet sig afbilde af en maler og en billedskærer, både som yngre og som ældre.

Nu var Johan Andersen ikke den eneste Horsens-købmand, der efter de grusomme krigstider var kommet i velstand, hvad han har følt at måtte takke Gud for. Dette lod sig udmærket gøre uden selvforømmelse, men naturligvis heller ikke uden gejstlig vejledning.

Ved at se en smule længere frem i tiden, falder det tydeligt i øjnene, at prædikestolen udgør den første, omend vigtigste fase af en nøje planlagt nymøbleri af den gamle klosterkirkes indre, således at rummet bedst muligt kunne fungere i overensstemmelse med det af Enevoldskongen forordnede nye kirkeritual, der forelå trykt i 1685. Disse bestræbelser lod sig fint forene med den opadstræbende borgerlige overklasses ønsker om at sætte sig et varigt minde, således som det hidtil alene havde været adelen tilladt at realisere. I Horsens var det især familien Thonboe, der viste sans for Guds krav til den nye tids pionerer.

Enevældens ortodokse statskirke til lagde skriftemålet stor betydning som en nødvendig forudsætning for altergangen, hvorfor også Johan Andersen havde sat penge af til afholdelse af to ugentlige skriftemålsprædikener og derved vist sig som »Stifter« i god gammel katolsk forstand,

Prædikestolens himmel.

hvis fortjenester sognepræsten mag. Rytter fastholdt i sin trykte ligprædiken 1676.

I 1679 bekostede en anden rig Horsens-købmand Jens Nielsen Thonboe et korgitter, hvis adgang til nadverbordet vogtes af to store keruber med respektindgydende flammesværd. Her på kordørens trin under krucifikset, det store udskårne billede af den lidende frelser og forsoner, måtte nadvergæsterne knælende aflægge skrifte for kirkens to præster, der sad i deres lukkede stole på hver side af døren til Det allerhelligste. 1702 bekostede to købmænd korgitteret forgyldt og udsmykket med malerier, der henviser til Syndefald, Bod og Nåde. I 1716 fik det andet sakramente, dåben, en fornem ramme, en rigt udskåret og forgyldt fontelukkelse.

Herefter kunne Klosterkirken fuldtud efterkomme det nye kirkerituals krav. I de følgende årtier kom endnu mere inventar til, men intet heraf har videre interesse i dette forsøg på at føre den berømte prædikestol tilbage til sin egen tid og sine egne omgivelser. Med sådanne hensigter lønner det sig bedre at kaste et blik på den rigt udskårne og stafferede kapeldør, der er opstillet i vestre ende af kirkens søndre sideskib.

Kapeldøren blev i 1675 bekostet af købmand Christen Nielsen Thonboe i sammenhæng med erhvervelsen af et areal af kirkens gulv i søndre sideskib, således at han her kunne henstille sin egen og hustruens kister i »åben begravelse«, ligeså fornemt som førhen kun konger og adel. Disse nyrige borgerlige vidste nok, hvorpå det kom an, både i liv og død. Herremænd ville de også gerne være, såfremt en gam-

Thonboeske gravkapel

mel adelig sædegård i passende afstand fra købmandsforretningen blev til salg. C. N. Thonboe erhvervede i 1690 Jensgaard ved Snaptun i Glud sogn og kunne herfra bekvemt holde øje med sine skibe på vejen ind og ud ad Horsens fjord. En slægtning, Anders Jensen Thonboe kom på samme måde 1684 i besiddelse af Hanstedgaard, blot en halv milsvej uden for Horsens nørreport. Den barnløse enke lod her indrette et hospital for fattige.

Men med vort formål for øje er det ikke tilstrækkeligt, omend nok nyttigt, at lære bestillerens kreds, de rige Horsens-købmænd, at kende. Bør også billedskæreren æres, må opmærksomheden rettes mod de fattige håndværkere, og hvad der fra tiden o. 1670 er bevaret af deres arbejder.

Det er Horsens snedkerlaugs bog, der kan oplyse navnene. I 1671 blev Arendt Slache, søn af Christian IV's, i Westfalen fødte slotssnedker Frederik Slache på Koldinghus, optaget i Horsens snedkerlaug. Han fik meget at bestille, blev relativt velstående og udlærte mange svende, heriblandt en søn Jørgen, der 1703 var fuldt uddannet i billedsniderkunsten, hvis ornament nu var akantusranken. Til ham lader bl.a. fontelukkelsen i Klosterkirken sig tilskrive. I 1684 blev en anden mester, også en kunslærd mand, Søren Pedersen optaget i lauget, hvor han i de følgende år spillede en fremtrædende rolle.

Man kan herefter spørge, om en af disse mestre kan have arbejdet med på Klosterkirkens, nu Vor Frelsers kirkes prædikestol og måske som mestersvend tilkomme sin del af æren for dens originale skønhed, eller skal Chr. A. Jensens tilskrivning fuldt ud stå ved magt?

I betragtning af, at Arendt Slache indtrådte i Horsens snedkerlaug i 1671, året efter stolens fuldførelse, falder det naturligt at tilskrive ham Klosterkirkens korgitter fra 1679, fem år forinden Søren Pedersen blev medlem af byens snedkerlaug. Et enkelt blik på korgitterets store og flotte, men groft skårne keruber, de slattent vredne søjleskafter og flade flammelister er dog tilstrækkeligt til at udelukke, at korgitterets mester, vel sagtens Arendt Slache, kan have haft andel i prædikestolens tilblivelse. Derimod lader adskillige andre snitværker i byens og omegnens kirker, bl.a. korgitteret i Korning kirke, 1704, sig tilskrive denne mester.

Søren Pedersen er endnu lettere at af-

færdige i sammenhæng med prædikestolen, da vi helt sikkert kender hans stil fra Hundborg kirkes inventar i Thy fra 1688-91. Ligesom Jens Mortensen, af Chr. A. Jensen kaldt »Nykirke-mesteren«, arbejdede han troligt i Peder Jensens manér, temmelig talentløst og uden originalitet. Nok tør man kalde Søren Pedersen for Peder Jensens efterfølger i Horsens, men det må anses for udelukket, at han kan have været dennes mestersvend, betroede, end-sige selvstændige medarbejder.

Da ingen af de to Horsens-billedskærere, der arbejdede i årene lige efter prædikestolens tilblivelse, kan have haft del i æren af det vellykkede resultat, vil det falde rimeligt at slutte sig til den hævdevundne tilskrivning og anse Vor Frelsers kirkes prædikestol som Peder Jensens for-bavsende originale alderdomsværk.

Man bestyrkes i denne antagelse ved at se lidt nærmere på Christen Nielsen Thonboes kapelportal i Klosterkirken. Indskriftens årstal 1675 gælder kapellets erhvervelse og indretning, ikke ægteparrets dødsår. Hustruen Elisabeth Pedersdatter Kolding døde 1687, hendes mand senere, og det må være ham, der efter hustruens død lod deres fælles epitafium opsætte i kapellet, hvorfra det senere er blevet flyttet ud i midterskibet. Det er utvivlsomt et arbejde af Søren Pedersen. Ikke epitafiet, men kapelportalen har interesse i sammenhæng med vort problem: Har Peder Jensen skåret Vor Frelsers Kirkes prædikestol?

På ét enkelt punkt har Hanne Jönsson interesseret sig for sammenhængen mellem portal og stol, men er ikke gået videre

end til at konstatere, at det samme ranke-ornament er benyttet til udsmykning af portalsdørens gennembrudte gitre og til prædikestolstrappens fladskårne underside, hvilket må skyldes det fælles kobberstukne forlæg. Når Hanne Jönsson ikke er gået videre i sin sammenligning, kan årsagen være, at hun har været ubekendt med Peder Jensens dødsår, en oplysning, som kunsthistorikerne Merete Bergild og Jens Jensen er fremkommet med i deres afhandling om billedskæreren Jens Mortensen, i *Fra Ribe Amt* 1987.

Herefter må sagen imidlertid stille sig således, at den fine kapeldør kan have

stået færdig før Peder Jensens død i sommeren 1675 og følgelig også kan være udgået fra hans værksted. Dens kunstneriske kvalitet er fuldt på højde med stolens og overgår langt Jens Mortensens og Søren Pedersens arbejder. Et af sidstnævntes tidligste værker kan meget vel være ægteparret Thonboes epitafium.

Ser man bort fra, at kapelportalen er skåret med staffering for øje i modsætning til den polerede prædikestol, findes mange træk, der forbinder de to snitværker og samtidig knytter dem til de tidlige dokumentarisk sikrede arbejder fra Peder Jensens værksted.

Vor Frelses Kirke i Horsens.

Portalmotivet var overalt benyttet af 1600-tallets stenhuggere og snedkere ude som inde, omkring døre og porte, malede, udskårne eller beskrevne felter. Motivet kunne med udgangspunkt i de vidt udbredte Søjlebøgers illustrationer varieres i det uendelige. Enhver billedskærer, der fik til opgave at levere en altertavle eller et epitafium var fortrolig med dette arkitekturmotiv, hvis grundtræk ufravigeligt består af en søjle- eller pilasterstilling, der over gesimsen bærer et topstykke, som oftest en rigt ornamenteret ramme omkring en figurfremstilling. Thonboe-kapellets dør udgør en sådan portal, der heller ikke savnes på købmand Johan Andersens rige prædikestol. Præsten gik på prædikestolen gennem en portalprydet dør, hvis gavl rummer en niche med en statuette forestillende apostlen Peter, en henvisning til præstens åndelige magt og ansvar, »Nøglemagten«, som gejstligheden i ortodoksiens tid gerne så understreget.

Sammenligner man disse to portaler, kapellets og prædikestolens, der oprindeligt stod få skridt fra hinanden (og fra fontelukkelsen) i Klosterkirkens søndre sideskib, vil man finde, at de har mange lighedspunkter, tilmed så karakteristiske for en billedskærers personlige stil og »hånd«, at man må anse kapelportal og prædikestol for skåret i samme værksted. Udstrækker man sammenligningen til også at gælde altertavlen i Odder kirke, et dokumentarisk sikret arbejde af Peder Jensen fra 1640, slutter denne sig til kæden, der forbinder Peder Jensens navn med vor prædikestol, og vi må alle give Chr. A. Jensen ret i tilskrivningen fra 1911 og har

gjort det uden at henvise til de beslægtede, men anonyme arbejder: fontehimlen i Kolding (1639) og altertavlen i Glud (1654).

Men det er også værd at fæste sig ved den lærde forskers funderinger over Peder Jensens tilnavn Kolding, der betyder, at han selv eller hans slægt har haft hjemsted i denne by, hvor allerede 1598 ved kongeligt initiativ et snedkerlaug blev etableret. Igennem hele sin lange regeringsperiode havde Christian IV stærkt behov for snedkere og stenhuggere på Koldinghus. Slotssnedkeren og hans svende måtte gang på gang i arbejde, når fjenden havde ødelagt kongens bohøve, sidst efter Torstenssonskrigen (1643-1645), da Arendt Slaches tyskfødte fader, Friedrich, og Jens Mortensen efter majestætens egenhændige besked fremstillede en ny kongestol i slotskirken. Det var på samme tid, kort efter krigen, at Peder Jensen lod sig optage i snedkerlauget i Horsens. Og det har han nok gjort klogt i, for herefter var det næppe let for en billedskærer at skaffe sig arbejde i Kolding. Chancerne var åbenbart bedre længere oppe i Nørrejylland, hvor Peder Jensen allerede havde forbindelser, og hvortil tidligere flere af Christian IV's slotshåndværkere, bl.a. billedhuggeren Claus Lauritzen, var flyttet. Det er værd at fæstne sig ved, at Kolding i første halvdel af 1600-tallet var et udgangspunkt for stenhugger- og billedskærerkunstens spredning i Jylland. Peder Jensen har utvivlsomt haft gode grunde til at føje Kolding til sit navn; således vel også købmand Christen Nielsen Thonboes hustru i Horsens. At hun som skrevet står på

ægteparrets epitafium i Klosterkirken, tilmed hed Elisabeth *Peders* Datter, frister unægtelig til den antagelse, at hun har været datter af vor billedskærer Peder Jensen. Købmændene gik ellers meget sjældent uden for deres stand, når de giftede sig. Hvis vi her står overfor en undtagelse, kan forklaringen være, at Peder Jensen Kolding allerede i sin levetid nød større ry end sine mange fattige brødre i billedskærerkunsten. Eftertiden må finde et sådant ry velfortjent, hvilket klart fremgår af Hanne Jönssons smukke bog.

PS. En udmærket kilde til oplysning om Klosterkirkens historie udgør Horsens Klosterkirke 1275-1975, udgivet af Horsens Klostersogns Menighedsråd 1975 og skrevet af Sv. Aage Bay, hvem forfatteren ofte har haft anledning til at takke for venlig interesse.

Noter:

1. *Otto Norn: f. 1915. Da.kunsthistoriker, Dr. phil. 1949 med disputatsen Christian III's Borge. Inspektør ved Nationalmuseets 2. afdeling 1949-68; professor ved Aarhus Universitet 1968-77. N. har medvirket ved Nationalmuseets værk Danmarks Kirker og bl.a. skrevet Bornholms Byer (1952), Jydsk Granit (1968) og En Købstads Industrialisering (1973).*

Tilbud:

Medlemmer af Vejle Amts Historiske Samfund kan købe bogen om Prædikestolen i Vor Frelzers Kirke til favørpris: kun kr. 115,00 plus forsendelse (normalpris kr. 225,00) ved henvendelse til sognepræst Børge Hansen, Kildegade 27, 8700 Horsens. Tlf. 75 62 58 84.

Beretningen om en sølvdrikkekandes vandring fra Knabberup til København

Af Christine Lind Christensen,
Knabberup¹

Med den tanke og i det håb, at nedenstående vil kunne interessere i en bredere sammenhæng end den forholdsvis snævre lokalhistoriske, har jeg fundet det værd at fortælle, hvordan det gik til, at et familieklenodie, der oprindeligt hørte hjemme i KNABBERUP, en ukendt og ubetydelig plet på Danmarkskortet, fandt vej til Nationalmuseet i rigets hovedstad. – Desuden synes fortællingen mig også at være et almengyldigt vidnesbyrd om den betydning, som mundtlig og skriftlig overlevering ned gennem tiderne, bevidst nedarvet slægtsfølelse samt bred kontaktflade i hverdagen måtte have.

Uden disse forudsætninger for et alsidigt kildemateriale havde det nemlig ikke været muligt at kunne skrive om, hvor mærkeligt det skulle gå et kunstværk fra Horsens, frembragt 1717 af sølvmedemesteren Mogens Thommesen Løwenhertz...

Beskrivelse:

Nationalmuseets III afdeling (gruppe: Bondestand) ejer en drikkekande af sølv,

hvis udseende² og størrelse er af usædvanlig beskaffenhed. Historien om kanden fra Knabberup – som heller ikke er helt almindelig – skal hermed berettes. Først følger museets nøgterne registrering og beskrivelse, der indeholder såvel ubesvarede spørgsmål som enkelte misforståelser. Museet noterer:

»Drikkekanden. Lbnr. 28/1931. Katalognr. M. 1173.

Hjemstavn: Neder Knaverup, Skibet sogn, Tørrild herred, Vejle amt.

Tilvirket: Mogens Thommesen Løwenhertz (1695-1743), Horsens. Sølv, i drevet arbejde³. Rørformet, hvilende på tre fødder i form af kronede løver med kugler i forpoterne. Over hver fod ses et stort svejffet og tunget felt med højt drevne, symmetriske, krusede akantusranker⁴, der i midten omslutter en stor blomst. Låget er temmelig fladt; gækken⁵ af form som en opspringende løve med kugle i forpoterne. Låget er leddet til den svære bøjlehank, der har to skarpe kanter på ydersiden, men er afrundet på indersiden. Den er foroven og forneden prydet med en satyr-

Illustration nr. 1. Vejle med omegn 1787. Udsnit af »Kgl. Videnskabernes Societets Direction ved rigtig Landmaaling optaget og ved trigonometriske samt astronomiske Operationer prøvet«. Reduceret, sammensat og tegnet af O. Warberg år 1787.

maske⁶ i relief samt derimellem med en perlerad ned ad ryglinjen. I lågets blanke midtfelt er graveret et af bogstaverne N S S K sammensat dobbeltmonogram, hvorunder 1717, det hele omgivet af en graveret bladkrans. I en bred bort derudenom er drevet krusede akantusranker, en-

dende i 3 store, barokke⁷ tulipaner; i ranteslyngene sidder 3 fugle med løftede vinger og lille nakketop.

Indvendig er kanden afpælet med 12 pæle; det er altså en trepots kande⁸. Stemplet⁹ under bunden M.L.H., dvs.

Illustration nr. 2. Sølvdrinkekanden fra Neder Knabberup, Skibet Sogn, Torrild herred, Vejle amt. Foto: Nationalmuseet.

MOGENS THOMMESEN LÖWENHERTZ, mester i Horsens 1695-1734. Foroven på kandens sider er senere indprikket: MAREN SØRENSDATTER. DENNE ER MIG FORÆRET TIL FADERGAVE AF MIN BESTE FADER CHRESTEN HAABBALLE I NEDER KNAVERUP, den 2den JULI 1797.

Skænket af Ny Carlsbergfonden¹⁰ til museet. Sølvkanden er, såvel hvad størrelse angår, som hvad arbejdets fortrinlighed angår, langt ud over det sædvanlige. Købt hos Winkel & Magnussen (postmester Kjellerups auktion) for 6600 kr. + 12,5% «.

Såvidt museet. Beskrivelsen er sammentrag af Jørgen Olriks¹¹ redegørelse for nyanskaffelsen¹²; han fortæller heri, at erhvervelsen ikke blot betyder »en

yderst kærkommen forøgelse« af museets samling af barokke drikkekander, men at den desforuden »er en udmærket prøve på det fortrinlige sølvmedehåndværk, der udøvedes i de større jydsk købstæder i tiden omkring 1700«. Størrelsen af kanden opgives at være: »0,255 m høj, 0,18 m bred over låget«. – Man fornemmer tydeligt Jørgen Olriks glæde over pragtstykket, men forståeligt nok er han ikke i stand til at give en forklaring på dets ejermonogram og årstallet 1717 på låget:

»Hvor denne ejer har været bosat, fortæller kanden intet om«. – Det gør den nu alligevel, men *kun* gennem og ved hjælp af den 80 år senere indprikkede tekst, der meddeler tilhørsforhold til en jydsk bonde ved navn Chresten Haabballe, hvilket de to nævnte stednavne, nemlig Knabberup og Haabballe (nu henh. Knabberup og Hopballe¹³) jo også indikerer.

Illustration nr. 3. Låget på drikkekanden med spejlmonogram og årstal. Fra Jørgen Olrik: *Nyerhvervet Sølvtoj i Nationalmuseet 1931*, side 27.

Sølvmedemesterens smilde:

Jørgen Olrik roser endvidere sølvsmede- arbejdet: »Ornamenterne er fortrinligt

udførte og i en sjælden grad velafpassede til kandens svære korpus og hele suffisante¹⁴ form«. - De lærde er enige,

Illustration nr. 4. Skibet kirkebog, arkivr. C 452-1, 1672-1705, side 26.

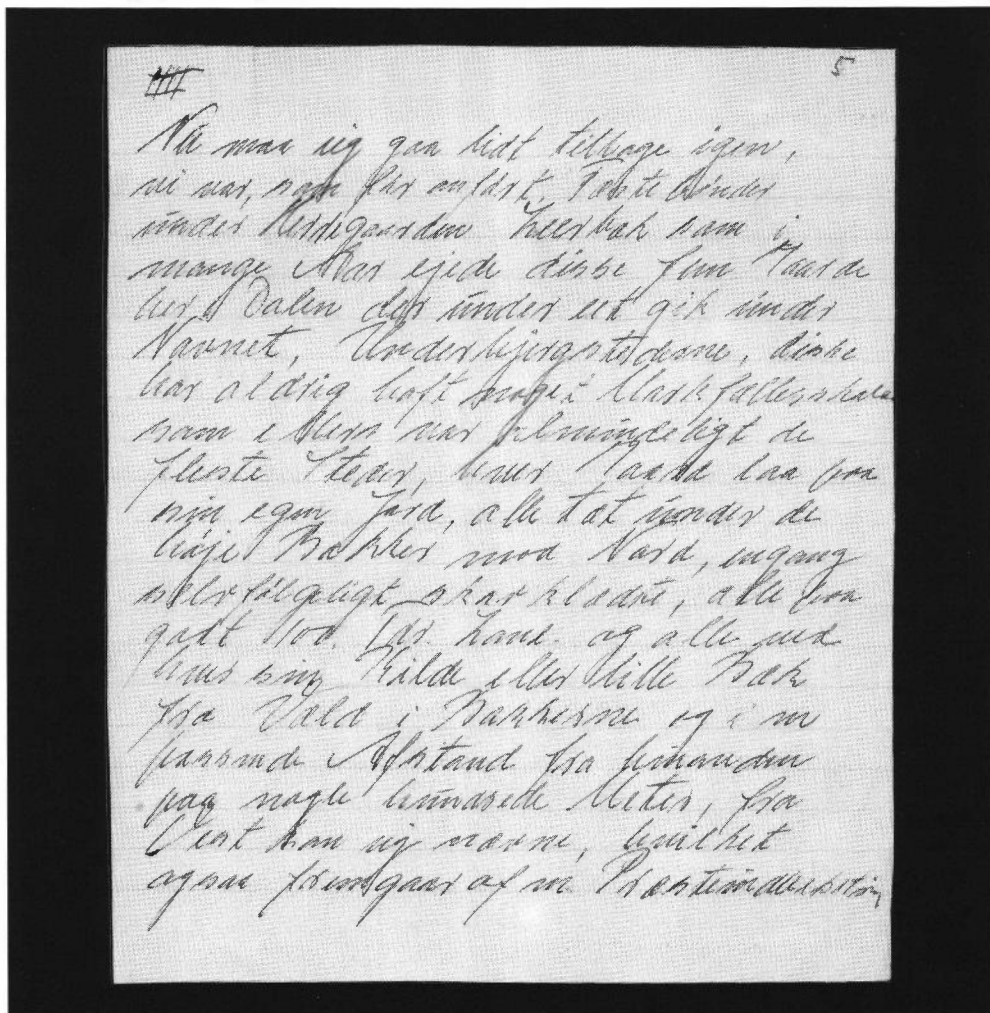

for Chr. A. Bøje¹⁵ bemærker, at drikkekanderne længe spiller hovedrollen ved gildesbordet; men i slutningen af barokken går de bag af dansen i hovedstaden, hvorfor guldsmedene dér efterhånden opfører med fremstillingen af dem, »medens

provinsens, navnlig de østjydske, guldsmede stadig med stor dygtighed fortsætter med disse arbejder«.

Dette synspunkt deles af Erik Larsen¹⁶, og samtidig begrundet han opfattelsen af, at Knabberupkanden med rette anses for

Illustration nr. 5. Fra privatarkivet, min faders optegnelser. Se også Vejle Amts Aarbog 1956; B. Hvidberg-Hansen »Om Skibet sogn«, side 35 og 36.

at være et af Nationalmuseets klenodier: »I dag er der kun een mester i en by, hvis arbejder let genkendes. Det er netop akanthusbarokkens førende sølvsmed i Danmark, Mogens Thommesen Løwenhertz i Horsens... Hans mest kendte arbejde er Nationalmuseets store drikkekande fra 1717«.

Mester Mogens Thommesen Løwenhertz¹⁷ blev født ca. 1669 i Aarhus og opnåede borgerskab i Horsens d. 5.11.1695. Han boede først i Nørregade, flyttede sidenhen til Søndergade og erhvervede sig »undervejs« ejendomme i by som på land. Han døde år 1734. Mester Mogens udlærte sønnerne Anders og Thomas, som begge døde i en ung alder (henh. 41 og 34 år gamle). – Da denne artikel primært omhandler mesterstykket fra 1717 og ikke er eller skal være en afhandling om hverken mesteren selv eller hans produktion, skal der, hvad den sidste angår, blot bemærkes, at der er bevaret både kirkebord- og dragtsølv. En omfattende fortegnelse over M.T.L.'s arbejder bringes i forlængelse af de biografiske oplysninger¹⁷ (side 252).

Kirkebog og folketælling:

Hvem var den jydsk bonde på Neder Knabberup, der kendte sølvsmedens ry og derfor begav sig til Horsens i et særligt anliggende? Min slægtsforskning har vist, at det var SØFFREN KNUDSEN, beboer af bemeldte gård, der opsøgte mester Mogens og forklarede denne sit ærinde. Ingen af parterne »gik forkert i byen«, thi inden bonden sadlede sin hest, havde han utvivlsomt henvendt sig til sin sognepræst²⁰.

Denne var jo som alle andre præster på den tid bindeled mellem læg og lærd og derfor godt kendt med sine sognebørn. Pastoren har ganske givet været vidende om såvel Løwenhertz's anseelse og ry som bondens agt og formåen. Ganske vist var Søffren Knudsen »kun« fæster under herregården LEERBECH²¹ i nabosognet HOVER; men han var ikke nogen »fattigbonde«²², selv om Neder Knabberup hverken var den største eller bedste af de 5 eneste gårde i Skibet sogn.

Turen til Horsens:

På Neder Knabberup forestod et generationsskifte, thi sønnen KNUD SØFFRENSSEN (se ill. 4, dér nævnt) agtede at gifte sig og skulle rimeligvis i forb. m. brylluppet overtage gården. Det er denne skelsættende milepæl, som ikke skal gå i glemmebogen alt for hastigt, hvis det står til familiens overhoved – og det gør det! Det unge par skal have en skøn gave – thi også dengang kendte man til statussymboler! Jord og hartkorn²³ betød magt og anseelse, mønt og klæde i kiste gav selvfølelse og tryghed, og endelig kunne kostbarheder i vråskabet jo også fortælle om hjemmets velstandsstade: SØLV var smukt, attråværdigt og brugbart, bevarede sin værdi og erhvervedes derfor ofte og gerne som investeringsobjekt. Utvivlsomt var der mere end een grund til at tage til Horsens...! Der *var* nemlig også guldsmede i Vejle, men det var nok ikke sagen at handle dér? Horsens havde allerede fra det 12. århundrede været den førende købstad m.h.t. handel og fremdrift²⁴. Dertil kom, at især Vejle vandede sig efter

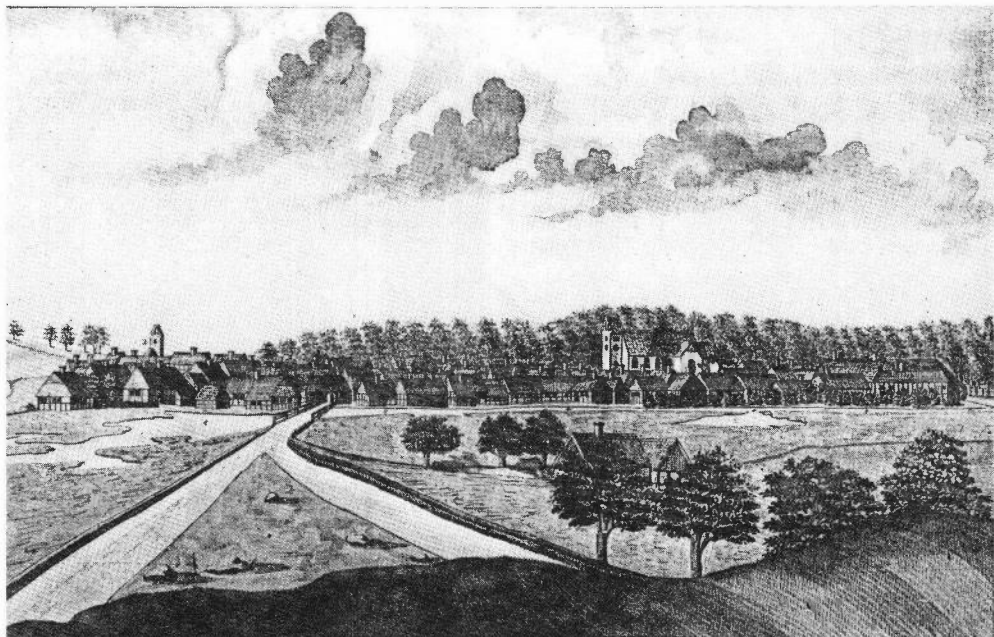

Illustration nr. 6. Vejle 1755. Fra »Vejle Bys Historie« v/ C. V. Petersen, side 115.

krigsfjendernes gentagne, effektive indfald, og denne stilstandsperiode varede længe ved²⁵. Iflg. Chr. A. Bøje¹⁷ (nu side 269) tæller Vejle i 1672 blot 712 indbyggere og er på dette tidspunkt kun halv så stor som Horsens.

Spejl- og ejermonogram (ill. nr. 3):

I sin almene beskrivelse af barokkens drikkekander nævner Chr. A. Bøje¹⁵, at »låget har inden for en graveret eller drevet blad- og blomsterkrans en rund plade med (adelsvåben), ejerinitialer og datering«. – Jørgen Olrik er selvfølgelig også kendt med tidens sædvaner, og hvad Knabberupkanden angår, lyder det: »falder tilblivelsesåret sikkert omtrent sammen med det årstal, 1717, der er graveret

under det i låget indgraverede ejermonogram N S S K«. Spejlmonogrammet er blevet tydet fejlagtigt²⁶; efter min mening dannes det af 3 bogstaver, nemlig N, S og K, som står for *Nomen Søffren Knudsen*. Det er disse 3 bogstaver, som via forkortelsen af det latinske ord for NAVN røber bondens forudgående samtale med sognets præst (tanke før handling!). Det er også disse 3 bogstaver, der bedre end ord karakteriserer giveren og skaber en suffisant inskription. – Almindeligvis optræder ejerens (evt. ejernes) navnetræk, men i så fald havde der stået: K S S (*Knud Søffrensøn*) og . . D (*Kvindens fornavn + faderens fornavn i ejeform + datter*). Sidenhen kunne man skrive »til« (tilegnet) og fortælle »hvorfor« (i anledning af), som

Illustration nr. 7. »Danmark i Fest og Glæde«, Chr. Erichsens forlag 1935, Bd. II, side 10.

det ses i den senere tilføjede og indprikkede tekst fra 1797. Hvorom alting er, så fik både bonden og guldsmeden deres ønsker opfyldte: den første om et arvestykke af karat, den sidste mulighed for at skabe et unikt mesterværk gennem fri udfoldelse af sin kunnen, fantasi og personlighed.

Livets gang:

»Tiderne forandrer sig, og vi forandres med dem«²⁷, men jeg vil hævde, at et begreb som f.eks. affektionsværdi aldrig vil gå af mode. Den sølvdrikkekande, som Knud Søffrensen og hans hustru modtog 1717, skulle vinde et ganske særligt ry

gennem de følgende slægtled²⁸, incl. mit. Igennem mange år har jeg næret ønske om større kendskab til drikkekanden, hvis historie min fader²⁸ så ofte berørte, og i »privatarkivet« fandt jeg spor at gå efter (ill. 8). Hvornår Knud Søffrensen går på aftægt vides ikke, men i 1744 er han stadig »gårdbeboer«. Han efterfølges af sin ældste søn, Søren Knudsen, som d. 4.1.1752 i Hover kirke vies til Anna Maria Peders Datter. Parret når ikke at holde sølvbryllup, for Søren Knudsen dør i 1773. Inden sørgeåret er omme, er enken blevet trolovet (19.11.1773) til en langt yngre mand, *Christen Sørensen fra Høpballe*. – Anna Maria har fra sit første ægteskab 3

Kvabben 1744:		Køkken af 1684:		6 Tdr 2 Skj. - (2 Tdr 2 Skj. 2 Altk)	
Nedr-Kvabben herbo af Niels Sørensen:	1688:	5 Tdr 6 Skj 2 Tdr 2 Altk	1 Skj 1 Altk		
Over-Kvabben	Jens Sørensen:	7 Tdr 4 Skj	1 Tdr 1 Tdr 1 Altk		
		9	1 Tdr	3 Tdr	
Følsgård.	Jens Madsen:	7 Tdr 4 Skj	1 Tdr 1 Tdr 1 Altk		
		1688: 7 Tdr 7 Skj 3 Tdr 1 Altk	1 Skj		
Sæden: Nr. 1: Thomas Pedersen og Claus Højum (1688): 7 Tdr 5 Skj - Tdr 2 Altk.					
- Nr. 2: Christen Jensen og Peder Christensen 1688: 6 - 5 - - 2 -					
- Nr. 3: Claus Jensen 1688: 3 - 6 - 3 - -					
- Nr. 4: st. Pst. Claus Højum - : 4 - 5 - 2 - 2 -					
- Nr. 5: Jens Christensen - : 4 - - 2 - 2 -					
- Lykke's hest: Nilsen Christensen - : - 5 - 1 - 2 -					
Ejendoms kate 1744 til Leerbæk. —					
2					
Afgiften af Nedr-Kvabben var: 1 Skj (10 Skj) Tdr, 1 Skj (10 Skj) Bø, 1 Skj Lær og 1 Bønd-Sæd					
Over-Kvabben: 1/2 Tdr Lær, 1 Skj Lær, 1 Skj Lær og 1/2 Tdr Lær.					
Følsgård: 1 Skj Bø, 1 Skj (10 Skj) Lær, 1/2 Tdr Lær, 1 Skj Lær, 1 Tdr Lær, 1 Tdr Lær og 2 Skj.					

Illustration nr. 8. Fra privatarkivet. Skribenten ubekendt. Sammenlign: Henrik Pedersen: De danske Landbrug, tabel 1, side 129, Gyldendal 1928.

døtre: Anne Cathrine, Sofie Amalie og Mette Maria²⁹. Da de to ældste gifter sig bort fra sognet, bliver det Mette Maria Sørensen Datter, der sammen med sin ægtefælle, Søren Andersen fra Refsgård, »til sin tid« overtager gården. Efter alt at dømme er det Søren Andersen, der køber sig fri af Lerbæk og således kan smykke sig med den eftertragtede titel *selvejer*. Mette Maria og Søren blev viet i Skibet kirke d. 28. 6. 1796 og d. 4. 5. 1797 kommer deres førstefødte, en datter, til verden.

Maren Sørensen Datters daab:

Ved dåben i Skibet kirke d. 2. 7. 1797 får barnet

navnet *MAREN SØRENS DATTER*. Det er hende, der af sin »beste Fader Chresten Haabballe i Neier Knaverup«³⁰ får sølv-drikkekanden som dåbs- og »fadergave«. – Man kan nok, som eftertiden også har gjort det, undres over bevæggrunden til denne gestus over for en lille *pige* i et mandsdomineret samfund. Der skulle jo være chance for, at det unge par ville få en søn³¹, hvilket også skete – året efter! Men – den indprikke tekst fra 1797 røber gennem sit ordvalg bl.a. dette: Christen Sørensen, der ved at gifte sig med Søren Knudsens enke blev »huusbonde på Neier Knaverup«, anvender bevidst Haabballe

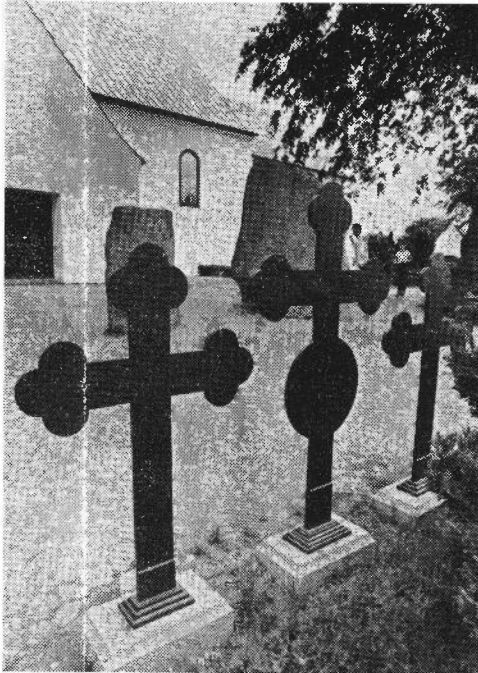

Illustration nr. 9. Tre sorte kors vidner i Jelling om Maren - den første af en række stærke kvinder på Hopballe Mølle - og hendes tvende mænd. Fra artiklen »Maren mellem mænd« i Jyllands-Posten d. 27.6.1982 af Annelise Vestergaard.

som efternavn - måske er han i daglig tale blevet kaldt »Chresten Haabballe«?! Ved at skrive »beste Fader« (i to ord!) udtrykker han smukt de specielle familieforhold³² og tilkendegiver samtidig, at kanden nu skal følge *hans* efterslægt³³...

Maren mellem mænd:

Tre gamle kors på Jelling kirkegård vidner om Maren fra Hopballe mølle, der »hviler mellem sine tvende mænd, Michel Nielsen og Anders Christensen«. - Under overskriften »Maren mellem mænd«

bragte Jyllands-Posten d. 27.6.1982 en artikel, skrevet af Annelise Vestergård. Jeg bevarede længe troen på, at det var »min Maren«, men ved at kontakte Inger-Dorte Høy-Hansen, Viborg³⁴, blev jeg revet ud af dén vildfarelse³⁵. Dog var der sammenhæng, thi skæbnens tråde væves ganske sælsomt ind i hinanden: Maren Sørens Datter fra Neder Knabberup skulle komme til at tilbringe størstedelen af sit liv i Hopballe! Ingen kunne i 1797 hverken ane eller forudsige, at Maren skulle blive gift med »møllerens Niels« (en søn af ovennævnte Michel Nielsen fra dennes første ægteskab)³⁵. Maren blev viet til Niels Michelsen i Skibet kirke d. 12.8.1820, og da det unge par bosatte sig i Hopballe (Hopballegård), fulgte Maren dåbsgave med, sandsynligvis som en del af hendes medgift. Desværre blev også dette ægteskab kortvarigt, thi allerede 6 år efter (d. 11.8.1826) bliver Maren alene med 3 børn³⁶. Historien gentager sig, for allerede d.16.6.1827 indgår Maren ægteskab med enkemanden Jens Sørensen, »gårdbruger på Vindelev mark«, som er jævnaldrende med hende (f. 2.7.1797, d. 31.7.1863). Folketællingen 1834 (Jelling-Hover) oplyser, at bopælen er »Hopballe bje, Gaard Nr. 24«.

Uvist af hvilken årsag afhænder Jens Sørensen (som efter sin soldatertjeneste blev kaldt »lansenéren«³⁷ »Hopballegård« og flytter til »Louisehøj« på Vejle Nørre-mark. Her dør Maren d. 30.9.1872.

Gamle Avisudklip:

Mens drikkekandens ry nærmede sig »det sagnomspundne«, førte den selv en om-

Illustration nr. 10. »Louisehøj« på Vejle Nørremark, Vejle Byhistoriske Arkiv, 46,4, 631-01, 1984/160, nr. 4843.

skiftelig tilværelse efter Marens død. I før-omtalte »privatarkiv« (under afsnit »Livets gang«) fandtes også gamle, guldene avisudklip, bl.a. et fra 1931³⁸, hvor man kunne læse, at NATIONALMUSEET havde sikret sig kanden!

Avisindlægget vakte selvfølgelig mere end almindelig interesse i de indviede kredse: Først sætter gdr. Johannes Jensen, Mellem Knabberup, sig hen og skriver uddybende kommentarer og oplysninger til Vejle Amts Folkeblad. Selv om der er visse huskefejl og usikre antagelser, rummer indlægget en masse nyt om, hvad der skete med familieklenodiet. – Dernæst sendte en unavngiven person et brev

til Johannes Jensen, der må have glædet ham meget. Det er med personlig tilladelse fra hans svigerdatter, fru Emma Østerby Jensen, Knabberup, der har været usædvanlig hjælpsom med at fremskaffe viden om kandens skæbne, at flg. uddrag af ovenanførte brev kan bringes:

»Mon ikke et lille Minde om Deres Farmøer³⁹ kunde interessere dem, det randt mig i Tanke, da jeg læste i Folkebladet om Deres gamle Arvesølv, Sølvkruset. Min, snart 93-aarige, for kort Tid siden afdøde Moer har flere Gange, naar hun talte om sin Barndom og Ungdom, talt derom. Hun havde sit første Barndomshjem i Nærheden af Hopballegaard, og

hendes Moer og Deres Farmoer kendte hinanden, tog sig af hinandens Diebørn, naar det en sjælden Gang hændte, de ikke tog dem med sig, og satte Pris paa hverandre«. Brevskriveren refererer også sin moders opfattelse af Maren Sørens Datter (alias Johs. Jensens farmoder), som besad »en klog og elskelig Karakter«.

Ingen af Marens 3 børn fra ægteskabet med Niels Michelsen kom åbenbart i betragtning som arvinger til familieklenodiet, skønt man (jeg) kunne synes, at sønnen *Søren* måtte være den nærmeste... Det blev imidlertid Marens ældste datter af andet ægteskab, Nielsine Micheline, der arvede kanden efter sin moders død - og nok en gang havnede kanden på spindesiden!

»I hendes tid« kom kanden med på kunst- og industriudstillingen i 1879^{40!} Da Nielsine Micheline og hendes mand,

gdr. Niels Christensen i Hesselballe v. Ul-dum, ingen efterkommere fik, skulle broderdatteren *MAREN*, datter af Søren Carl Jensen⁴¹ (altså Maren Sørens Datters sønnedatter), have haft kanden i sin varetægt. »Men da hun allerede døde i 1893«, fortæller Johs. Jensen, »fik hendes kusine, *Maren* Jensine, (datter af Christen Jensen) den«. Begge gange blev navnet *MAREN* afgørende for drikkekandens opholdssted. - Johs. Jensen skriver også i avisindlægget, at hans broder, bemeldte Chr. Jensen, flere gange fristedes af kontante tilbud fra opkøbere. Kanden må nok en gang være tilgået et nyt familiedlem, for Johannes Jensen har over for sin svigerdatter Emma hævdet, at det var hans ugifte søster *Sorine*⁴⁶, der gav slip på *Soffren* Knudsens »sølverne Dricke-Kande«, som da havde »fulgt familien« i ca. 200 år...

Illustration nr. 11. Mellem Knabberup. Danske Gaarde, II samling, Dansk Landøkonomisk Forlag, Kbh. 1912, side 457.

I rigets hovedstad:

Da kanden fra Knabberup dukker op på ny, befinder den sig i fornemt selskab. Den var at skue på dén udstilling, der holdtes i anledning af Københavns Guldsmedelaugs jubilæum i 1915 og tilhørte da grosserer C. V. Strande, Kbh. Bemærkelsesværdig var også en anden sølvdrikkekande, hvis indehaver var en vis postmester A. Kiellerup. Denne har åbenbart haft en svaghed for »skjönt Sølvtoj«, for Knabberupkanden bliver hans – efter handel på stedet, formoder jeg. Inden postmesteren afgik ved døden (og hans samlinger blev udbudt på auktion hos Winkel & Magnussen, Kbh. i 1931), havde han afslået et tilbud på 15.000 kroner fra

Dansk Folkemuseum, – som altså omsider havde heldet med sig til sidst, da Jørgen Olrik erhvervede den efter megen spænding på ovennævnte auktion for 6600 kroner + 12,5%!!!

Sølvdrikkekanden holdt sit 25-års jubilæum på Nationalmusset, og det fejrede Vejle Amts Folkeblad med en artikel, der bar titlen »Med Løvefødder og Gesvejsninger«, skrevet af Axel Rude⁴². Om slagets gang under auktionen i Kbh. 1931 fortælles følgende:

»De kæmpende var Kunsthandler Ludvig Hansen, Kommissionær Bruun, Kunsthandler Grunth og Museumsinspektør Jørgen Olrik, Nationalmuseets III Afdeling, Dansk Folkemuseum, Man-

Illustration nr. 12. Neder Knabberup ca. 1930. Fra mine forældres fotoalbum.

Illustration nr. 13. Døbefonten i Skibet kirke. »Skibet kirke« v/ B. Hvidberg-Hansen; udg. af Skibet menighedsråd 1980, side 8.

den, der har skrevet om »Drikkehorn og Sølv-tøj fra Middelalder og Renæssance«... De to førstnævnte gled hurtigt ud, hvorefter de to sidstnævnte skiftedes til at byde: »Spændingen var stor – der blev Pavser mellem hvert Bud – men til sidst sagde Jørgen Olrik: - 6600 Kroner er budt! Stilhed i Auktionslokalet. Alle saa hen paa Kunsthandler Grunth, der syntes at ville byde over, men saa med et lille Smil rystede paa Hovedet. – Første, anden, tredje Gang, Auktionarius' Hammer faldt, Dansk Folkemuseum og dermed Nationalmuseet var Ejer af Knabberup-Kruset«.

Ringens sluttes:

Hvad angår sted- og familienavnet HOP-BALLE anføres det i Rudes avisartikel, at Hans Chr. Christensen⁴³, Jelling, i sine erindringer⁴⁴ fortæller om sin fader, Jens Peter Christensen, der var født på Neder Knabberup d. 3.4.1839 (broder til min oldefader Søren Peter Christensen). Hans Chr. Christensens børn, Karoline, Emil Enevold og Hakon, kender også til sølv-drikkekandens eksistens, og de har venligt og beredvilligt hjulpet mig med det slægtsforskningsmæssige aspekt i artiklen her. Takket være dem samt Emma Østerby Jensen har det været muligt at

korrigerer visse overleverede unøjagtigheder i kildematerialet. At *Rude* slutter sin foranførte artikel med følgende udsagn om Neder Knabberup: »Den sidste Ejer indenfor Slægten var Lauritz Lind Christensen, Gaarden var da gaaet i Arv fra Far til Søn siden 1740«, godtages ikke, men korrigeres af Skibet kirkebog (se generationer og slægtsgrene). Min farfader bar som den sidste navnet Hopballe – og min søster, Bente Elisabeth (se foto), er den sidste, der i vor familiegren er født på gården og døbt i Skibet kirke.

Det fremgår også af ovenn. oversigt, at Johannes Jensen (sønnesøn af Maren Sørens Datter) ved købet af Mellem Knabberup (se ill. nr. 11) skulle blive nabo til sin farmoders broder, Christen Hopballe Sørensens efterslægt på Neder Knabberup og

Kølholt. På Kølholt fødtes der den 2den juli (!) 1955 en lille dreng, der fik navnet Søren efter sin mormoder Sørine, min farster (se foto). Mellem den først kendte og nævnte Søffren, der må antages at være født omkr. 1655, og den yngste Søren (?) er der altså et tidsrum på 300 år... Knud Søffrensen, første ejer af det berømmede arvestykke, fødtes år 1688, og der skulle såmænd hengå 300 år, inden forhåbentlig det meste af historien bag bryllupsgaven anno 1717 blev nedskrevet... .

Det er hævet over ethvert tvivlsspørgsmål og alle meningsforskelle, at kanden fra Knabberup kom på sin rette hylde, da den efter sin omtumlede tilværelse »en skønne dag« havnede på Nationalmuseet i København, for – *hvor* skulle den ellers være???

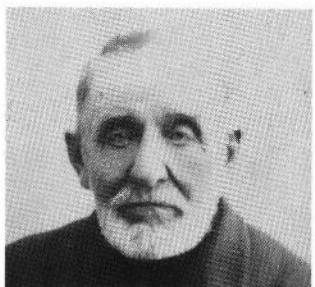
Min oldefader Søren Peter Christensen.
F. 8.6.1828 på Neder Knabberup.
D. 9.2.1906 samme sted.

Min farfader, Christian Hopballe Christensen
F. 3.9.1857 på Neder Knabberup
D. 15.6.1926 samme sted.

Min fader, Lauritz Peter Lind
F. 26.9.1900 på Neder Knabberup
D. 13.8.1971 i Knabberup.

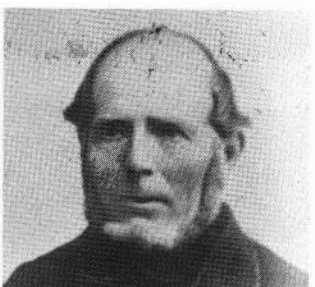
Min oldefaders broder, Jens Peter Christensen
F. 3.4.1839 på Neder Knabberup
D. 7.10.1919 i Jelling.

Min faster, Sørine Marie Raundahl, født Christensen
F. 25.6.1896 på Neder Knabberup
D. 17.11.1954 på Kølholt.

Min søster, Bente Elisabeth Schachner, født Lind
F. 30.9.1934 på Neder Knabberup
Bopæl: Snoghøj.

Min tipoldefaders søstersøn, Søren Carl Jensen
F. 22.5.1832 på Hopballegaard.

Min farfaders næstsøskendebarn, Johannes Jensen
F. 14.3.1873 på Louisehøj
D. 21.6.1959 på Mellem Knabberup.

Sørine Marie Caroline Jensen
F. 2.1.1867 på Louisehøj.

GENERATIONER & SLÆGTSGRENE

Neder Knabberup	Børn	Jelling	Børn	Hopballe Mølle	Børn	Hopballegaard	Børn
<i>Søffren Knudsen</i>				nævnt 1779:			
Hustru ??	6			<i>Niels Michelsen</i>			
<i>Knud Søffrensen</i> f. 1717				Anna Jepsdatter			
Hustru ? ?	8			<i>Anna Jepsdatter</i>			
<i>Søren Knudsen</i> f. 1752				Niels Jørgensen			
Anna Maria Pedersd., Hover	6			<i>Michel Nielsen</i> ¹ f. ca. 1790			
<i>Anna Maria Pedersd.</i> f. 1774				Karen Rasmusdatter, Jelling	8		
Christen Sørensen, Hopballe	0			<i>Michel Nielsen</i> f. 1808			
<i>Mette Maria Sørensdatter</i> f. 1796				Maren Sørensdatter ¹ ,			
Søren Andersen, Refsgaard	7			Kragelund	4		
<i>Christen Hopballe Sørensen</i> ¹ f. 1823				<i>Maren Sørensdatter</i> f. 1820		<i>Niels Michelsen</i> f. 1820	
Ane Marie Jensdatter, Uhre	5			Anders Christensen ¹ ,		MAREN Sørensdatter,	
<i>Søren Peter Christensen</i> ² f. 1856		<i>Jens Peter Christensen</i> ¹		Hveiselgaard	6?	Knabberup	3
Barbara Ladegaard,		Karoline Dorthea Hansen,		<i>Christen Christensen</i>		<i>MAREN Sørensdatter</i> f. 1827	
Andkjær	5	Høgsholt	8	Caroline Dorthea,		Jens Sørensen, Vindelev	7
<i>Christen Hopballe</i>		<i>Hans Christian Christensen</i> ¹		Lerbæk mølle		<i>Søren Carl Jensen,</i>	
<i>Christensen</i> ³ f. 1894		Kirstine Enevoldsen, Bredsten	5	<i>Anders Christensen</i> ²		Louisehøj f. ca. 1860	
Anne Christine Dorthea Lind,		<i>Karoline - Emil Enevold-Hakon</i>		Mathilde Jørgensen		Mette Marie Mortensen,	
Rugsted	3	_____		Østengaard		Børkop	11
<i>Lauritz P. Lind (Chr.)</i> ⁴ f. 1930				<i>Andreas Christensen</i> ² f. 1912		<i>Maren - Sorine - Christen -</i>	
Astrid C. S. L. Enggaard,		1) Ligger begravet på Jelling kir-		Ingeborg Kastberg »fra Thy«		<i>Johannes, Mellem Knabberup</i>	
Ødstedgaard	2	kegård (familiegravsted).		<i>Jørgen - Inger-Dorte - Karen</i>			
_____				_____			
1) Antagelig begravet på Skibet				1) De tre gamle kors på Jelling			
kirkegård samme sted som				kirkegård.			
2), hvis gravmæle er <i>flyttet</i> .				2) Ligger begravet på Hover kir-			
3) Lå begravet samme sted som				kegård (familiegravsted).			
1) og 2), mindepladerne er <i>fjer-</i>							
<i>net</i> .							
4) Stedt til hvile på Skibet kir-							
kegård.							

Noter:

1. Valborg Christine Lind Christensen; født 1932 på gården Neder Knabberup som datter af L. P. Lind og hustru Astrid, f. Enggaard. Bosiddende i Knabberup, Skibet sogn, Vejle kommune.
2. Illustration nr. 2 viser Nationalmuseets fotografi af kanden. Afbildninger af samme findes bl.a. i: Jørgen Olrik: »Danske Sølvarbejder fra Renaissance til vore Dage«, Kbh. 1915, fig. 76 og 77. Jørgen Olrik: »Nyerhvervet Sølvtoj i Nationalmuseet 1931«, side 25-27. Ellen Andersen: »Bordskik«, Gyldendal 1971, side 76.
3. Udhamret.
4. *Acanthus spinosus*: plante af tidseltype fra middelhavslændene; som dekorativt motiv her i landet særlig yndet fra ca. år 1700.
5. Lågabneren; udtrykket »at slå gækken løs« kommer heraf.
6. Satyr: et dænomisk væsen fra den græske forestillingsverden – med dyrisk udseende: bukkeben, braknæse, spidse øren og hale, – der hørte til vingudens følge.
7. Barokken: fra ca. 1650-1715.
8. De tolv tappe (stifter, knopper, sv. pålar) markerede antallet af pægle. 1 pot (gl. dansk rummål) = 4 pægle; 1 pægl er ca. 1/4 liter. Troels Lund fortæller i »Dagligt Liv i Norden«, Bd. V, side 226, at »en meget yndet Form for »Maningsdrik« (side 225) var at drikke af en stor Kande med indvendigt afsatte mærker, hvor det altsaa gjaldt om nøjagtigt at tømme den fra det ene Mærke til det næste. Mærkerne bestod gerne i smaa Knopper (sv. pålar), og Idrætten kaldtes at drikke fra Pæl til Pæl. Heraf kommer den endnu (!) brugelige Betegnelse for overdreven Drik: at pæle, eller at drikke til Pæls«.
9. Stemplet skulle være garanti for metallets lovbestemte lodighed. Nærmere herom i Chr. A. Bøjes »Danske guld og sølvmedemærker før 1870«, Politikens forlag 1982, bd. 2, s. 14-18. På side 249 ses bymærker fra Horsens, og side 252 viser det aktuelle mesterstempels forsk. udformninger.
10. Stiftedes 20.1.1902 af bryggeriejer C. Jacobsen og har været af overordentlig stor og umådelig værdifuld betydning for dansk videnskab og kultur.
11. Jørgen Olrik (1875-1941); dansk museumsmand og historiker.
12. Jørgen Olrik: »Nyerhvervet Sølvtoj i Nationalmuseet 1931«, side 25-27. I »Dansk Folkemuseums Virksomhed«, særtryk af »Fortid og Nutid«, Bd. VII, Hefte 2, Kbh. 1929, side 200, står at læse om en anden sølvdrikkekande af Mogens Thommesen Löwenhertz, fremstillet 1718, købt »i en københavnsk Antikvitetshandel«!
13. Vejle Amts Stednavne, G. E. C. Gad, Kbh. 1944, side 106 og 90.
14. Af fransk »suffisance«: selvbevidsthed.
15. Chr. A. Bøje: Gammelt dansk Sølv, Thaning og Appel, Kbh. 1960, side 22-23.
16. Erik Lassen: Dansk sølv, 1ste Udgave, Gyldendal 1964, side 123. Se Haandarbejdets Fremme, nr. 5, 1988, side 26.
17. Uddrag fra Chr. A. Bøjes »Danske guld- og sølvmærker«, Politikens forlag 1982, side 250-251.
18. Vejle Amts Aarbog 1975, side 248; Anders Bager: Glud Museum.
19. Se note 12.
20. Jacob Jensen, sognepræst i Skibet, prouvt 1734, død 1745. Forgæveren døde 1706.
21. Vejle Amts Aarbog 1987, side 106; C. Lind Christensen: Fragmenter af Lerbæks historie.
22. Udtrykket er anvendt i folketællingen 1787 for Skibet sogn (Slede).
23. Hartkorn: Enhed for vurdering af landbrugsjord; med »hårdt korn« mentes rug og byg (i mods.t. havre), der var fælles mål for en del af de naturalier, som fæstebønder svarede i landgilde (skat) til herremanden. Adelens jordebøger, huori afgifterne var indført i hartkorn, blev efter enevælden 1660 grundlaget for matrikelen af 1664; nye udarbejdedes 1688, 1802 og 1844.
24. Vejle Amts Aarbog 1973, side 94-95; Arne Thomsen: Sønderbro sogn og kirke i Horsens.
25. C. V. Petersen: Vejle Bys Historie, Schweitzers Bogtrykkeri, Vejle 1927, side 93-112. Vejle Amts Aarbog 1943. Jørgen Swane: Guldsmed i Vejle indtil 1890, side 23-41.
26. Nationalmuseets tolkning: N S S K. »Tidsskrift for Industri« 1911 (s. 185-238); N W S K. W'et er efter min opfattelse »balancemotiv« til 1717; denne udfyldningsornamentik kendes fra kalkmaleriernes

- »drolerier« (morsomheder) og rankestyng samt gamle broderier (spec. navneklude).
27. John Owen (1560-1622).
28. Oversigt over generationerne på Neder Knabberup.
29. Søffren Knudsens tre døtre arver efter deres faders død i 1773 hver et solukrus; men efter beskrivelsen at domme er ingen identisk med arvestykket fra 1717, som altså stadigvæk »hører gården til«.
30. Både person- og stednavn er »korrekt« lydskrift; i indskriften mener jeg at kunne skimte en rettelse: fra Neier til Neder!?
31. Christen Høpballe Sørensen, min tipoldefader, født d. 22. april 1798.
32. Marens moder, Mette Maria Sørensdatter, var Christen Sørensens steddatter²⁰. Marens fader, Søren Andersen, var måske Christen Sørensens brodersøn. Denne formodning har jeg endnu ikke kunnet få vished for.
33. Oversigten over generationerne på »Høpballegaard« og »Louisehøj«.
34. Annelise Vestergaard skrev sin artikel ud fra oplysninger givet af Inger Dorte Høy-Hansen, Viborg²⁵. Vejle Amts Aarbog 1986, side 52; I. D. Høy-Hansen: Min barndom på H.M. Axel Rude: »Fra Vejle by til kongesædet Jelling«, side 110-11; A/S Schweitzers bogtrykkeris forlag, Vejle, 1950.
35. Oversigten over generationerne på Høpballe mølle.
36. Måske og forhåbentlig vil artiklen her føre til oplysninger om Maren Sørensdatter og Niels Michelsens tre børn:
1. Søren Nielsen f. 29. 5. 1821.
 2. Karen Marie Dorthea Niels Datter f. 31. 5. 1823.
 3. Mette Maria Niels Datter f. 28. 4. 1825.
37. Lansenér: Kavalierist (ryttersoldat) bevæbnet med lanse.
38. Vejle Amts Folkeblad 1931 under rubrikken »By og Amt«, mrk. R.M.: Rasmus Mortensen (1884-1965), forfatter, lærer i Bindeballe, Egtved kommune, (1909-50), museumsinspektør i Vejle (1951-59). R.M.s tekstforlæg er¹².
39. Maren Sørensdatter var Johannes Jensens farmoder³³. Johannes Jensen døde d. 21. 6. 1959 og ligger begravet på Skibet kirkegård; på gravstenen står: »Tak for al din Flid«.
40. Tidsskrift for Industri 1911, side 197, fig. 16 og 17.
41. Se note 33.
42. Axel Rude, ansat ved Vejle Amts Folkeblad fra 1955 til 1984. A. Rude har skrevet artikler til Vejle Amts Aarbog årene 1965, 1966 og 1974, er forfatter til »Billeder fra det gamle Vejle«. Se i øvrigt registret til Vejle Amts Aarbøger 1961-1975, side 75.
43. Oversigten over familiegrenen i Jelling.
44. Indsendt til Nationalmuseet.
45. Kandens ejerliste:
1. Søffren Knudsen 2. Knud Søffrensen 1717 3. Søren Knudsen 4. Anna Maria Pedersdatter 5. Christen Sørensen (Haabballe) 6. Maren Sørensdatter 1797 født på Neder Knabberup 7. Nielsine Micheline Jensdatter 1872 født på Høpballegaard 8. Maren Jensen, datter af Christen Jensen, født på Louisehøj 9. Sørine Jensen, datter af Søren Carl Jensen, født på Louisehøj 10. »Opkøberen« 11. »Farvel til Jylland«? 12. C. V. Strande, København 13. A. Kiellerup, København 14. Dansk Folkemuseum - NATIONALMUSEET 1931.	} af Neder Knabberup	} til Neder Knabberup

En varm tak til Nationalmuseet for herlig hjælp: Svarskrivelser af 21.12.1983 og 23.8.1988 fra Kirsten Rykind-Eriksen for museumsinspektør Inge Mejer Antonsen.

Anvendt litteratur og kildemateriale:

- Andersen, Ellen: Bordskik, Gyldendal 1971.
 Artikel i Jyllands-Posten: 1982, 27.6. af Annelise Vestergaard.
 Artikler i Vejle Amts Folkeblad:
 1931, ? af R. M.
 1956, 14.7. af A. Rude.
 1956, ? af Johs. Jensen.
 1975, 9.8. af Emil Enevold Christensen.

- Breve og fotografier, udlånt af Karoline og Hakon Christensen, Jelling.
- Emma Østerby Jensen, Knabberup, og Bente Schachner, Snoghøj.
- Bøje, Chr. A.: Gammelt dansk Sølv, Thaning & Appel, Kbh. 1960.
- Danske guld- og sølvmærker før 1870. Politikens forlag 1982.
- Danmark i Fest og Glæde, Chr. Erichsens forlag 1935, bd.II.
- Dansk Etymologisk Ordbog, Gyldendal 1966.
- Danske Sølvmærker, Politikens Forlag.
- Folketællingerne for Skibet og Jelling-Hover sogne samt Vejle by.
- Jelling Byhistoriske Arkiv.
- Kirkebøgerne for sognene: Jelling-Hover, Kollerup-Vindelev og Skibet samt Vejle by.
- Lassen, Erik: Dansk Sølv.
- Lerbæk godsarkiv (Landsarkivet i Viborg).
- Lund, Troels: Dagligt Liv i Danmark i det sekstende Aarhundrede.
- Olrik, Jørgen: Bd.V, Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag, Kbh., Kristiania.
- Olrik, Jørgen: Danske Sølvarbejder fra Renaissance til vore Dage, Kbh. 1915.
- Olrik, Jørgen: Nyerhvervet Sølv i Nationalmuseet 1931.
- Pedersen, Henrik: De danske Landbrug.
- Petersen, C. V.: Vejle Bys Historie.
- »Privatarkivet« (Chr. Lind Christensen).
- Rude, Axel: Fra Vejle by til kongesædet Jelling, A/S Schweitzers bogtrykkeris forlag, Vejle 1950.
- »Skibet Kirke« v. B. Hvidberg-Hansen, udg. af Skibet menighedsråd 1980.
- Skrivelser som svar på henvendelser til Horsens museum og Nationalmuseet.
- Særtryk af »Fortid og Nutid«, syvende binds 2. hefte, Kbh. 1929.
- Tidsskrift for Industri 1911.
- Vejle Amts Stednavne, G.E.C. Gad, Kbh. 1944.
- Vejle Amts Aarbøger: 1943, 1956, 1966, 1973, 1974, 1975, 1986 og 1987.
- Vejle Byhistoriske Arkiv: megen hjælp og støtte fra Asbjørn Hellum og Erik With-Pedersen.

Om befording af provstebreve fra Kolding til Harte

Af Aksel Nellemann og
Knud Moseholm¹

Kong Christian den Femtes Danske Lov af 1683 fastslog, at hvis en præst ville rådføre sig med biskoppen, skulle degnen bære præstens skrivelse til næste præst, som med sin degn skulle fremsende skrivelserne til sin nabo og så fremdeles, indtil skrivelserne nåede biskoppen. Den bestemmelse viser, at degne havde pligt til at transportere gejstlige embedsbreve, og i overensstemmelse hermed anvendte provsterne da også degne som brevbærere, når de havde behov for at lade et embedsbrev – et såkaldt provstebrev – cirkulere blandt præsterne i deres herred. På den måde kunne de distribuere de tjenstlige meddelelser, de modtog fra biskoppen.

I Kolding var sognepæsten ofte provst i Brusk herred i en del af sin funktionstid, og det medførte ganske naturligt, at der i tidens løb udsendtes adskillige provstebreve fra Kolding præstegård. De blev sendt til sognepæsten i Harte sogn, hvorfra de blev ekspederet videre.

Imidlertid har der på et eller andet tidspunkt indsneget sig en unormalitet i befordingen af de koldingensiske provste-

breve, da det gennem mange år *ikke var degnen* i Kolding, men *nogle disciple ved Kolding Latinskole*, som befordrede dem. En lignende ordning har formodentlig også eksisteret andetsteds i landet. Det fremgår af, at der i forordningen af 1739 om de latinske skoler i stk. 42 står: »I særdeleshed skal skolernes disciple ingenlunde ombære præstebreve ...«. En sådan bestemmelse var næppe blevet sat ind i forordningen, hvis ikke »skolernes disciple« tidligere havde givet sig af med at »ombære præstebreve«. Forordningen skelner ikke mellem provstebreve og præstebreve, så ordet »præstebreve« skal givetvis forstås som gejstlige embedsbreve.

Dokumenter i Ribe bispearkiv viser, at latinskoledisciplene i Kolding i hvert fald befordrede provstebreve til Harte i tiden fra kort efter år 1700 til 1786. Højest sandsynligt har de også gjort det før den tid.

Men hvordan med betalingen for denne brevbesørgelse? Det kan vi hente oplysning om i Kolding Latinskoles gamle regnskaber. Af dem fremgår det, at de disciple, der befordrede provstebrevene, be-

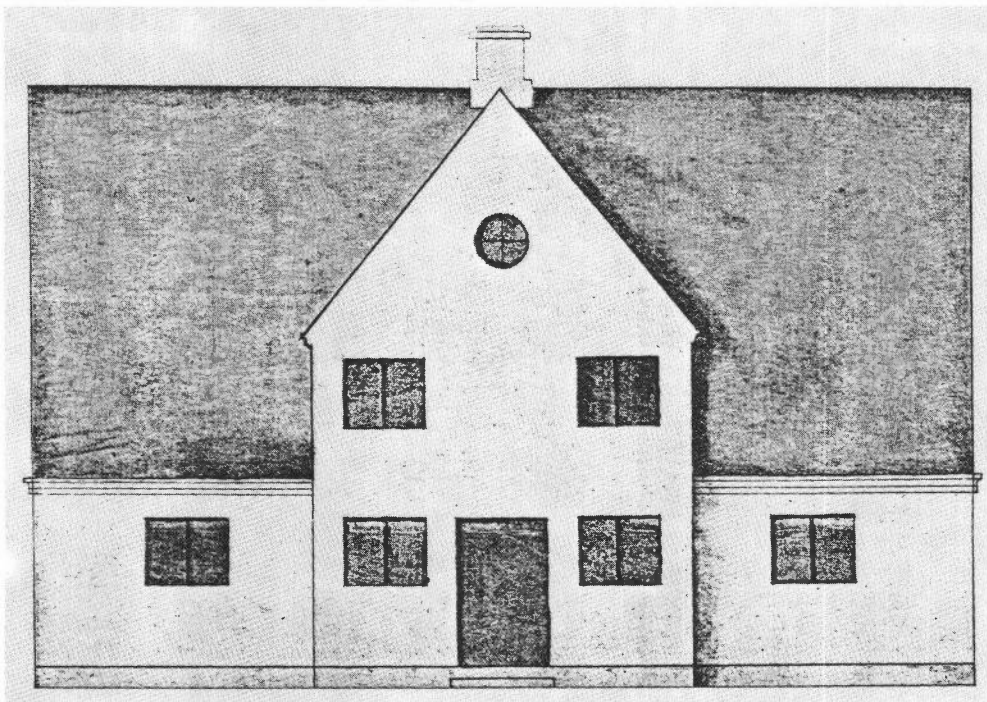
taltes med andele af de såkaldte *degnepensioner*, det vil sige med andele af de afgifter, som Christian den Femtes Danske Lov havde pålagt alle degne i landet at betale til latinskolerne.

De ældste bevarede regnskaber over Kolding Latinskoles indtægter og udgifter er fra regnskabsårene 1715-1716, 1716-1717, 1717-1718 og 1718-1719. De blev udarbejdet af skolens daværende rektor Anders Lunde. Hvert af dem oplyser, fra hvilke sogne skolen modtog degnepensioner, og til hvem pensionerne var »henlagt«. Man kan således læse, at degnepensionerne fra sognene Andst, Hjarup, Starup og Eltang var henlagt til skolens tre

locater (dvs. hørere), og at degnepensionerne fra sognene Herslev-Viuf, Harte-Bramdrup, Alminde, Seest, Skanderup og Verst-Bække - tilsammen syv rigsdaler og to mark - blev udbetalt til seks af disciplene på skolen.

Sidst på året i 1723 blev Albert Thura rektor for Kolding Latinskole, og fra 1724 at regne indtil 1795 findes alle skolens årsregnskaber bevaret, indført i to præsentable protokoller. I den ældste af protokollerne har rektor Thura foretaget nogle notater om degnepensioner. Han fortæller som rektor Lunde, at degnepensionerne fra sognene Herslev-Viuf, Harte-Bramdrup, Alminde, Seest, Skanderup og

Kolding lærde Skole 1729-1816. Efter tegning i Rigsarkivet.

Verst-Bække beløb sig til i alt syv rigsdaler og to mark, og giver derefter yderligere den oplysning, at disse syv rigsdaler og to mark blev oppebåret af »eleverne i de øverste klasser« for at befordre til næste degn kongelige befalinger, som fra biskoppen i Ribe eller provsten her i Kolding til herredspræsterne skal udsendes«.

Thuras notat viser klart, at Kolding Latinskoles disciple befordrede provstebreve på hans tid. Og et andet notat viser lige så klart, at de også havde gjort det tidligere. I dette andet notat oplyser Thura nemlig, at i 1724 havde fire disciple »alene befordret degne-brevene« (det vil sige provstebrevene), fordi rektor Lundes sønner havde forladt skolen. Hermed stemmer, at ifølge årsregnskabet 1718-1719 er to af de seks disciple, der dengang fik del i degnepensionerne, sønner af rektor Lunde.

Skolens regnskaber for tiden efter rektor Thuras afgang viser, at degnepensionerne fra de nævnte seks pastorater vedblev at beløbe sig til i alt syv rigsdaler og to mark, og at de år efter år udbetaltes til i reglen seks disciple i de øverste klasser. Det vil sige, at Albert Thuras tre nærmeste efterfølgere, rektorerne Jacob Ørsted (1726-1769), Skule Thorlacius (1769-1777) og Peder Loft (1777-1785), fulgte den én gang fastsatte skik. Først efter at rektor Loft havde forladt skolen, indtraf markante ændringer, både hvad angår befordringen af provstebrevene, og hvad angår den måde, de syv rigsdaler og to mark blev fordelt på.

Der findes andre kilder end skolens regnskaber, som fortæller om den koldingensi-

ske metode at befordre provstebreve på. En af disse kilder er en skrivelse udfærdiget i 1787 af den da 77 år gamle sognepræst Christen Humblet i Seest. Christen Humblet oplyste, at både da han »ungefæhr fra 1726 til 1730« havde været elev i Kolding Latinskole, og i de 53 år, han havde været præst i Seest, var provstebrevene blevet sendt til Påby præstegård i Harte sogn af disciple fra mesterlektien. Han sluttede sin skrivelse med ordene: »hvilket jeg med sandhed og en god samvittighed kan attestere«.

Der foreligger yderligere tre skrivelser fra 1787, som bevidner, at Kolding Latinskoles disciple forhen havde befordret provstebreve fra Kolding til Harte. Sognepræst Mikkell Pedersen Bruun i Herslev sogn, der havde været elev på skolen før 1745, erindrede, at »et vist antal« disciple befordrede provstebrevene fra Kolding til Harte præstegård »og fik derfor årlig betaling«, og provst Christopher Sølling i Torstrup, som havde været elev på skolen fra 1740 til 1749 og lærer sammesteds fra 1755 til 1762, oplyste, at i alle disse år havde »nogle af skolens disciple« – vistnok seks – befordret provstebrevene, og at rektor ved juletid havde honoreret deres arbejde »med en vis betaling i penge«. Endelig meddelte provst Joachim Haar i Vejen, der havde været elev på skolen i 1750'erne og lærer ved den fra 1761 til 1771, at »bemeldte breve« blev »befordrede fra Kolding til Påby eller Harte ved nogle af skolens disciple, som derfor fik betaling af skolens rektor«.

Den koldingensiske måde at befordre

provstebreve på fremkaldte en enkelt gang, inden den blev ophævet, en vis reaktion fra en overordnet myndigheds side. Men før vi kan skildre, hvad der skete i den henseende, er det nødvendigt at indskyde et par ord om den gejstlige betjening ved Kolding kirke.

Gejstligheden ved Kolding kirke omfattede før 1739 følgende tre personer: 1) *sognepræsten*, 2) *den residerende kapellan* og 3) *degnen*, der blev tituleret *degn og klokker*. Sidstnævnte var igennem en lang række af år en mand ved navn *Willum Wisbech*. I året 1739 kom gejstligheden ved kirken til at omfatte endnu en person, idet kong Christian den Sjette udnævnte daværende hører ved Kolding Latinskole Mathias Bakke til *kate-*

ket og tildelte ham den opgave at hjælpe præsterne - som det hed - med »at befordre menighedens opbyggelse og bedste«. Endvidere fastslog et kongeligt reskript af 13. marts 1739, at »når den« i Kolding »værende klokker ved døden afgår«, skal kateketen »altid tillige« »være klokker sammesteds«.

Kateketembedet beklædtes af Mathias Bakke, indtil han i 1746 avancerede til sognepræst i Kolding, derefter af Fridrich Christian Friis, indtil denne i 1759 blev sognepræst i Hjarup. I marts 1760 udnævntes *Laurits Wisbech* - en søn af ovennævnte Willum Wisbech og student fra Kolding Latinskole - »til at være kateket i Kolding med succession på hans fa-

Rektorresidensen, embedsbolig for Kolding Skoles rektorer fra 1598 til 1822. Gengivelse af en akvarel fra 1871 af Peder Toft.

ders embede«. Den gamle Willum Wisbech døde i 1762, og derefter var Laurits Wisbech uomtvistelig såvel kateket som degn og klokker i Kolding, selv om han senere stædigt hævdede, at han ikke var degn, men kun kateket og klokker. Mere herom i det følgende.

I august 1767 pålagde den daværende Ribe-biskop *J. K. Bloch* Laurits Wisbech at befordre provstebrevene. Beklageligvis synes der ikke at foreligge nogen kilder, som giver oplysning om de bevæggrunde, der lå bag biskoppens befaling.

Laurits Wisbech parerede godt nok ordre, men var i øvrigt utilfreds med den ny arbejdsbyrde, der blev pålagt ham. Det fremgår af et brev, han ni måneder senere sendte biskoppen. Han bad »underdanigst« biskoppen tage i betragtning, at han – som han skrev – »både i henseende til velanstændighed« og til sine embedsforretninger ikke selv kunne gå med »deslige breve«, men måtte sende et bud for betaling. Han anmodede derfor om, at biskoppen ville bevilge ham »det, som disciplene for samme breves befordring hidindtil nydt haver«.

Laurits Wisbechs brev er dateret den 21. marts 1768. Det har åbenbart gjort et vist indtryk på biskop *J. K. Bloch*, for allerede den 25. maj 1768 udgik en skrivelse fra bispekontoret i Ribe til daværende rektor for Kolding Latinskole *Jacob Ørsted* med krav om en række oplysninger i sagen. Biskoppen spurgte om, »hvor og af hvem« Kolding Latinskoles disciple havde modtaget Brusk herreds provstebreve, såvel når provsten havde »boet i som uden

byen«, og om, hvem der stod inde »for brevenes rigtige befordring«, samt »om disciplene derfor« havde »fået betaling«. Hvis det sidste var tilfældet, skulle rektor Ørsted også oplyse, hvor meget disciplene have fået i betaling, og hvorfra betalingen var taget.

Rektor Ørsted svarede i et brev dateret den 31. maj 1768. Han oplyste, at »6 disciple af øverste og 3. lektie... i salig provst Lechs embedstid har befordret Brusk herreds provstebreve«. Provst Lech sendte brevene til Kolding Latinskoles rektor, som »straks leverede dem til den discipel, der efter orden tilkom at befordre dem«. Efter provst Lechs død (1746), medens sognepræst Seidelin i Eltang-Vilstrup en tid var provst, hentede dennes degn brevene på posthuset i Kolding og bragte dem siden fra Nørre Stenderup – dér lå præstegården – til sognepræst Mathias Bakke i Kolding. Da Mathias Bakke blev provst (1758), befordredes brevene igen direkte fra Kolding til Påby præstegård af latinskolens disciple. Betalingen var seks degnepensioner fra Brusk og Andst herred, i alt 7 rigsdaler og 2 mark »til lige deling imellem« de seks disciple. Rektor Ørsteds brev sluttede: »Efter hvis anordning disciplene i skolen først har begyndt at befordre provstebrevene vides ikke, men det er vist, at det har været praksis fra dette seculi begyndelse«.

Det er bemærkelsesværdigt, at rektor Ørsted ikke med et ord antyder, at Laurits Wisbech havde befordret provstebrevene siden august 1767. Det er også bemærkelsesværdigt, at biskop *J. K. Bloch* tilsyneladende intet videre foretog sig i sagen. Men

Matthias Beck, rektor for Kolding Skole fra 1786 til 1809.

det er sikkert, at Laurits Wisbech på en eller anden måde slap for sin ny byrde, og at latinskoledisciplene fortsatte med at befordre provstebreve i endnu atten år.

I 1786 blev *Matthias Beck* rektor for Kolding Latinskole. Han kom fra Ribe Katedralskole, hvor han i 1780 var blevet ansat som hører og i 1782 var avanceret til konrektor. Endvidere havde han i 1782 erhvervet magistergraden. Som rektor i Kolding viste han stor selvstændighed, en mand, der ikke veg tilbage for at rydde op, hvor han fandt uorden.

Efter at *Matthias Beck* i foråret 1786 havde overtaget rektoratet i Kolding, må daværende sognepræst i Kolding og provst i Brusk herred *Carsten Volqvartz* have krævet at få disciple stillet til rådighed for en provstebrevsbefordring til Harte. Rektor Beck afviste kravet, hvorefter provst Volqvartz forelagde sagen for

biskop *Stephan Middelboe* i Ribe. Det skete i en skrivelse dateret den 19. juli 1786. Dengang var en biskop ikke blot provsters og præsters, men også latinskolerektors og latinskoledæreres overordnede og havde myndighed til at træffe inappellable afgørelser i stridigheder som den her opståede.

Efter at provst Volqvartz havde sendt sin skrivelse, måtte rektor Beck forsøge at vinde biskoppen for sin opfattelse af sagen. Det gjorde han den 27. oktober 1786 i en lang skrivelse, præget af en udførlig og vel underbygget argumentation. I øvrigt havde han, inden han sendte skrivelserne, været i Ribe og haft samtaler med biskoppen, og allerede da havde han erfaret, at biskoppen var modstander af at lade skoledisciple befordre provstebreve.

Carsten Volqvartz, sognepræst i Kolding fra 1770 til 1803. Efter maleri i Sct. Nicolai kirkes sakristi i Kolding. Kunstneren ukendt.

Lad os se på de argumenter, rektor Beck fremførte. Kort resumeret hævdede han: *det er urimeligt, at Kolding Latinskoles disciple pålægges at befordre provstebreve, da noget lignende ikke finder sted ved de andre latinskoler i landet; det er endvidere uforsvarligt at lade umyndige personer som latinskoledisciple befordre så værdifulde dokumenter, som provstebreve givetvis er; det er i øvrigt ulovligt at gøre det, da den gældende forordning om de latinske skoler af 11. maj 1775 udtrykkelig bestemmer, at disciplene »aldeles ikke« må »hindres eller sinkes fra deres studeringer« »ved noget dem uvedkommende arbejde«;*

det er ifølge loven degnene, som skal befordre provstebreve, og da Kolding Latinskoles disciple ikke er degne, ligesom skolens rektor ej heller er degn, kan befordringen af provstebreve ikke pålægges dem; det er i Kolding kateket og klokker Laurits Wisbech, som er degn. Beviset herfor er, at han oppebærer degneindkomsterne: offer ved de tre store højtider, ved bryllupper, ved barnedåb og ved barselkvinders kirkegang. Ham påhviler det derfor at befordre provstebrevene.

Rektor Becks argumentation overbeviste biskop Middelboe, som derefter i en skrivelse af den 16. december 1786 i kraft af sin biskoppelige myndighed befriede

Den tidligere præstegård i Kolding på hjørnet af Torvegade og Vestergade. Foto 1931 i Kolding Stadsarkiv.

Kolding Latinskole for på et enkelt punkt at være underordnet kirken (- en spinkel forløber for latinskolernes endelige frigørelse fra kirken i 1809). Biskoppen meddelte nemlig, at han »aldeles ikke« kunne indse, at det på nogen måde kunne være »Kolding Skoles rektor eller disciplenes pligt at bebyrdes med« provstebrevens befordring fra Kolding til Harte, men at dette arbejde »unægtelig tilkommer kateketen i Kolding«.

Laurits Wisbech følte afgørelsen som dybt krænkende og uretfærdig, og det fik ham til at gøre indsigelse mod den i en skrivelse af 21. februar 1787. I den fremførte han adskillige påstande, som det vil føre for vidt at gentage her. De lå til dels på et meget lavt argumentationsniveau. Som et eksempel skal dog nævnes et enkelt af hans argumenter. Han hævdede, at han ikke oppebar degneindkomster; ganske vist ville han ikke benægte, at han nød offer ved de tre store højtider samt ved bryllupper og barnedåb, men disse indkomster var ikke degneindkomster, påstod han, men »indkomster efter gammel praksis«.

Da Laurits Wisbech omsider forstod, at han ingen vegne kom med sin indsigelse, sendte han biskoppen en ny skrivelse den 24. oktober 1787. Man forbavses over skrivelserns indledning, der lyder således:

»I underdanig lydighed af Deres højærværdigheds høje ordre af 16. december a. p. har jeg besørget de såkaldte provstebrevs befordring fra Kolding til Påby præstegård, endskønt jeg fra min embeds begyndelsestid den 22. marts 1760 og til bemeldte 16. december derfor i alle måder

har været fritaget, da ikke engang nogen sinde af mig er bleven forlangt sådant at besørge«.

Møn Laurits Wisbech dog fuldstændig skulle have glemt, at det tyve år tidligere var blevet ham pålagt at befordre, hvad han nu benævnte »de såkaldte provstebreve«?

Wisbech forklarede videre, hvor mange »daglige byrder« de ham »allernådigst anfortroede embeder« lagde på hans skuldre - langt flere byrder end degne på landet var pålagt. Sluttelig bad han biskoppen om, at denne enten ved en resolution ville befri ham for at befordre provstebrevene eller befale ham betalt et lignende beløb som det, disciplene havde modtaget for at befordre brevene. I tilfælde af sidstnævnte indrømmelse ville han antage et pålideligt menneske til at befordre brevene og i øvrigt være ansvarlig for dem.

Biskoppens svar - hvis der overhovedet kom noget svar - på anmodningen om at få betalt et beløb for at befordre brevene kendes ikke. Men sandsynligvis slap Wisbech for befordringsbyrden senere, for den 15. marts 1790 udsendte kancelliet en skrivelse, der gjaldt hele landet, om »et kirkebuds antagelse til at befordre, isteden for degnene, embedsbreve imod 2 Rdlr. årlig af kirkerne«.

Noter

1. *Aksel Nellemann, forhenværende lektor ved Kolding Gymnasium.*
Knud Moseholm, forhenværende rektor for Kolding Gymnasium.

Kilder

I Ribe bispearkiv deponeret i Landsarkivet for Nørrejylland:

Dokumenter i en pakke mærket Kolding latinske Skole 1552 – 1737-1738, 1765-1790.

Dokumenter i en pakke mærket Brusk herred 1760-1777.

Dokumenter i en pakke mærket Korrespondance angående Brusk herred 1780-1789.

Kopibøger over bispe- og stiftsøvrighedssager 1759-1767, folio 43, 1767-1771, folio 25, 1785-1789, folio 146-147.

I Kolding Latinskoles arkiv, også deponeret i Landsarkivet for Nørrejylland:

Regnskabsbøger 1724-1767 og 1768-1795.

Trykte kilder:

Skoleloven af 1775 er optrykt i Jacob Henric Schou: Chronologisk Register over De Kongelige Forordninger og aabne Breve VI Del (anden udgave 1795).

Resolutionen af 13.3.1739 om kateketembedet i Kolding er optrykt i Laurids Fogtman: Kongelige Rescripter, Resolutioner og Collegialbreve IV Del, 1. Bind (1788), side 60.

Kancelliskrivelsen af 15.3.1790 er nævnt i Laurids Fogtman: Alfabatisk Register over De Kongelige Rescripter, Resolutioner og Collegialbreve Aar 1600-1800 Første Part (1806), side 510. Endelig kan henvises til Georg Bruun: Seks Rektorer (1927), side 89.

Egnsmuseet i Vandel – et lille museum med en anderledes udvikling

Af N. M. Schaiffel-Nielsen¹

Danmark har store betydende museer i slotte, bygget af konger. Danmark har lidt mindre, men stadig betydende museer indrettet i palæer bygget af fordums stormænd af borgerskabet. Danmark har små beskedne egns museer skabt af lægfolk med interesse for deres egn og dens kultur, men også med en forståelse for historiens betydning for lokalsamfundets indbygges identitet. Et sådant museum er Egnsmuseet i Vandel. Det er skabt på grundlag af Randbøl Sogns Museum, som blev grundlagt af gårdejer Mogens Jensen af Vandel den 2. december 1930. Mogens Jensen var stærkt knyttet til sin egn og kendte om nogen til behovet for at have knage at hænge sin identitet på.

Denne beretning handler om Randbøl Sogns museums tilblivelse og lidt omtumlede tilværelse. En tilværelse, som nu er sikret, efter at Egtved kommune har besluttet sig for, at storkommunens indbyggere skal have sin knage at hænge den større identitet på.

Udvikling

Egnsmuseet har været inde i en rivende udvikling i det årti, vi lige er gået ud af. Ved indgangen til 1980'erne var der intet, som tydede på, at man 10 år senere både havde nået at få eget hus og etableret et samarbejde med Vejle kulturhistoriske Museum og herigennem opnået statsgodkendelse og få ansat en museumsinspektør.

I 1982 fik museet eget hus, den gamle tvillinglærerbolig i Vandel. Dengang havde bestyrelsen sorger i retning af: - Kan vi mon fylde huset? Det blev meget anderledes. Før indvielsen sagde borgmester Jørgen Pedersen til daværende leder af museet, Ths. Thomsen: - Nu skal I ikke regne med at få mere! Underforstået flere penge. Han gjorde regning uden Ths. K. Thomsen. Samlingerne voksede, men hvad der var mere væsentligt, besøgstallet, især antallet af besøgende skolebørn, voksede endnu mere.

Inden vi beskæftiger os mere med, hvad der førte til ansættelsen af den ny mu-

seumsleder, skal vi se lidt længere tilbage i tiden, til tiden før den 2. december 1930, hvor Randbøl Sogns Museum blev indviet.

Museets stifter

Stifteren af Randbøl Sogns Museum, Mogens Jensen blev født på Lindegård i Vandel den 10. september 1854. Mogens Jensen var hele sit liv dybt interesseret i egnens og landets historie. Han samlede, hvad han kunne af »Oldsager«, som redskaber fra stenalderen dengang benævntes. I Vejle Amts Årbog fra 1931 oplyser Ingrid Munch, at det blev til 467 genstande fra stenalderen og 36 fra bronzalderen.

I 1929 kom en mand, kilden nævner desværre ikke navnet, i tanke om, at tingene burde beskrives og registreres. Hver tings historie blev skrevet ned med fundsted og andre omstændigheder ved fundet. Der blev ikke lagt vægt på mål, vægt og nærmere tidsbestemmelse, det måtte klares senere, man havde travlt med at få Mogens Jensens viden skrevet ned, han var da en gammel mand. Desværre blev fortegnelsen på grund af dens udformning ikke den hjælp for eftertiden, den var tænkt som.

Da Mogens Jensen kom op i årene, var det hans ønske, at Randbøl kommune overtog hans samling og byggede en bygning til den. Samlingen var efterhånden blevet tilført en del våben fra forrige århundredes krige samt en del brugsgenstande, som hørte til fremstillingen af hør- og uldgarner. Hertil kom en fin samling jyddepotter og andre daglige brugsting.

Mogens Jensen tilbød Randbøl sogneråd sin samling sidst i tyverne. Sognerådet svarede, at man var indstillet på at støtte opførelsen af en bygning til samlingen, hvis man fik tilsagn om, at denne senere ville blive overdraget sognerådet. Mere uofficielle kilder vil vide, at begejstringen i sognerådet var begrænset, men at man jo ikke så godt kunne sige nej, da Mogens Jensen var en agtet mand i sognet.

At det ikke gik helt så let med bevillingerne, kan ses af den kendsgerning, at dr. Munck i Vandel og købmand I. O. Brandorff, Kolding, begge måtte lægge sig i selet for at støtte projektet, inden det blev gennemført.

Gavebrevet

I første omgang satte sognerådets mangel på umiddelbar begejstring museumstanken i bero.

Imidlertid blev Mogens Jensen alvorligt syg i foråret 1930, han var da 75 år, og frygtede, at sygdommen kunne blive alvorlig. Han fik derfor skrevet et testamente angående samlingen, som fik følgende ordlyd:

GAVEBREV

Undertegnede fhv. Gaardejer Mogens Jensen af Vandel skænker og overdrager herved til Randbøl Kommune hele sin Samling, bestaaende af Oldsager fra Sten-, Bronze- og Jernalderen samt Genstande fra senere Tid, paa følgende Betingelser: 1. Randbøl Kommune tilvejebringer et ved Vandel Skole bekvemt beliggende tørt og lyst Lokale, hvor Samlingen ordnes og opstilles og gøres tilgængelig for Besøgende under betryggende Tilsyn. Til Bestri-

I 1985 lavede Egnsmuseet en udstilling i anledning af 40-året for befrielsen. Museumsleder Ths. K. Thomsen lånte i den anledning et gammelt jetfly af typen F-84G af Flyvestation Vandel for at gøre opmærksom på udstillingen. Flyet blev et virkeligt trækplaster, som den daværende bestyrelse senere anmodede Flyvematerielkommandoen om at måtte beholde. Man var så venlig at låne flyet ud på ubestemt tid. I folkemunde har flyet gjort Vandel til: – Den lille by mellem Vejle og Billund, hvor der står en jetjager i en have. (foto s-n).

delse af Udgifterne ved Rengøring, Tilsyn og Vedligeholdelse kan der tages Entree efter Sogneraadets Bestemmelse.

2. Over Samlingens enkelte Stykker føres Register efter det vedtagne Skema, i hvilket ny tilkomne Genstande indføres.

3. Nationalmuseet i København anmodes om at udvælge et Sagkyndigt Museum til at føre Tilsyn med, at Samlingen passes på tilbørlig Maade, og afgive en aarlig Indberetning herom til Nationalmuseet.

4. Skulde Randbøl Kommunalbestyrelse

ønske at frigøre sig for Forpligtelsen til at værne og bevare Samlingen, indberettes dette til Nationalmuseet, der tager Bestemmelse om, hvad der da skal foretages; dog er det mit Ønske, at Samlingen saavidt muligt forbliver indenfor Vejle Amt.

Gang i byggeriet

Hvad der konkret har formået sognerådet til at gå i gang med byggeriet, ved vi ikke, men dr. Munck og købmand Brandorff har åbenbart haft en finger med i spillet.

I gang kom man med at bygge en tilbygning til Vandel skole, der dengang lå i bygningen Grindstedvej 10. Lidt hen i november kunne tingene flyttes ind i museet.

Den 2. december 1930 var det så vidt, at der kunne holdes indvielsesfest for det nye museum. Ingrid Munck skriver, at det vel nok var en af de største dage i Mogens Jensens liv. Hans tale ved indvielsesfesten, mener hun, vil blive husket længe, kraftfuld og manende, som den var. Den 3. december gik Mogens Jensen i seng. Egentlig ikke rigtig syg, men træt, og 5. juledag 1930 døde han. Han blev begravet på

Mogens Jensen blev begravet i familiegravstedet på Randbøl kirkegård. Gravstenens lur fortæller sit tydelige sprog om hans interesse for fortiden. (foto s-n).

Randbøl kirkegård, hvor han hviler i familiegravstedet, som er prydet med en marksten, hvorpå der er indhugget en lur.

Anden verdenskrig

Den anden verdenskrig ændrede ikke meget i livet ude på landet fraset rationering, udgangsforbud og andre gener, som man kunne leve med.

Sådan var det også i Vandel indtil lige før jul 1943. Da begyndte tyskerne en beslaglæggelse, ingen ville have drømt om blot få måneder før. Indtil 1. juli 1944 blev der beslaglagt 78 huse og 88 gårde i Randbøl sogn, det vil sige, at hele Vandel by blev beslaglagt.

Her i landet har vi en tradition for at grave ting ned, når fjenden er i landet. Om denne tradition spillede ind, da kloge folk fjernede tingene fra museet og flyttede dem til den gamle middelalder-teglbrændeovn i Lindeballe, ved vi ikke, vi ved heller ikke, hvem der gjorde det. Der kan til gengæld ikke være tvivl om, at de samme mennesker senere er blevet bortvist af tyskerne fra Vandel by. Herefter bliver samlingen glemt.

Genfundet

Da den dengang unge lærer Ths. K. Thomsen tiltrådte som lærer ved Vandel skole i 1950, medbragte han foruden sin lærereksamen også en brændende interesse for fortiden. Denne interesse fik næring, da han fandt et skilt på skolens loft, hvorpå der stod: Randbøl Sogns Museum. Han fik at vide, at genstandene fra Museet vistnok lå i teglbrændeovnen i Lindeballe. Det var et sørgeligt syn, der

mødte ham, da han hentede tingene. Alle genstande af træ var rådnet væk. Den tidligere omtalte beskrivelse af samlingen var skrevet med blæk, som ikke havde tålt fugten alt for godt og var i nogen grad blevet ulæselig. Det af indholdet, der senere har kunnet tydes, var ikke af al for stor værdi. Ikke mindst fordi Mogens Jensen havde købt en del af flinteøkserne.

Samlingen blev ført tilbage til Vandel skole, hvor den førte en trang tilværelse, indtil museet fik eget hus i 1982.

Fremtiden

Nu er museet hovedhjørnestenen i Egtved kommunes museums- og lokalarkivvirksomhed. Efter mange forhandlinger med foreningerne, er der skabt et samarbejdsforum, som alle kan have glæde af. Denne samarbejdsordning blev grundlaget for, at der kunne indgås en samarbejdsaftale med Vejle kulturhistoriske Museum. Denne aftale er grundlaget for statsanerkendelsen. Uden denne, som betyder et tilskud til Egns museets drift på 37% om året, ville de kommunale midler ikke have rakt til at ansætte en museumsinspektør. Om Mogens Jensen nogensinde drømte om, at museet skulle få det omfang, det har i dag, ved selvfølgelig ingen. Men at det er i hans ånd, kan der til gengæld ikke være tvivl om.

Noter:

1. *N. M. Schaiffel-Nielsen.*
– Seniorsergent af linien i Flyvevåbnet og leder af Materielafdelingens afdelingskontor på Flyvestation Vandel. 49 år. Ansvarshavende redaktør af Spidsbarren, årsskrift for Randbøl Sogns Museumsforening. Har udgivet bogen *De tog vore hjem – Flyvestation Vandel 1943-1960. Medlem af redaktionen på bladet Fly Nyt. Formand for Lokalarkiv- og Museumsforenings-samarbejdet i Egtved kommune. Forfattervirksomhed i øvrigt: Artikler om hændelser under Anden Verdenskrig i og omkring Randbøl Sogn, lokalhistoriske artikler fra Randbøl sogn. Artikler om militærflyvning generelt, militær flyvehistorie og militære flyvemuseer.*

Kilder:

- Vejle Amts Årbog 1931, artikler af Rasmus Mortensen og Ingrid Munck.
Mundtlig kilde:
Fhv. skoleinspektør og museumsleder Thomas K. Thomsen, Vandel.

Festdage på Koldinghus

Af Poul Dedenroth-Schou¹

Den 1. september 1989 blev Koldinghus for nogle timer atter residensslot. Med Hendes Majestæt Dronning Margrethe og Hans Kongelige Højhed Prinsen i spidsen markeredes det officielle punktum for fjorten års restaurering på Koldinghus. Staten, Vejle amtskommune og Kolding kommune har hermed afsluttet den of-fentlige del af slottets genskabelse. De resterende dele af restaureringen vil blive gennemført for en donation på 10 millioner kroner fra Velux-Fonden af 1981.

Dagen blev en festdag. Fra morgenen vajede Dronningens flag fra Kæmpetårnets flagstang, det synlige tegn på at Koldinghus for første gang siden branden 1808 var kongelig residens - omend kun for en kort stund. Da dronningen ved middagstid forlod Kolding om bord på DANNEBROG for at sejle videre til Århus, skiftedes dronningeflaget ud med slottets almindelige splitflag.

Efter modtagelse på Kolding havn ved amtmand Erik Toftgaard, borgmester Per Bødker Andersen og amtsborgmester Erling Tiedemann kørte regentparret til

Koldinghus, hvor dagens officielle vært, boligministeren, tog imod, assisteret af trompeterkorpset fra Gardehusarregimentet. Inde i slottets sydfløj ventede en lang række indbudte gæster. Den officielle indvielsesceremoni omfattede taler af boligministeren, af byggeudvalgets formand, Tage G. Sørensen, af arkitekt, professor Johannes Exner, af amtsborgmesteren og af Koldings borgmester, inden Hendes Majestæt kunne erklære slottet for indviet/genindviet. Ind imellem musicerede Livgardens Musikkorps og operasangeren Ulrik Cold.

I byens gader var der midt på dagen musik af Søværnets Tambourkorps og Livgardens Musikkorps, ligesom gardehusarerne red gennem byens gader. Dagen sluttede med et stort asfaltbal på den nyindrettede banegårdsplads og med et stort festfyrværkeri ved midnatstid.

Kolding havde på værdig vis markeret genindvielsen af byens vartegn efter en restaurering, som har givet Kolding en trestjernet turistattraktion, et renoveret slot med en epokegørende arkitektur.

Den 19. februar 1990 kunne Museet på Koldinghus fejre sin 100 års fødselsdag. Den dag for hundrede år siden mødtes hos tandlæge A. M. G. Friis syv borgere for at stifte Historisk-Antikvarisk Selskab for Kolding og Omegn, der langt senere fik navneforandring til Selskabet Koldinghusmuseets Venner. Foruden Friis var de fremmødte gode mænd byens borgmester C. P. C. Schjørring, købmand og senere kæmner I. O. Brandorff, rektor Sigurd Müller, skoleinspektør Th. Siersted, arkitekt H. Wandall og købmand C. E. Warming. Trods uvilje hos Nationalmuseets direktør C. F. Herbst indledte de syv mænd arbejdet med at oprette et museum i Kolding, efter købmand I. O. Brandorffs idé indrettet i Koldinghus, der skulle restaureres til formålet. Det lykkedes tandlæge Friis at opnå kulturministerens til-

ladelse til at indlede museumsarbejdet i slotsruinen, og siden da har skiftende museumsstyrelser presset på for at sikre slotstets fuldstændige genopførelse.

Museet kunne altså fejre sin 100 års fødselsdag i det færdigrestaurerede Koldinghus. Den første museumsstyrelses hovedmål, at få Koldinghus restaureret og indrettet til museum, blev nået i de første hundrede år.

Noter:

1. *Poul Dedenroth-Schou, født 1943. Cand. mag. (historie og kunsthistorie) fra Københavns Universitet 1973. Museumsinspektør ved Tøjhusmuseet 1972, ved Museet på Koldinghus 1976.*

Medforfatter til Kolding i det tyvende århundrede indtil kommunesammenlægningerne i 1970 (1978-1982) og Kolding før og nu - en by i billeder (1986, sammen med Birgitte Dedenroth-Schou). Redaktør af Vejle Amts Årbog 1982-1984.

Hendes Majestæt Dronningen og Hans Kongelige Højhed Prinsen modtages på Kolding havn af amtmænd Erik Toftgaard, borgmester Per Bødker Andersen og amtsborgmester Erling Tiedemann. Anne Dedenroth-Schou overrakte dronningen byens blomsterhilsen. Foto: Nils Rosenvold.

Efter modtagelsen hilste regentparret på de hundreder af koldingensere, der var mødt op. Foto: Nils Rosenvold.

På vejen fra havnen til Koldinghus havde hundreder af koldingensere taget opstilling for at hilse dronningen og prinsen velkommen. Foto: Nils Rosenvold.

Regentparret og et udsnit af de indbudte gæster i slottets sydfløj. Bag prinsen ses grev Ingolf af Rosenborg. Foto: Nils Rosenvold.

Hendes Majestet Dronningen på takerstolen, da hun erklerede Koldinghus for indvielsesgenindvielse. Foto: Nils Rosenwold.

Efter indvielsesceremonien blev regentparret vist rundt i det nyrestaurerede Koldinghus af arkitekterne Inger og Johannes Ekner. Bl.a. besås en udstilling, der i plancher og modeller beretter om projekteringsforløbet for den store restaureringsopgave. Foto: Nils Rosenwold.

Koldings borgmester, Per Bødker Andersen rettede i sin tale en tak for dronningens stadige interesse for Kolding by og for dronningens medvirken, da Kolding fik sin spanske venskabsby Huescar. Foto: Niels Rosenwold.

Omkring Jelling

– igennem jernalder og vikingetid

Af Steen Hvass¹

Vikinge-fascination

»Vikingetiden er en spændende periode, præget af vovemod og dristighed, med udlængsel og eventyrlyst. Europa skælver under vikingernes rasen. Rædslens skrig lyder fra kirker og klostre. Nordens lømmelalder«. Dette syn på vikingetiden er ikke korrekt, men det er til gengæld populært. Vikinge-fascinationen er baggrunden for mange bøger, film, udstillinger, nye museer og rekonstruerede fortidsminder. De er blevet et nordisk varemærke med udstrakt anvendelse af vikingesymboler i souvenirindustrien og reklameverdenen. Vikingetiden spiller naturligvis også en dominerende rolle i nordisk nationalromantik.

Vikingetiden er forlenet med et særligt skær af eventyr. Gennem 300 år fra omkring år 800 til sent i 1000-årene spillede vikingerne, dvs. folk fra Skandinavien, en afgørende rolle ved centrale begivenheder rundt i Europa, ofte med blodige bedrifter. Det er den klassiske, men ensidige opfattelse af dem; blandt vikingerne var der også konger, der drev kompliceret storpo-

litik, ingeniører, der byggede broer og borge, købmænd, der handlede over store afstande, og opdagelsesrejsende, der koloniserede fremmede områder. Men de fleste mennesker i hele Norden levede fredeligt og forholdsvis uberørte af tidens dramatik. Landsbyerne og gårdene var samfundets økonomiske rygrad, men indtil for få år siden kendte man dem næsten ikke. Det er i stort omfang netop gennem studiet af deres hjemlige baggrund, billedet af vikingetiden i dag er blevet ændret.

Hvad var den hjemlige baggrund for de store eventyr i fremmede lande, og hvad foregik der egentlig hjemme? Vikingetidens mennesker var andet og mere end rene røvere. De lagde grunden til det samfund, vi kender i dag. Det var en tid med en vældig ekspansion fra Danmark og en rivende hjemlig udvikling. På egnen omkring Vejle har der været en omfattende bebyggelse i vikingetiden.

Monumenterne

Det fornemste monument fra dansk vikingetid – vel nok fra vikingetiden overhove-

det – findes i Jelling². Det består af flere elementer, Danmarks to største gravhøje: Nordhøjen med et gravkammer, der er bygget oven på en gravhøj fra ældre bronzealder, og Sydhøjen, der ikke har noget gravkammer. Under Sydhøjen er fundet dele af to rækker af store bautasten, som måske er rester af en meget stor skibssætning, der har nået hen til bronzealderhøjen under Nordhøjen. Bedst kendt er runestenene, den lille, der er kong Gorms sten over hans dronning Thyra, først op-

stillet på sin nuværende plads i nyere tid, og deres søn Harald Blåtands store runesten, der på grund af udsmykningen og indskrifterne kaldes »Danmarks dåbsattest«. Den står på sin oprindelige plads, præcis midt imellem de to store gravhøje. Under den nuværende kirke, der er af frådsten og fra omkring 1100, har der været 3 trækirker efter hinanden. Den ældste var meget stor og indeholdt en kammergrav. Denne ældste trækirke med gravkammer opfattes som opført af Harald

Fig. 1. De to Jellingsten. Til højre kong Gorms mindesten over hans hustru Thyra. Til venstre kong Haralds mindesten over forældrene og egne bedrifter. Foto: Erik Moltke 1973.

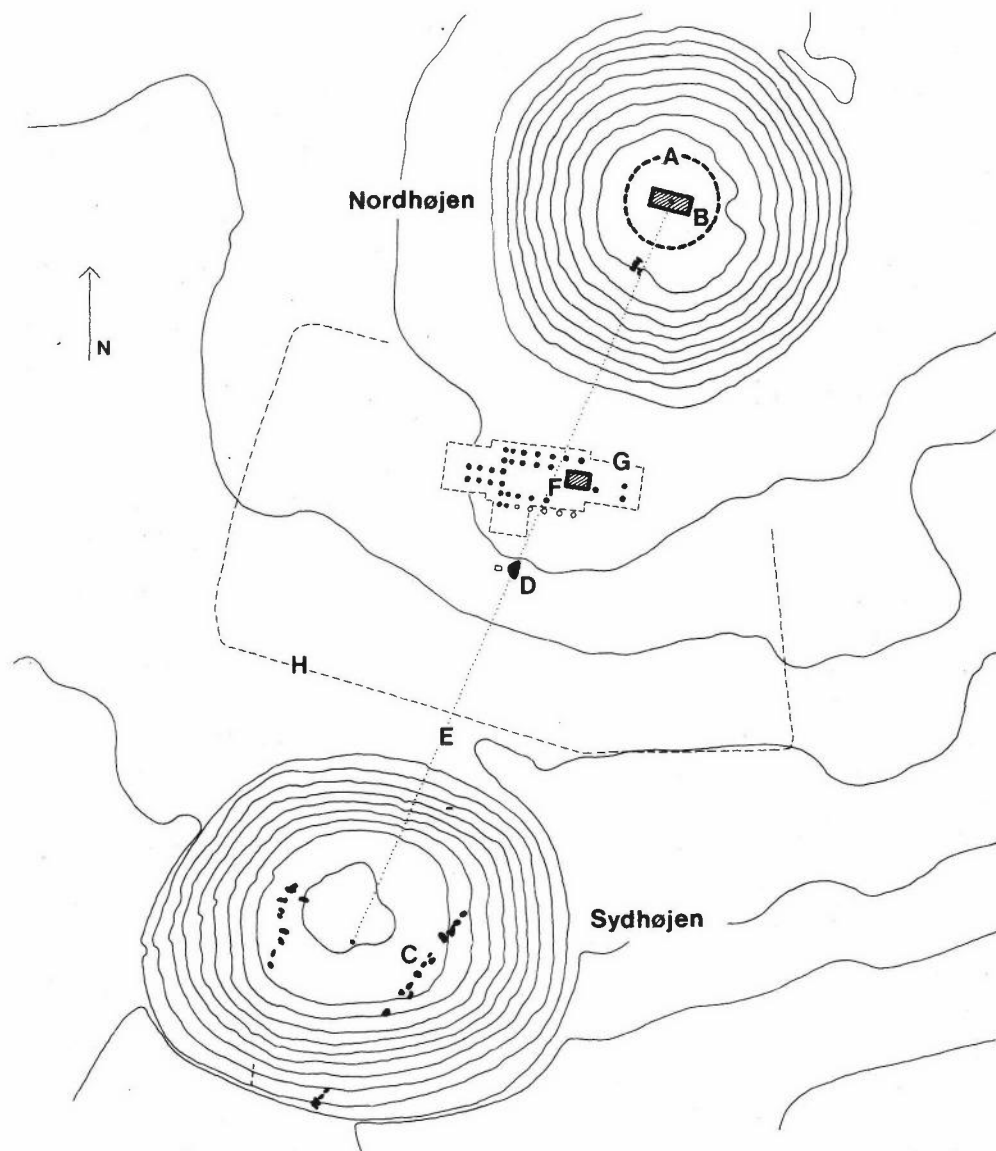

Fig. 2: Situationsplan over Jellingmonumenterne. A) Omridset af den bronzealderhøj, som Nordhøjen er bygget over. B) Gravkammeret, der er bygget ind i bronzealderhøjen. C) Sydhøjen med de fundne dele af de to bautastensrækker. D) Kong Haralds runesten, der står på sin oprindelige plads, og den lille runesten - Kong Gorms sten over Thyra - der først er opstillet her i nyere tid. E) Forbindelseslinien mellem de to højes midtpunkter. F) Gravkammer og stolpehuller i Jellings første trækirke. G) Omrids af den nuværende kirke fra omkring år 1100. H) Omrids af nuværende kirkegård. Efter Nationalmuseets Arbejdsmark 1987.

Blåtand i forbindelse med en overflytning hertil af de jordiske rester af den døde fra Nordhøjen. Jelling momumenterne er således via indskrifterne på de to runesten knyttet til kong Gorm og dronning Thyra og til deres søn Harald Blåtand. Her i Jelling byggede Harald Blåtand det største kongelige mindesmærke, der kendes fra vikingetiden, *Fig. 1*.

Jellingmomumenterne har altid været et centralt punkt i vikingetidsforskningen. Den første arkæologiske udgravning blev foretaget i 1704; derefter er der foretaget udgravninger i 1820-21, 1861, 1941, 1947-48, 1965. Jelling har især fået fornyet aktualitet efter de sidst udførte udgravninger i 1976-79³. Det er nu blevet muligt med den dendrokronologiske dateringsmetode, dvs. at aldersbestemme ved hjælp af træernes årringe, at datere nogle af anlæggene meget præcist. Dendrokronologi er den mest nøjagtige dateringsmetode, der kendes i dag; i heldige tilfælde kan man fastlægge et træs fældningstidspunkt med ned til en måneds nøjagtighed. I Jelling er det efter flere års arbejde lykkedes at datere opførelsen af nordhøjen med gravkammeret til vinteren år 958-59 og påbegyndelsen af sydhøjen til begyndelsen af 960erne og dens afslutning først omkring år 970⁴. *Fig. 2*.

I omegnen af Jelling fandtes indtil begyndelsen af 1970erne kun to ældre gravfund, henholdsvis ca. 6 og 10 km syd for Jelling. I Knabberup fandtes 1833 i en gravhøj en kvindegrav fra vikingetiden med to store, ovale skålspænder af bronze fra midten af 800-tallet. De er flot udsmykket i en voldsom gribedyrsstil med

fritstående dyrefigurer. Spænderne findes i dag på Vejle Museum. Et par tilsvarende skålspænder er fundet i en vikingetidsgrav i Ødsted⁵. Begge disse gravfund findes på kanten af den store og dybe Vejle Ådal.

I Ravning Enge i bunden af Vejle Ådal, ca. 10 km sydvest for Jelling, havde man tidligere fået kendskab til et stort broanlæg. Ved udgravninger i 1972-77 klarlagdes broanlæggets konstruktion, og de dendrokronologiske dateringer viste, at den måtte være opført i årene lige omkring 979, en datering, der peger på slutningen af Harald Blåtands regeringstid. Broen er knap 1 km lang og godt 5,5 m bred; den har krævet et enormt forbrug af arbejdskraft og tømmer, hvortil kommer anlæggene på land med stenstrøede vejforløb og dybt nedgravede hulveje i den stejle bakke nord for broen⁶. Ravning Enge-broen er den største og måske en af de første vikingetidsbroer i Danmark. Den hører til dansk vikingetids store ingeniørværker og er opført med en meget stor præcision. Broen har imidlertid kun fungeret i kort tid, da den ikke synes at være blevet repareret. Formatet kunne tyde på, at kongen må stå bag opførelsen, og da dateringen viser hen imod slutningen af kong Harald Blåtands regeringstid, er det sandsynligvis ham, der har stået bag denne imponerende bro så tæt ved Jelling.

Broen i Ravning Enge giver vidnesbyrd om en kraftig kongemagt; ved sin regelmæssighed, sine dimensioner og sin korte brugstid bringer den »Trelleborgene« i erindring. De geometriske ringborge er Trelleborg ved Slagelse på Sjælland, Nonnebakken ved Odense på Fyn, Fyrkat i det

nordlige Østjylland samt den største af alle, Aggersborg ved Limfjorden i Nordjylland. Ligheden med disse »Trelleborge« bliver endnu tydeligere, når man sammenholder dateringerne. Trelleborg og Fyrkat er dendrokronologisk dateret til lige omkring år 980, og genstandsmaterialet og lighederne i anlæggene viser, at Nonnebakken og Aggersborg må have den samme datering, igen mod slutningen af Harald Blåtands regeringstid. Disse borge er blevet opfattet som fortrinsvis bygget som tvangsborge, kongelige regionale magtcentre, der kunne holde befolkningen i ave, eller opført til en bestemt po-

litisk situation i forbindelse med uoverensstemmelser med de tyske naboer⁷.

Jelling-monumenterne, Ravning Engbroen ca. 10 km derfra og »Trelleborge« spredt over hele Danmark viser med al tydelighed, at kongen Harald Blåtand besad en meget betydelig magt, et herredømme over et meget stort område, der udgik fra kongesædet i Jelling i sidste halvdel af 900-årene. Efter Harald Blåtand mister Jelling fuldstændig sin betydning i Danmarkshistorien. Igennem middelalderen og historisk tid er Jelling en almindelig landsby, men kongemagten beholdt Jelling som krongods indtil 1743,

Fig. 3: Kulturlandskabet omkring Jelling. 3.1) Bronzealderhøjgruppen »Mangehøje«. 3.2) Vikingetidsmonumenterne. 3.3) Boplads fra yngre bronzealder. 3.4) Boplads fra 5.-4. årh. før Kr. 3, 5-8) Bopladser fra 1.-2. årh. efter Kr. 3, 9) Løsfund af kværn fra yngre jernalder.

da den ved auktion blev solgt til bønderne.

Lederhierarkiet i jernalderen

Men var der nogen forudgående bebyggelse i eller omkring Jelling, før stedet optræder som et magtfuldt kongesæde med vikingetidens største monumenter? Indtil for mindre end 10 år siden havde man ikke kendskab til noget fund fra de forudgående århundreder i jernalderen eller fra vikingetiden omkring Jelling, men inden for de seneste år er der fremkommet flere nye fund, der viser, at der har været en bebyggelse gennem større dele af jernalderen, ligesom der nu også er lokaliseret tre vikingetidsbebyggelser lige omkring Jelling.

Jelling ligger på et større, nogenlunde fladt, højt plateau, der strækker sig ca. 1-1,5 km syd for det nuværende Jelling. Herfra fører nogle stejle bakker ned til Fårup Sø, der via Grejs Å mod øst afvandes i Vejle Fjord. Grejs Å løber i bunden af en 40-50 m dyb ådal i forhold til de høje, flade plateauer på begge sider af ådalen. På det 1-1,5 km brede plateau mellem det nuværende Jelling og Fårup Sø-Grejs Ådalen er der nu lokaliseret bebyggelser fra yngre bronzealder og ældre jernalder, *Fig. 3*.

Ved anlæggelsen af Bredagerskolen lige syd for Jelling konstateredes bopladsgruber fra yngre bronzealder, der viser en bebyggelse fra dette tidsrum, *Fig. 3,3*. Ved en vejmlægning og byggemodning fandtes ca. 500 m sydvest for Jelling dele af en større bebyggelse fra den ældste del af jernalderen, hvor der udgravedes et hus

og flere bopladsgruber fra 5.-4. århundrede før Kristi fødsel, *Fig. 3,4*.

På det 1-1,5 km brede, flade plateau mellem Jelling og Fårup Sø-Grejs Ådalen fandtes i 1.-2. årh. efter Kristi fødsel (ældres romertid) en koncentration af 4 bebyggelser inden for 3,5 km, der er spændende i forhold til, hvad vi ellers kender fra denne tids bebyggelser i Jylland, *Fig. 3,5-8*. I århundrederne omkring Kristi fødsel findes i Jylland både bebyggelser kun bestående af 2-3 gårde og store landsbyer med op til 27 gårde, men de 4 bebyggelser fra 1.-2. årh. e. Kristi fødsel her lige syd for Jelling er alle efter de foreløbige undersøgelser samtidige, de fleste bestående af mindre bebyggelser med kun en til to gårde i hver. En af disse bebyggelser blev fuldstændigt udgravet af Vejle Museum i 1986 og findes ved Hvesager ca. 500 m sydvest for Jelling, *Fig. 3,5*. På grund af hegn kunne bebyggelsen afgrænses til alle sider; den dækkede et område på 75 x 50 m og har kun bestået af to ved hegn adskilte gårde⁸, *Fig. 4*.

Husene fandtes kun bevaret ved de grave huller til de tagbærende stolper og indgangsstolperne. Hver gård har et langhus i midten, ca. 20 m langt, der efter andre mere velbevarede hustomter har haft beboelse i vestdelen og stald med båseskillevægge i østdelen. Til disse langhuse, der har udgjort hovedbygningen i gården, fandtes flere mindre bygninger med to, tre og fire sæt tagbærende stolper med længder på 4-12 m; flere af disse mindre bygninger har afløst hinanden, da husene skærer ind over hinanden. Mod vest fandtes den største af gårdene, der dækker

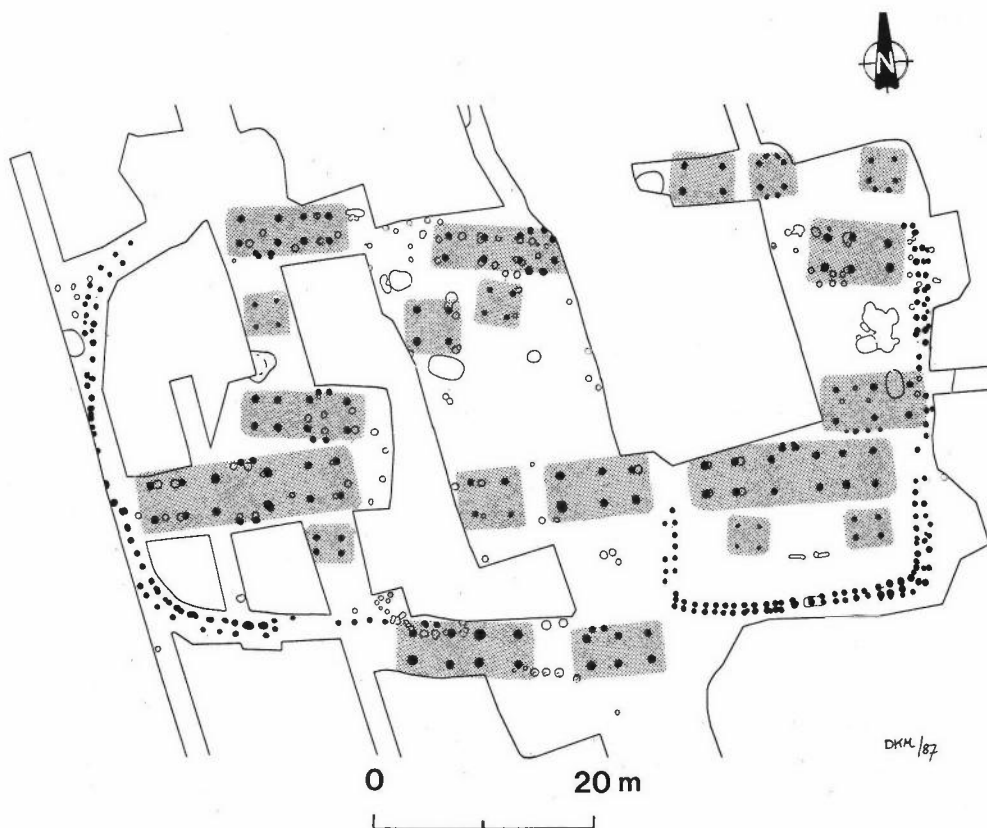

Fig. 4: To sammenbyggede storgårde fra 1.-2. årh. efter Kr.f. fra Hoesager, Jelling. Tegning: Dorthe K. Mikkelsen.

et område på 50 x 40 m, afgrænset af hegn og mindre huse. Foruden det 20 m store langhus har gården haft mindst 6 samtidige mindre huse som udhuse med længder fra 6 til 12 m. Denne gård er mod vest afgrænset af et kraftigt stolpehegn. Mod øst findes det andet gårdsanlæg, der har dækket et område på 23 x 40 m. Foruden det 20 m store langhus har det haft mindst 5 samtidige mindre huse med længder fra 4,5 til 9 m. Hegnene afgrænser denne gård både mod vest til nabogården og

mod øst. Lige uden for de to gårdes indhegninger fandtes der adskillige store affaldsgruber med et righoldigt keramikmateriale.

Den vestlige, store gård i Jelling viser ved størrelsen af sit hegnede område samt ved antallet og størrelsen af udhusene at være den hidtil største gård, vi kender fra 1.-2. årh. efter Kristi fødsel i Danmark.

Ud fra det samtidige billede af denne periodes undersøgte bebyggelser i Jylland fremgår det, at i nogle af bebyggelserne

med et varierende antal gårde er det ikke muligt at erkende forskelle i gårdenes størrelse, der vidner om økonomiske og sociale forskelle. Kun i den tidligere undersøgte store landsby Hodde i Sydjylland fra 1. årh. før Kristi fødsel er der en tydelig social og økonomisk forskel i samfundet med en markant stormandsgård⁹. Hertil kan nu også føjes den store gård i Jelling, hvor bebyggelsen kun består af to samtidige gårde. Den tanke er derfor nærliggende, at de socialt og økonomisk velstående gårde også på dette tidspunkt har indtaget en politisk magtstilling i samfundet, hvor stormænd, som har boet i stormandsgården i Hodde og i den store gård i Jelling, har haft en politisk indflydelse, som andre bebyggelser med gårde af nogenlunde ensartet størrelse har stået i en form for afhængighedsforhold til.

Dette forhold blev endnu tydeligere, da der 50 m fra den store gård i Jelling (Hvesager) også i 1986 blev udgravet en samtidig, meget stor grav, der ved sin størrelse nærmest må opfattes som en kammergrav. Denne grav har ligget alene. Den fandtes nedgravet i undergrunden på det højeste punkt tæt ved de omtalte to gårde, uden andre grave i nærheden. Selve kisten eller kammeret var lavet af brede planker og målte 400 x 175 cm med en højde på mindst 70 cm. I den vestlige del af graven fandtes en mand i hockerstilling (liggende på siden med bøjede ben) med en slags sikkerhedsnål (fibula) med guldbelægning, en sølvfingerring, bæltespænde med remendedup samt ved fødderne et sæt sporer. Ved siden af den gravlagte fandtes en lanse- og en spydspids. Midt i graven lå et

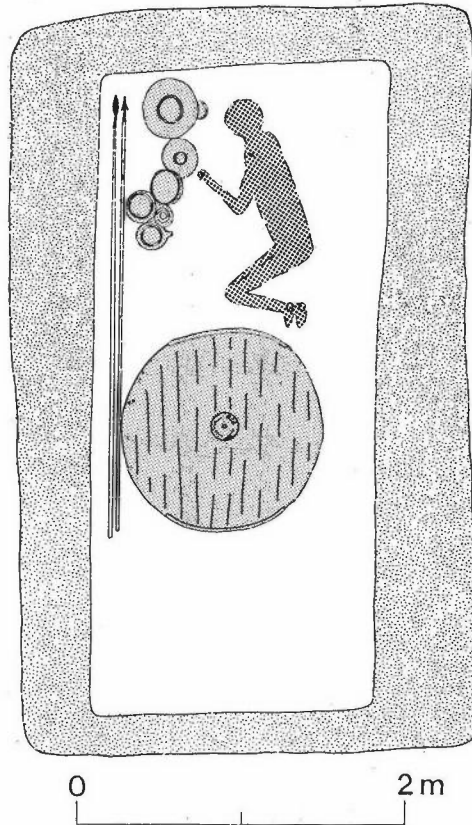

Fig. 5: Rekonstruktionstegning af den store grav fra Jelling - Hvesager-høvdingen - fra 2. årh. efter Kr.f. Tegning: Lone Hvass.

stort skjold med en diameter på 120 cm med en meget stor, delvis sølvbelagt skjoldbule, der har beskyttet hånden. Ved siden af den gravlagte stod et helt bordservice bestående af 8 lerkar, Fig. 5.

Inden for en mindre del af den jyske østkyst findes en række samtidige, meget rigt udstyrede ryttergrave med et klart tyngdepunkt i det nuværende Vejle amt¹⁰. I

dette område findes sådanne rige grave også med udenlandsk luksusimport i store trækister af samme dimensioner som den ovennævnte, nyfundne Jelling-grav. Udstyret i gravene viser, at netop dette område i det 1. og 2. årh. efter Kristi fødsel styredes af et organiseret lederhierarki med en fyrste i spidsen, der havde den politiske magt til at få udført imponerende anlægsarbejder med flere kilometer lange voldanlæg og pælespæringer, så de kunne beherske både landtransporten og sejladsen¹¹. Den nærmeste fyrste levede og blev begravet kun få kilometer fra Vejle, ved Bredal. Bredal-graven viser sammen med en tilsvarende grav fra Dollerup ved Kolding og en fra Bjergelide ved Bjerre den øverste top af tidens sociale og politiske samfundspyramide i Østjylland. Bredal- og Dollerup-fyrsterne har haft et nordeuropæisk kontaktnet over meget store afstande. Det næstøverste lag i samfundspyramiden udgøres af mere lokale ryttere, i hvis grave der ikke findes importerede udenlandske luksusprodukter. Til denne gruppe, som må karakteriseres som de lokale høvdinge, hører den nyfundne grav ved Hvesager i udkanten af Jelling. Grave på samme niveau kendes fra Gammelby ved Ringgive og Erritsø ved Fredericia. Herunder kommer en stor gruppe grave med våben, ofte samlet på større gravpladser – fodfolket – samt almindelige grave, der viser den øvrige, civile del af befolkningen.

Denne ledelsesstruktur går ud over det lokale landsbyplan. I området nord for Vejle Fjord med tilhørende ådal, hvor Hvesager- og Bredal-gravene er fundet,

repræsenterende hver sit sociale og politiske niveau med Bredal øverst i hierarkiet og derunder Hvesager, kendes i dag et større antal samtidige bebyggelser, hvor det både drejer sig om større landsbyer med mange gårde, mindre bebyggelser samt enkeltgård. Det er her meget tydeligt, at rytterne fra Hvesager og Bredal hver har styret et større område med flere bebyggelser af forskellig størrelse. Som et af de få eksempler i Danmark kan man i Hvesager ved Jelling knytte bolig og grav sammen og få et indblik i præcis, hvad der kan høre sammen af social status og bolig. Hvesager-rytterens sociale niveau kommer også til udtryk i, at den tilhørende gård som før nævnt er den hidtil største fra denne tid i Danmark¹². Udstyret til den lokale kriger og den nyfundne høvding fra Hvesager samt til fyrsten fra Bredal er nu permanent udstillet på Vejle Museum (åbnede 1. juni 1990).

På samme plateau som ovennævnte to store gårde, *Fig. 3,5*, fandtes 700 m sydvest herfor en samtidig bebyggelse, der formodentlig har bestået af flere gårde. En prøvegroft viser, at denne bebyggelse har en længde på 150 m, *Fig. 3,6*. 2,5 km mod øst på plateauet findes to samtidige mindre bebyggelser, *Fig. 3,7-8*, hvoraf den ene, ved Haughus, *Fig. 3,8*, blev fuldstændigt udgravet af Vejle Museum i 1985 og 1988¹³. Bebyggelsen blev fundet i forbindelse med nedlægningen af en gasledning i 1985. Der har her kun eksisteret en gård, der i midten har haft et 20 m langt hus med beboelse og stald. På begge sider af denne hovedbygning har der stået et mindre hus på henholdsvis 6 og 9 m's længde. Alle hu-

sene har, som det var almindeligt, været ca. 5 m brede. Gården har dækket et areal på omtrent 35 x 40 m. Større fladeafdækninger i 1988 uden for denne gård viste, at det var et enkelt, enligt liggende gårdsanlæg.

Umiddelbart syd for det nuværende Jelling har der altså i 1.-2. årh. efter Kristi fødsel været en koncentration af foreløbig 4 samtidige bebyggelser. De fleste har kun bestået af ganske få gårde, og en af dem kan udskilles som den hidtil største samtidige gård i Danmark. Oven i købet kan der til denne gård knyttes en af de meget store, rigt udstyrede grave fra samme tid, hvor den gravlagte har tilhørt områdets lederhierarki.

Derefter er det svært at følge jernalderbebyggelserne ved Jelling. Det er normalt, at de efterfølgende bebyggelser fra 3. årh. efter Kristi fødsel og frem til vikingetiden er meget vanskelige at lokalisere på markoverfladerne. Tidens bebyggelser er nærmest karakteriseret ved deres mangel på keramik, der jo normalt er det, der afslører en bebyggelse i pløjemarken. Men et ældre fund af en underligger til en drejekværn viser, at der i området syd for Jelling også har været bebyggelse fra en yngre del af jernalderen. Desværre har det ikke været muligt nærmere at lokalisere drejekværnens fundsted, bortset fra, at den er fundet på markerne syd for Jelling omkring de udgravede to gårde fra 1.-2. årh., *Fig. 3,9*. Tilsvarende drejekværne findes udelukkende i bebyggelser fra 3.-7. årh. efter Kristi fødsel. Fundet af drejekværnen viser imidlertid entydigt, at der altså her er en bebyggelse, som følger efter

bebyggelser fra 1.-2. årh. efter Kristi fødsel. Udgravningerne på andre lokaliteter i Midt- og Østjylland viser, at disse yngre jernalderbebyggelser kan være endog meget store, som det tydeligt er fremgået af de totaludgravede landsbykomplekser i Vorbasse og Nørre Snede¹⁴.

Landsbyerne fra vikingetiden

Som omtalt ovenfor er også vikingetidens bebyggelser meget vanskelige at lokalisere ved overfladerekognoscering, men ved Vorbasse ca. 25 km sydvest for Jelling har Vejle Museum og Nationalmuseet i årene 1974-87 udgravet en række bebyggelser fra 3.-11. årh. efter Kristi fødsel, hvor der fuldstændigt er udgravet en landsby fra 8.-10. årh., altså dækkende hele vikingetiden¹⁵. Der er her gjort en række erfaringer, der viser hvilke indikatorer, der kan afsløre vikingetidens bebyggelser ved overfladerekognoscering.

I nærheden af Jelling er der nu lokaliseret to større vikingetidsbebyggelser, der foreløbig bredt må dateres til vikingetiden, *Fig. 6*. Ca. 2 km øst for Jelling er ved nedgravning til naturgasledningen i 1985 fundet en vikingetidsbebyggelse. I den gravede grøft til gasledningen kunne konstateres nedgravning af gruber og stolpehuller, der viste, at bebyggelsen har haft en udstrækning i nord-sydlig retning på ca. 300 m. Før nedlægningen af gasledningen lykkedes det Vejle Museum at udgrave et omtrent 15 m langt hus¹⁶. Der var bevaret nedgravede huller efter de tagbærende stolper samt en del af den sydlige langvæg. Husets bredde har været 6 m. Fra dette hus stammer flere lerkarskår, vævevægte

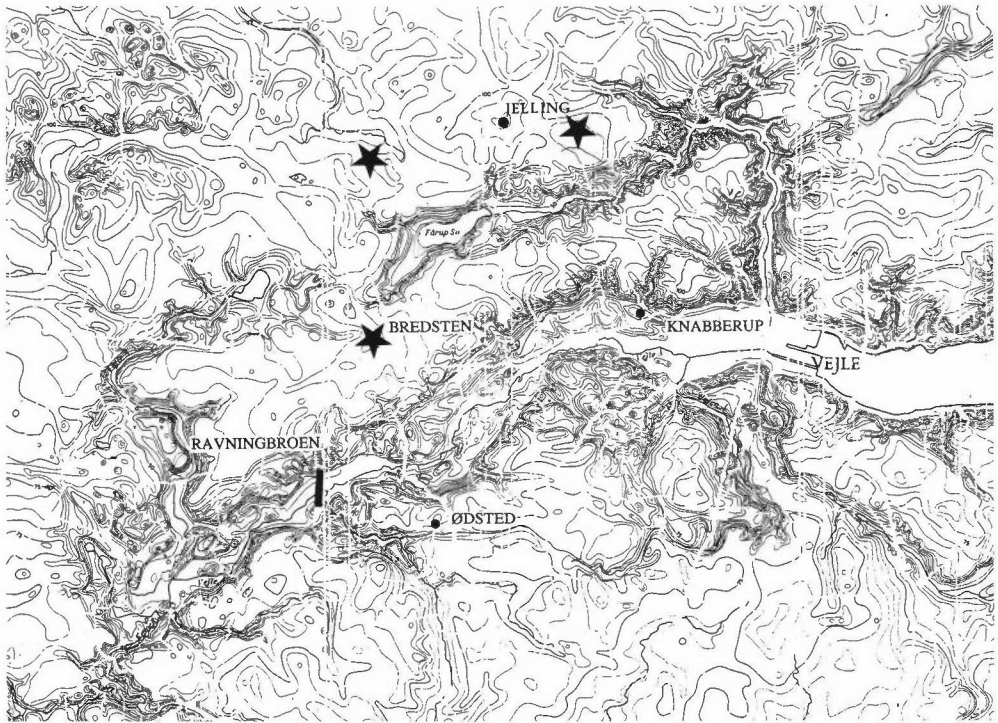

Fig. 6: Kulturlandskabet mellem Jelling og Ravningsbroen med de i dag kendte vikingetidsfund. Jellingmonumenterne, Ravningsbroen, de to ældre gravfund fra Knabberup og Ødsted samt de 3 nyfundne større vikingebestyrrelser.

samt fragmenter af rhinsk basaltlava; det er en bestemt, porøs stenart, brugt til drejekværne. Stenarten blev brudt i nærheden af Köln ved Rhinen og i vikingetiden eksporteret bl.a. til Danmark. Efter sin konstruktion må huset, sammenlignet med Vorbasse-materialet, dateres inden for 8.-10. årh.

Ca. 3,5 km vest for Jelling er der i de senere år nu også lokaliseret en tilsvarende stor vikingetidsbebyggelse. Der er ikke her foretaget udgravninger, men der er fundet fragmenter af klæberstensgryder, lavet af den ildfaste klæbersten, som man

i Norge og Sydvestsverige kunne hugge direkte ud af klippen og skære til med en kniv. Fra disse stenbrud blev de importeret til Danmark, hvor de er almindelige i vikingetidsbebyggelserne. Der er også her fundet fragmenter af importeret rhinsk basaltlava, brugt til drejekværne af samme slags som på den anden vikingetidsbebyggelse umiddelbart øst for Jelling. Hvorvidt disse to bebyggelser kan knyttes til det kongelige gravmonument i Jelling, kan man ikke sige noget om endnu, men de viser, at der lige i omegnen af Jelling har eksisteret større bebyggel-

ser, der uden tvivl udgør landsbyer, som har eksisteret samtidig med kongesædet i Jelling.

Vikingerne fra Bredsten

Denne overskrift stod på forsiden af Vejle Amts Folkeblad lørdag den 23. april 1988 og bekendtgjorde fundet af endnu en vikingetidsbebyggelse i omegnen af Jelling¹⁷. Forud for dette nye fund havde Vejle Museum foretaget en større arkæologisk forundersøgelse i samarbejde med Vejle Amtskommune. Som sidste etape af forlægningen af Vardevej fra Vejle til Bredsten skulle den nye vej føres syd om Bredsten med en forbindelse mod nord vest for Bredsten og Balle. For at undgå, at kommende vejarbejder bliver standset ved forekomsten af fortidsminder ifølge Museumslovens paragraf 26, gennemgår Vejle Museum alle projekterede anlægsarbejder inden for sit arbejdsområde.

Allerede i 1983 begyndte museet et samarbejde med Vejle Amtskommune, der skulle anlægge den nye vej, om at lokalisere og udgrave de forhistoriske anlæg, som ville blive berørt af anlægsarbejdet. I 1985 blev der på 9 steder foretaget en arkæologisk prøveudgravning for at finde ud af, om der under muldlaget fandtes mere væsentlige forhistoriske anlæg. Kun et sted viste det sig at være nødvendigt at foretage en større udgravning af en jernalderbebyggelse i vejbanen, nemlig denne, hvor også en velbevaret vikingetidsbebyggelse dukkede frem ved udgravningen i april 1988, *Fig. 7*.

Ved udgravningen viste det sig, at det kommende vejanlæg i den sydlige del skar

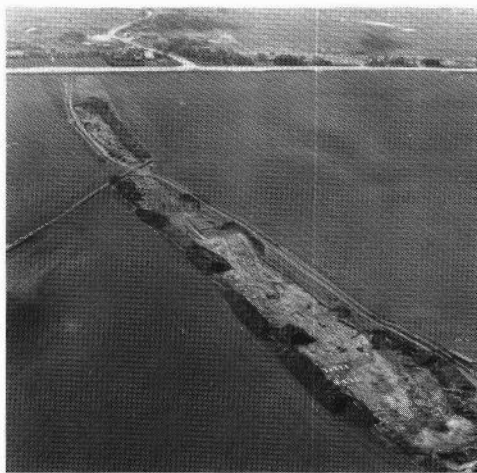

Fig. 7: Luftfoto af udgravningen vest for Bredsten med vikingetidshusene markeret. Foto: Steen Hvass.

igennem en landsby med flere gårde fra 1.-2. årh. efter Kristi fødsel. Herfra fandtes flere huse med rester af omgivende hegn og en del store affaldshuller.

Fra ældre vikingetid, 9.-10. århundrede, fandtes to meget velbevarede store huse, placeret med 30 m's afstand vinkelret på hinanden. De to huse er ens i konstruktion og må udgøre en del af et større gårdsanlæg. Det store hus, 36,5 m langt, har været gårdens hovedbygning; det andet, mindre hus, har været et tilhørende udhus.

Det største hus er 36,5 m langt med jævnt buede vægge, således at bredden på midten har været 7 m og ved gavlene 5 m, *Fig. 8-9*. I den ene væg har der været 2 indgange, i den anden kun 1 indgang. Alle indgange var konstrueret med ekstra stolper til et vindfang. Taget har været båret af 2 rækker kraftige stolper på langs gennem huset. I den ene ende af huset har

Fig. 8: Luftfoto af det største vikingetidshus. Stolpehullerne er markeret med hvide papskiver. Foto: Steen Hvass.

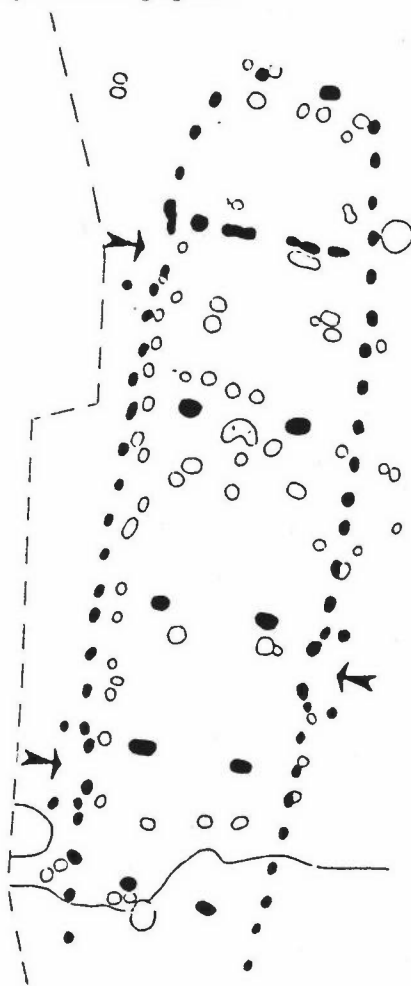
et selvstændigt rum været adskilt ved en skillevæg. Det andet, mindre hus har været bygget på samme måde, 16 m langt og 6 m bredt på midten; her har der kun været en indgang i den ene væg.

Det store hus hører til de bedst bevarede fra Danmarks ældre vikingetid. De nærmest tilsvarende huse er udgravet i 1979-84 i Vorbasse. Her viste udgravningen, at der har været stald med båseskillevægge i den ene ende af huset. Her får man også et indtryk af, hvordan en sådan landsby har set ud. Hver gård i landsbyen har et omgivende hegn. Inden for dette findes gårdens huse med de store langhuse i midten, svarende til det store hus i Bredsten. Omkring langhuset er de øvrige, mindre huse placeret¹⁸.

Fra yngre vikingetid og tidlig middelalder, 11.-12. århundrede, fandtes i den nordlige del af udgravningen i vejbanen flere huse med tilhørende hegn. Husene

findes i 2 områder. På det højeste sted i hele området, 100 m over havet, fandtes et stort hus. Væggene har været store, rektangulære planker, og på ydersiden af alle væggene har der stået støttestolper til taget. Huset er 6 m bredt i det indre rum; med de ydre stolper har det været 8,5 m

Fig. 9: Grundplan af det største vikingetidshus. Tegning: Anne Bloch Jørgensen.

bredt. Den udgravede længde er 18,5 m. Fra dette hus på toppen af bakken har man kunnet se til kongesædet i Jelling, 6,5 km mod nordøst, og til nedkørslen mod Ravnning-Broen, 4 km mod sydvest. Ca. 100 m nede ad bakken fandtes 3 kraftige hegn på tværs af udgravningsområdet, som må have indhegnet et gårdsanlæg, der lå 160 m syd for huset på toppen. Her blev udgravet dele af 2 huse, det ene med en velbevaret stald. Disse to huse er afgrænset af flere hegn, der viser, at gårdsområdet har været 55 m bredt. Alle husene er meget velbevarede, især staldbygningen er blandt de bedste af de få, der tidligere er udgravet i Danmark, ved Grønbjerg i Vestjylland og ved Vorbasse. Denne bebyggelse med flere gårde fra yngre vikingetid og tidlig middelalder, 11.-12. årh., er den direkte efterfølger af den ældre vikingetidsbebyggelse på samme sted. Det vil sige, at bebyggelserne må være direkte forgængere for landsbyerne Bredsten eller Balle. Den nyfundne vikingetidsbebyggelse ved Bredsten kan have været rasteplads for den kongelige trafik mellem Jelling og Ravnning.

De ovennævnte bebyggelser omkring Jelling fra forskellige perioder af jernalder og vikingetid er især fundet inden for de sidste 5 år, uden at der er foretaget en systematisk søgning efter dem, men de har åbnet nogle nye lovende bebyggelsesmæssige perspektiver, som det kan blive spændende at arbejde videre med.

Et smut til Vorbasse

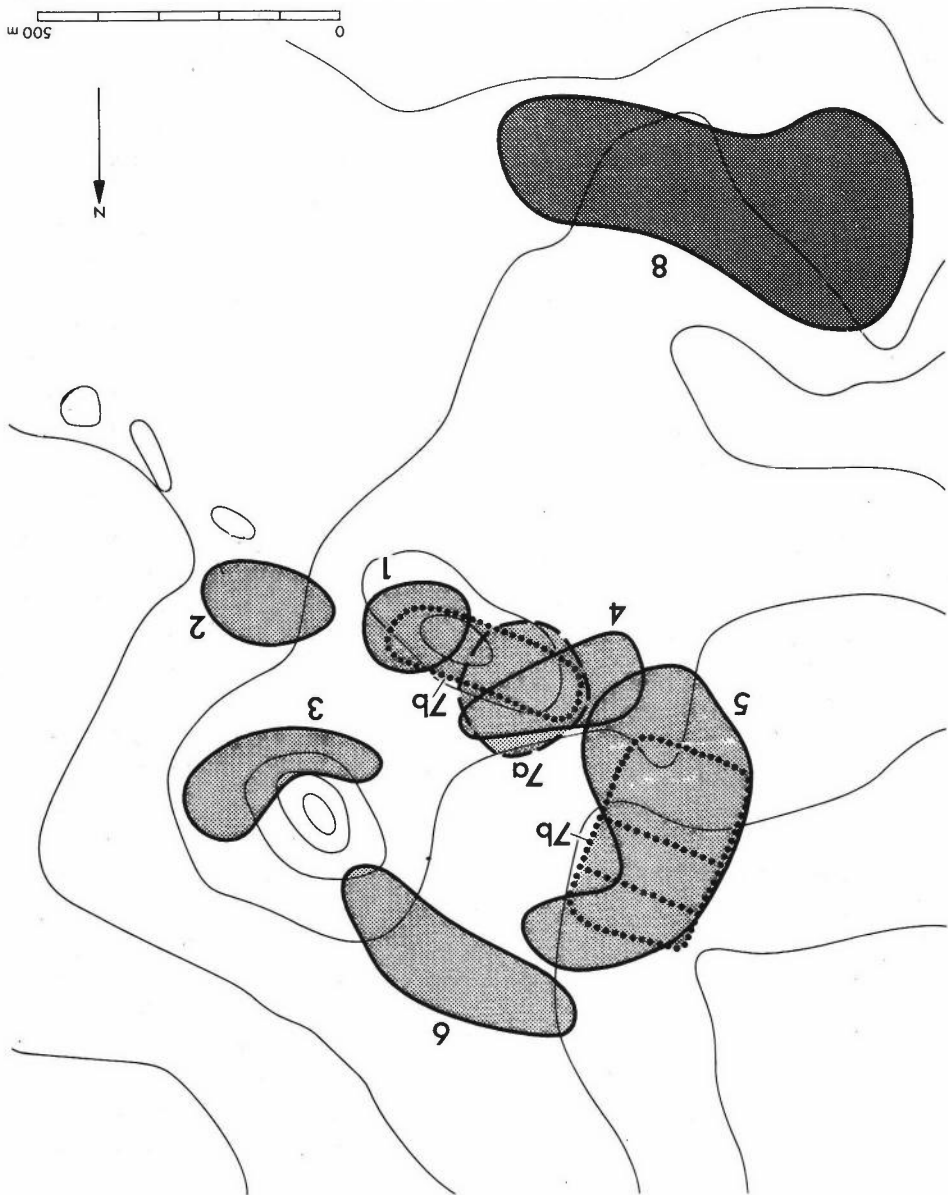
Vor opfattelse af, hvordan Danmarks be-

byggelse har udviklet sig, er blevet totalt ændret efter et stort antal arkæologiske udgravninger siden midten af 1970'erne, og ikke mindst efter udgravningerne i Vorbasse. Tidligere mente man, at vikingetidens landsbyer lå gemt under nutidens. Men under de sidste 15 års udgravninger er de dukket op i nærheden af vore nuværende landsbyer, tæt ved resterne af endnu ældre landsbyer. De bedste oplysninger stammer fra Vorbasse. Det har her været muligt at finde frem til mønstret for, hvordan hovedparten af Danmarks landsbyer har udviklet sig.

Med det nuværende kendskab til bebyggelserne nær Jelling fra jernalder og vikingetid vil det være nærliggende at vende blikket til Vorbasse ca. 25 km sydvest for Jelling for at få en arbejdshypotese om, hvordan bebyggelsen har udviklet sig igennem jernalderen og vikingetiden, frem til grundlæggelsen af den nuværende landsby. I Vorbasse er der som tidligere nævnt foretaget omfattende arkæologiske undersøgelser med et udgravet areal på over 260.000 m². Det har her været muligt at følge det samme landsbysamfund fra 1. årh. før Kristi fødsel til 11. årh. efter Kristi fødsel inden for 1 km² på markerne lige nord for det nuværende Vorbasse. Inde i det nuværende Vorbasse er der også foretaget udgravninger, således at det kan dokumenteres, at der er kontinuitet fra de yngste dele af 11. årh.-bebyggelsen på markerne nord for Vorbasse til det nuværende Vorbasse og videre op gennem middelalderen til i dag.

Landsbyen i Vorbasse har været på en årtusindgammel vandring. Når en lands-

Fig. 10: Landsbyerne ved Vorbasse fra 1. årh. for Kristi fødsel (f. Kr.f.) til 12. årh. efter Kristi fødsel (e. Kr.f.): Område 1: 1. årh. f. Kr.f.; Område 2: 1. årh. e. Kr.f.; Område 3: 2. årh. e. Kr.f.; Område 4: 3. årh. e. Kr.f.; Område 5: 4.-5. årh. e. Kr.f.; Område 6: 6.-7. årh. e. Kr.f.; Område 7a: 8.-10. årh. e. Kr.f.; Område 7b: 11. årh. e. Kr.f.; Område 8: Den nuværende landsby - Vorbasse - fra 12. årh. årh. e. Kr.f.

by havde eksisteret i et par hundrede år, opgav man den og flyttede nogle få hundrede meter til et nyt sted – derfra igen videre, og sådan fortsatte man indtil slutningen af vikingetiden, da man kom til det sted, hvor landsbyen findes i dag. I det 1200 år lange tidsrum fra det 1. århundrede før Kr. til omkring 1100 efter Kr. har der inden for et område på 1 km² ligget 8 landsbyer efter hinanden, *Fig. 10*.

Hver af de 8 landsbyer har eksisteret på det samme sted i 100-200 år. Den ene er blevet anlagt, når den anden er blevet opgivet. Vi ved endnu ikke med sikkerhed, hvorfor landsbyerne er blevet flyttet, men forklaringen må sikkert søges i flere forhold, vel især inden for de landbrugs-mæssige driftsformer. Men hvorfor har landsbyen så fået lov til at blive liggende i de sidste foreløbig 1000 år – til i dag? Her må forklaringen søges i flere forhold: Der må indføres en ny form for markdrift. Hjulploven kommer til og medfører en kraftig intensivering af landbrugsproduktionen¹⁹. Men landsbyernes faste placering i de sidste 1000 år skal sandsynligvis også ses i en bredere sammenhæng. Jellings kongedynasti markerer, at Danmark blev forvandlet fra et stammesamfund til en egentlig stat. Med indførelsen af den kristne kirke og kongemagten fulgte skatter og afgifter og dermed en kraftigere styring af de danske landsbyer.

Tilbage til Jelling

Med baggrund i undersøgelserne i Vorbasse er det som en arbejdshypotese nærliggende at se en lignende bebyggelsesudvikling ved Jelling og Bredsten, hvori ind-

går de lokaliserede bebyggelser fra forskellige dele af jernalder og vikingetid, som har flyttet rundt på samme måde, som det er vist i Vorbasse.

Vikingetids-bosættelsen i og omkring Jelling må i dag opfattes som resultat af en lokal bebyggelsesudvikling med rødder tilbage i den forudgående jernalder, hvor det på forskellige tidspunkter markerer sig i forhold til det omgivende land som et politisk særlig stærkt magtcentrum. Første gang, Jelling markerer sig i forhold til omgivelserne, er i ældre jernalder, 1.-2. årh. efter Kristi fødsel, med det hidtil største udgravede gårdsanlæg, hvortil kan knyttes en særlig stor og rig grav. Den viser sammen med andre samtidige store og rigt udstyrede grave i det nuværende Vejle amt, at netop dette område udgjorde et magtfuldt tyngdepunkt i Jylland på den tid.

I vikingetiden dukker Jelling igen frem som et storslået politisk magtcentrum med kongerne Gorm den Gamle og sønnen Harald Blåtand. Først fra Gorm den Gamle i Jelling bliver den danske kongerække sammenhængende; kongedømmet fortsætter i hans slægt, så Danmarks følgende regenter – også vor nuværende dronning – alle er efterkommere af ham, selv om arvefølgen dog ikke hele tiden er gået i lige linie. På den store runesten i Jelling lyder indskriften »Harald konge bød gøre disse kumler efter Gorm sin fader og Thyra sin moder, den Harald, der vandt sig hele Danmark og Norge og gjorde Dannerne kristne«. Vikingetidsmonumenterne i Jelling er skabt til minde om Haralds forældre. De markerer utvetydigt

slægtens magt over et meget stort område samt kong Haralds store bedrifter. Samtidig knytter de sig tæt til religionen med kristendommens indførelse²⁰. I dag står Jelling-monumenterne ikke mere alene i det lokale miljø. Nye fund har vist, at der omkring Jelling har været en tæt bebyggelse igennem vikingetidens skelsættende århundreder, og der vil komme flere til.

Noter:

1. Steen Hvass (f. 1946) er mag.art. i forhistorisk arkæologi. Siden 1979 leder af Vejle kulturhistoriske Museum. Modtog i 1986 Erik Westerberby-prisen. Denne artikel er skrevet efter et foredrag, forfatteren holdt ved Vejle Amts historiske Samfunds årsmøde den 11. juni 1987 i Jelling. Senere fund er indarbejdet i artiklen.
2. De nyeste oversigter er:
Klavs Randsborg: *The Viking Age in Denmark. The Formation of a State.* Duckworth 1980.
Else Roesdahl: *Danmarks Vikingetid.* Gyldendal 1980, s. 194 f.
Else Roesdahl: *Vikingerne Verden. Vikingerne hjemme og ude.* Gyldendal 1987, s. 76 f og s. 184 f.
Peter Sawyer: *Da Danmark blev Danmark.* Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie, Bind 3. 1988, s. 215 f.
3. Knud J. Krogh: *The Royal Viking-Age Monuments at Jelling in the Light of Recent Archaeological Excavations.* Acta Archaeologica Vol. 53, 1982. (København 1983), s. 183-216.
Harald Andersen: *Gåden om Gorm.* SKALK 1988, Nr. 2, s. 18-28.
4. Kjeld Christensen og Knud J. Krogh: *Jelling-højene dateret. Kristendommens indførelse og Gorm den Gamles død.* Nationalmuseets Arbejdsmark, København 1987, s. 223-231.
5. Johannes Brøndsted: *Danish inhumation graves of the Viking Age.* Acta Archaeologica VII, København 1936, s. 120.
6. K. V. Christensen: *Middelalderbro i Vejleådal og Trælborg voldsted.* Vejle Amts Årbog 1959., s. 115 f.
- Leo Novrup: Da Vikingebroen blev fundet.* Vejle Amts Årbog 1986, s. 105-113.
- Thorkild Ramskou: *Vikingetidsbroen over Vejle Ådal.* Nationalmuseets Arbejdsmarked, København 1980, s. 25-32.
7. Else Roesdahl, se ovenfor, 1987, s. 156.
Peter Sawyer, se ovenfor, 1988, s. 226.
8. *Vejle Museum journal nr. VKH 1262.*
Dorthe K. Mikkelsen: *To ryttergrave fra ældre romersk jernalder - den ene med tilhørende bebyggelse.* KUMUL, Århus 1990 (i tryk).
9. Steen Hvass: *Hodde. Et vestjysk landsbysamfund fra ældre jernalder.* Arkæologiske Studier Vol. VII. København 1985.
samme: *Jernalderens bebyggelse. Jernalderens stammesamfund. Fra Stamme til Stat i Danmark. 1. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter.* Århus 1988, s. 53 f.
10. Lotte Hedeager og Kristian Kristiansen: *Bendstrup - en fyrstegrav fra ældre romersk jernalder, dens sociale og historiske miljø.* KUMUL, Århus 1981, s. 123.
11. Steen Hvass: *Trældiget.* Vejle Amts Årbog 1984, s. 89-107.
Henrik Tauber: *Danske arkæologiske C-14 dateringer 1988 i Arkæologiske udgravninger i Danmark, København 1988, s. 219 (Gudso Vig, Vejle Amt).*
12. Dorthe K. Mikkelsen, se ovenfor, 1990.
13. *Vejle Museum journal nr. VKH 1231.*
Dorthe K. Mikkelsen: *Haughus, Danmarks længste udgravning.* Arkæologi på naturgassens vej 1979-86. København 1987, s. 355, Nr. 1314.
14. Steen Hvass, se ovenfor 1988, s. 75 f.
samme: *Årtusinders landsby.* SKALK, 1984. Nr. 3, s. 20-30.
Torben Egeberg Hansen: *En landsby fra guldhornenes tid.* Vejle Amts Årbog 1982, s. 47-62.
15. Steen Hvass, se ovenfor 1988, s. 86 f.
samme: *De danske landsbyer var 1000 år om at slå rod.* Humaniora - et magasin om humanistisk forskning, Nr. 2, 1988, s. 7-9.
16. *Vejle Museum journal nr. VKH 1231, jvf. note 13.*
17. *Vejle Museum journal nr. VKH 1348.*
Anne Bloch Jørgensen: *Udgravning af bebyggelse fra ældre romersk jernalder og vikingetid. Spidsbarren,*

- Årsskrift 1989. Egnsmuseet i Vandel og Randbøl Sogns Museumsforening, s. 8-11.
18. Steen Hvass: Vorbasse. *The Viking-age Settlement at Vorbasse, Central Jutland. Acta Archaeologica*, Vol. 50, 1979, København 1980, s. 142 f.
19. Erland Porsmose: *Middelalder o. 1000-1536. Det danske landbrugs historie I*, 1988, s. 220 f.
20. Leif Ingvorsen: *Jelling i vikingetiden. Jelling* 1989.

Hans Dvinge

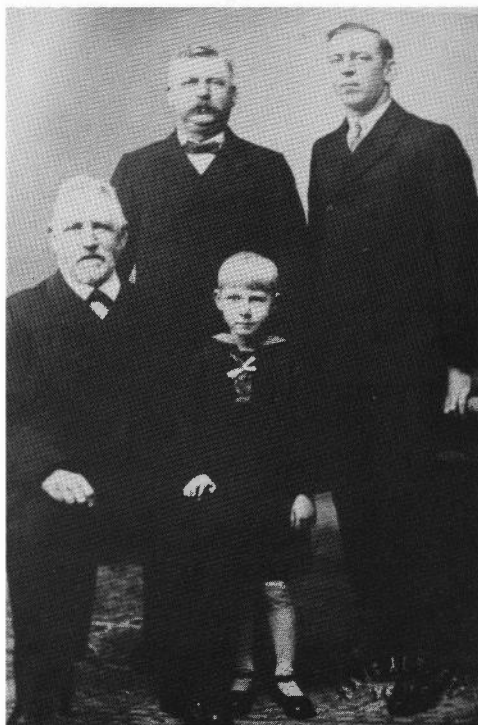
Vejle Fjords sidste erhvervsfisker

Af Leo Novrup¹

Hans Dvinge er en kendt skikkelse i Bredballe. Daglig ser man ham komme gående med sin kurv under armen på vej til købmanden. Hans uundværlige lille snadde sidder altid i mundvigen – der er ikke altid ild i den – men den sidder på sin plads. Med stokken til hjælp lister Hans videre, indtil han møder én, og der bliver tid til en lille snak. Næsten alle kender Dvinge, som i sit lange liv har boet her i Bredballe.

Den 18. august 1989 fyldte Hans Dvinge 90 år. Jeg har besøgt Hans Dvinge flere gange og fået ham til at fortælle om sine oplevelser lige fra barndommens dage. – »Er du født her i Bredballe«, spørger jeg. »Nej, det er jeg ikke. Jeg er født i Juelsminde i 1899 – her bosatte min far sig, da han blev gift. Vi boede så i Juelsminde nogle år. Min far fik da et tilbud fra Tirsbæk Gods. Her havde man damme til opdræt af ørreder; men den fisker, der skulle levere fisk som foder til ørrederne, kunne ikke fange fisk nok. Min far var en god fisker, og da han tillige var kendt med forpagter Hansen på Tirsbæk, fik han tilbuddet om at flytte til Tirsbæk og levere fisk

Et meget sjældent billede – fire generationer med 25 års forskel og alle førstefødte. Til højre står Hans Dvinge, 30 år, hans lille søn Henrik er 5 år. Han står ved siden af sin oldefar, der er 80 år. Øverst i midten står bedstefaderen Hans Henrik Dvinge, der er 55 år.

til dambruget. Min bedstefar, Anders Olsen, boede på Tirsbæk, og min mor havde tjent der i sine unge dage, så vi havde jo tilknytning til godset.

Jeg var tolv år, da min far flyttede tilbage til Vejle Fjord for at levere fisk til de 22 ørreddamme i Tirsbæk. Vi kom til at bo i det lille fiskerhus, der lå helt ude ved fjorden. Min far var glad for at komme til Bredballe, for nu kunne han altid komme af med skidtfiskene til dambruget hver dag og derved have en fast indtægt.

»Så vidt jeg ved, Dvinge, kom din slægt til Danmark fra Tyskland«?

»Ja, det er fuldstændig rigtig. Den mand, som indvandrede fra Hannover, hed Hans Henrik Dvinge og var min oldefar. Det var i året 1783, og familien bosatte sig ved Bredballe strand. Økonomien i Hannover var ikke så god, og de regnede med, at den var bedre i Danmark«.

»Da I flyttede fra Juelsminde til Bredballe, skulle du jo til at gå i en anden skole«.

»Kan du huske den første dag i Assendrup skole?«

»Ja, det kan jeg, for vi skulle skrive diktat, og det havde jeg ikke haft noget af i Juelsminde. Derfor havde jeg 26 fejl i min første diktat.« - »Hvad sagde læreren til de mange fejl?« - »Han tog det meget roligt og spurgte, om jeg aldrig før havde skrevet diktat. Dertil kunne jeg svare, at det havde jeg ikke.« - »Hvad havde I da lært i Juelsminde skole?«

»Først og fremmest lærte vi at regne og dernæst geografi. Vi sang også meget og hørte Danmarkshistorie.«

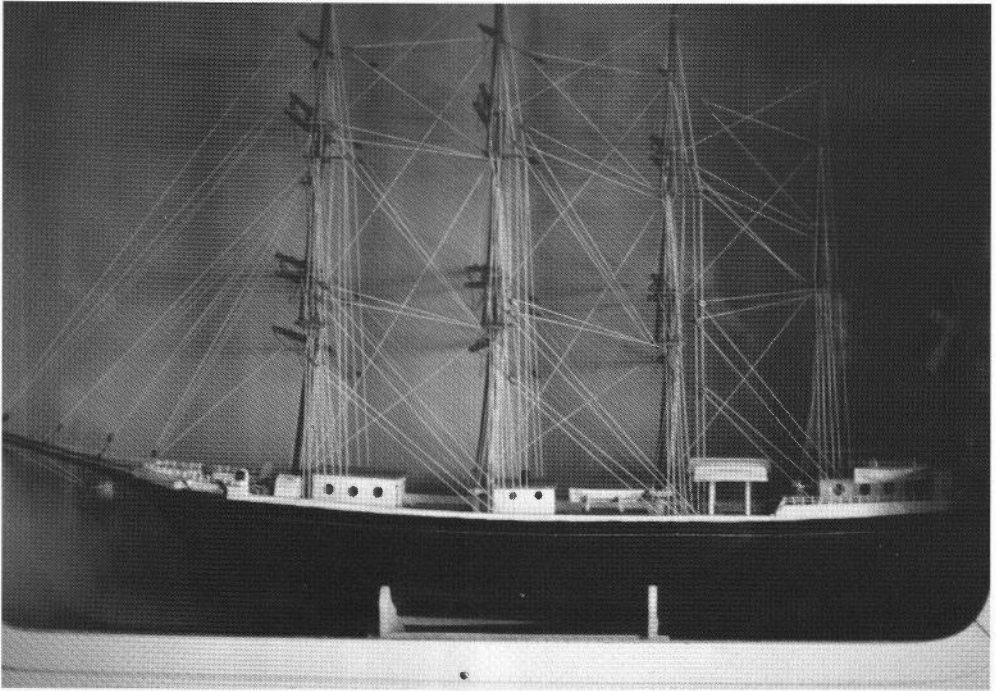
»Efter din skoletid skulle du vel hjælpe din far ved fiskeriet?«

»Allerede før jeg blev konfirmeret, måtte jeg hver eftermiddag rengøre de mange fiskegarn, som skulle være klar til udsætning sidst på eftermiddagen. Vi havde 20 garn, som var 40 favn i længden. Vi satte 10 garn ud hver dag, og næste morgen røgtede vi dem ved 4-5 tiden. Rødspætter var der flest af, og de var lette at sælge. Skrubberne gik mest til ørredfoder. - Jeg måtte jo hjælpe far med at ro, når vi om eftermiddagen satte garnene. Det var for det meste en dejlig tur; men skulle vi langt ud, fik jeg ondt i armene og blærer på hænderne, så det var ikke rart. - Så længe jeg gik i skole, kunne jeg ikke hjælpe far om morgenen med at røgte garnene. To fiskere slog sig da gerne sammen og hjalp hinanden.« - »Hvad skete der med de fangede fisk?«

»Far sejlede til Juelsminde, hvor de fleste blev solgt. Resten gik til private, der gerne ville have friske fisk. - Om sommeren fangede vi mange hummere i rødspættegarnene. De blev solgt til en opkøber i Juelsminde, der gav to kr. pr. kg. Det var lettest at sælge de små, røde hummere. De store kaldte man »blåmænd«, og dem måtte man selv spise eller sælge privat.«

»Jeg har hørt, at I engang fangede en utrolig mængde torsk ved Tirsbæk.«

»Ja, det var i 1913, at vore garn ved Tirsbæk var fuldstændig fyldt med torsk, der var ca. 5000 pund. Da hver fiskekutter kun kunne sælge 100 pund, måtte vi arbejde flere timer med at pille torskene fri og sætte dem tilbage i fjorden. Da der var stor overflod af torsk, fik vi kun 4 øre pr.

Hans Dvinges far Claus har bygget dette skib, som hænger i stuen i Bredballe.

kg. Var der få torsk, kunne vi få fra 10 til 20 øre pr. kg.

Allerede som barn lærte jeg at binde fiskegarn, og mine små fingre egnede sig godt til det, så jeg blev en meget hurtig og dygtig garnbinder til stor hjælp for far. Vi sparede jo mange penge ved selv at knytte garnene.«

»Under den første Verdenskrig steg priserne vel?«

»Ja, det gjorde de; men vi kunne ikke få olie til vore skibe, så vi måtte igen til at bruge årer og sejl. I Vejle fik vi fire kroner for en kasse sild; men vi hørte, at i Fredericia betalte de 8 kr., så vi begyndte da at

sejle vore fisk til Fredericia. – Den dag, da tyskerne tabte det store søslag ude i Vesterhavet, havde jeg den største fiskefangst i mit liv. Vi havde været i Fredericia med fire kasser sild. På hjemvejen kiggede vi til vort sildegarn, og det var godt, for garnet var fuldstændig fyldt med silder var for 400 kr. – som vi straks sejlede til Fredericia og fik gode penge i pungen. – Ved Rosenvold satte vi en sommer en stor ruse, men den gamle fisker ved Rosenvold sagde: »Her fanges intet.« Det kom dog ikke til at passe, for vi fangede meget. Jeg husker, at vi en nat fangede 27 havørreder og mange ål. Om efteråret

solgte vi rusen til den gamle fisker, da vi var klar over, at han næste år ville sætte en ruse netop her.«

»Hvor store laks har du fanget?« »De to største har vejet 15 kg. Jeg solgte dem til et hotel i Vejle og fik 300 kr. pr. stk. Den ene fangede jeg under isen, da fjorden ikke var sejlbare.«

»Hvordan bærer man sig ad med at fiske under isen?«

»Med økse slår man hul i isen og ser, hvor strømmen går. I strømmens retning slår man flere huller og får garnet listet hen fra hul til hul; men det tager sin tid og kan godt drille.«

»Hvor mange erhvervsfolkere var I ved fjorden i de gode, gamle dage?«

»Vi var 65 i Bredballe og elleve i Vinding på den anden side af fjorden. I 35 år var jeg formand for Vejle Fjords Fiskeriforening. Hvert år var jeg til kongres i 3-4 dage i København. Det var meget interessant. Her traf man fiskere fra hele landet. Vi fiskere hørte under Landbrugsministeriet, og det var vi ikke så glade for. Jeg gik derfor på talerstolen og sagde: »Kan vi ikke lave en byttehandel, så vi får et fiskeriministerium, og landbruget kan så komme under os.« Det førte så til, at vi ret hurtigt fik vort eget ministerium. Det skete lige efter den anden Verdenskrig.«

»Fortæl lidt om julen, som du husker den som barn.«

»Ja, juleaften husker jeg tydeligt. Vi fik stuvet hvidkål, kogt flæsk og medisterpølse og rødbeder. Ingen dessert; men vi havde købt et anker øl, der var sødlig – en ekstra god juleøl – som vi fik lov at smage. Vi havde også juletræ med poser, engle og

flag samt røde og hvide lys. Den aften kom vi først i seng kl. 12. Vi fik ingen julegaver, men spillede om pebernødder. Vi havde også to slags småkager: fru Heide, som var rund, og jødekager, der havde pisket æggehvide med sukker ovenpå.

Nytårs-eftermiddag gik børnene ud for at skyde nytår ind. Vi skød med en knaldhættebøsse. Vi fik æbleskiver, kager og bolcher.

Vor daglige morgenmad var kaffe med hjemmebragt franskbrød med sukker, sirup eller honning. Vor nabo havde bier, og så byttede vi og fik honning for fisk. Vor skolemad var mest rugbrød med ost, frikadeller, spegepølse og æg. Vi fik først middagsmad om aftenen, når far kom hjem. Det blev ofte sent, da han efter garnsætningen om eftermiddagen sejlede til Julelsminde med hummer og fisk. Vi børn faldt da ofte i søvn, og mor lagde os i seng, så den aften fik vi ingen middagsmad. – Middagsmaden bestod mest af grød og fisk, mælk og tvebakker. Om søndagen fik vi ofte frikadeller og bøf. Om sommeren spiste vi særlig rødspætter og om vinteren torsk. Om efteråret fik vi en del ål; men da de var dyre – 50 øre pr. pund, skulle de jo helst sælges. Vi fik mest boghvedegrød og risengrød.

Min første skoleudflugt gik til Himmelbjerget med Assendrup skole.

De fleste af børnene havde et lille dannebrogssflag med, som hvert år blev luftet, når skolen havde udflugt. Det var en dag, som vi glædede os meget til. Vi kørte med tog fra Vejle til Skanderborg og derfra med et andet tog til Laven. Herfra sejlede vi med »Hjejlen« til Himmelbjerget. De

fleste havde jo ikke sejlet før, så det blev en stor oplevelse. På tilbagevejen var vi i kosmoramaen i Horsens, hvor jeg for første gang så en film. Billetten kostede 10 øre. En sodavand kostede også 10 øre. Vi havde 50-100 øre at købe for. Jeg havde selv tjent nogle penge ved at gå rundt med en seddel, når foreninger skulle have møde, eller der var fest i byen. For en sådan tur gav foreningen mig 10-25 øre.

Jeg lærte at cykle i Juelsminde. Vi fik fat på en kasseret cykel uden gummi; men min far satte et stykke reb omkring som dæk, og det gik også ret godt, selv om det var hårdt at køre på. Den cykel klarede jeg mig med i to år, inden jeg fik en anden med gummi. Den første cykel havde heller ikke en sadel, så jeg måtte stå op.

Til fødselsdag fik vi mest små, nyttige ting eller 50 øre. Engang fik jeg et par nye træsko; det var jo en hel herlighed, som jeg aldrig glemmer.

En omrejsende biograf skulle en aften have forestilling i Vejle, og jeg havde fået lov til at komme derind. Men samme aften måtte jeg hente et par nye træsko hos Peter træskomand i Juelsminde. Jeg valgte at hente mine nye træsko.«

»Hvornår blev du gift, Dvinge?« »Det blev jeg i 1923 med Bertine Reinert, der var fiskerdatter her fra Bredballe. Vi fik to børn - en dreng og en pige - Henrik og Birthe. Birthe blev gift med en mand i Ølgod, som var gartner; men han er nu død. Jeg har seks børnebørn.

Min oldemor gik til Horsens fra Bredballe og solgte fisk. Hun gik sammen med en anden fiskerkone den lange vej på omkring 25 km. De bar fiskene på ryggen i en

flettet kurv af pilekviste. I hver kurv var der omkring 25 kg fisk. Når de ved midnatstide nåede til Ølsted kro, bankede de på ruden, og krokonen lukkede op, og de fik deres kaffe og en bid brød. Det var rart med et lille hvil og en lettelse at få de tunge kurve bort fra ryggen. Snart måtte de videre for at nå Horsens, når solen stod op, og byen vågnede. Fiskene blev hurtigt solgt til faste kunder, så fiskerkonerne kunne begynde hjemturen til Bredballe, som nåedes hen på formiddagen. Var der fisk nok, gik man turen to gange om ugen.«

»Du blev den sidste erhvervsfisker her ved fjorden.«

»Ja, jeg blev ved at fiske, til jeg var 80

Hans Dvinge (90 år) ved Vejle Fjord.

år.« Jeg har altid været glad for at fiske, og min dag var lang – fra kl. 4 morgen til 9-11 om aftenen. Jeg fiskede næsten i al slags vejr og blev hærdet. Jeg har aldrig haft gigt, selv om jeg mange gange er gået i seng med en våd skjorte. Jeg havde jo ingen at skifte med.

Jeg glemte vist at fortælle, hvad min søn blev til. Han er uddannet maskinist og kom ret hurtigt til at sejle med Ø.K.'s store skibe verden rundt.

Under den anden Verdenskrig måtte de opholde sig i østen, da de ikke turde sejle til Europa. – Under Korea-krigen blev deres skib omdannet til et hospitalsskib, som tog sig af de sårede. Dette skib blev ver-

densberømt for dets indsats. Røde kors-skibet hed Jutlandia, og på dette skib var min søn Henrik maskinmester. Senere blev Henrik maskinchef på forskellige af Kompagniets skibe. – »Du har vel siddet i bestyrelsen for mange Bredballe foreninger?« – »Ja, det har jeg. På én gang sad jeg i syv foreninger:

1. Vejle Fjords Fiskeriforening – hvor jeg var formand i 35 år.
2. Bredballe Vandværk.
3. Bjerre, Hatting herreds Højspændingsværk.
4. Hornstrup sogns Menighedsråd.
5. Bredballe Socialdemokratiske Parti.
6. Bredballe Strands Forsamlingshus.

På 90 års-dagen i hjemmet i Bredballe. Siddende fra venstre fødselaren, broderen Svend på 80 år, og sønnen Henrik. Stående Hans Dvinges to søstre, Grethe 72 og Dorthea 89.

7. Salgsforeningen for Vejle Fjords Fiskeriforening (formand).«

»Hvornår begyndte du at ryge?« »Jeg begyndte at ryge pipe, da jeg var 14-15 år. Jeg har røget hele livet og har kunnet tåle det. Men jeg har aldrig inhaleret røgen. Jeg er nu 90 år og næsten aldrig syg.

Da jeg blev forlovet, fik jeg en lille pipe af min kæreste. Vi var forlovet i fire år og samlede da lidt penge sammen, så vi kunne betale det, som vi havde brug for til vort hjem. Jeg har altid betalt kontant – det er det sundeste. Der er alt for mange i dag, der blot køber ind, men ofte glemmer at betale.« – »Jeg har lagt mærke til, at du

ikke bander – er det et princip, du har?« – »Ja, jeg har aldrig bandet i mit hjem. Børnene skulle i hvert fald ikke lære det af mig. Som ung har jeg sagt »sgu« af og til. Jeg er ikke missionsk; men jeg synes ikke, det lyder godt – hverken i selskab eller fra en talerstol. Vort gode sprog skal ikke ødelægges af grimme ord. Man skal opføre sig ordentligt.

Til slut vil jeg sige: Jeg har haft et langt og godt liv – har aldrig sultet, men lært at spare.«

Noter:

1. *Leo Novrup, se Årbog 1986, side 110.*

Lokaliteter i Vejle amt omkring 1830

– set af landskabsmaler L. R. Lyngbye og beskrevet af kateket Chr. B. Jensen

Af Erik Husted¹

Under mit arbejde med et ganske andet emne, faldt jeg under søgen i Den kgl. Porcelænsfabriks omfattende samling af gamle maleforlæg over en række by- og landskabsprospekter udført i akvarel af L. R. Lyngbye.

Prospekternes sirlighed trods deres ganske ringe format – 13,3 cm i diameter – deres bevarede friskhed i farverne og ikke mindst, at motiverne syntes at vise nye og hidtil ukendte vinkler af de pågældende steder, vakte min interesse.

Hovedparten af de bevarede 39 maleforlæg viser byer i Hertugdømmerne og Lauenborg, dog er 14 af dem fra det nuværende Danmark, fortrinsvis Sønderjylland.²

Motiverne blev til på en rejse, som Lyngbye foretog i 1834 alene med det formål at udføre prospekter til dekoration af et dessertstel, som Frederik VI havde bestilt til det nye Christiansborg Slot.

Stellet er i det store og hele bevaret, og tallerkenerne, hvor bl.a. Lyngbyes motiver blev anvendt, bruges den dag i dag ved H.M. Dronningens nytårstafel.

Ved venlig imødekommenhed opnåede jeg tilladelse til at besøge stellet på Amalienborg, og det viste sig da, at der findes en del tallerkener med motiver, hvortil maleforlægget ikke er bevaret, ligesom der omvendt findes enkelte maleforlæg, hvor porcelænet ikke er bevaret eller måske slet ikke udført.

På denne måde lykkedes det at finde 7 motiver fra det nuværende Vejle amt, nemlig Fredericia, Jelling og Tirsbæk (som er bevaret i maleforlæg, men hvor kun Fredericia findes på porcelænet) samt Horsens, Vejle, Grejs Mølle og Kolding (hvor maleforlæggene ikke længere eksisterer).

Kun et fåtal af motiverne fra det nuværende Danmark har tidligere været offentliggjort, og jeg fandt derfor, at det kunne være morsomt at publicere dem, gerne sammen med en tidsmæssigt nogenlunde sammenfaldende beskrivelse af stederne.³

Efter flere overvejelser faldt valget på beskrivelserne i Chr. B. Jensens i 1830 udgivne »Provincial-Lexicon over Danmark«, som i dag er gået stort set i glem-

mebogen. De bringer vel heller ikke meget nyt, men kan dog læses som et ganske morsomt tidskoloristisk bidrag til Lyngbys billeder – uden at de to i øvrigt havde det fjerneste at gøre med hinanden. Chr. B. Jensen har yderligere en vis lokal interesse, eftersom hans mødrene slægt stammede fra Korning sogn mellem Horsens og Vejle, og hans manddomsgerning faldt dels i Horsens, dels i Fredericia.

Men nu først lidt om personerne og deres arbejde:

Christian Bagge Jensen⁴

var født i Karlebo den 31/12 1789. Faderen var sognepræst på stedet, og på mødrene side var han oldebarn af proprietær Niels Jensen til Ussinggaard mellem Horsens og Vejle, stamfaderen til præsteslægten Ussing.

Efter eksamen fra Frederiksborg lærde Skole begyndte han på teologistudiet og fik eksamen i 1810, og i de følgende år underviste han, sidst som adjunkt ved sin barndoms skole.

I maj 1819 blev han sognepræst i Mejrurup og 1. lærer ved Borgerskolen i Holstebro; her blev han i tre år og flyttede så til Rudkøbing som ordineret kateket og 1. lærer ved den derværende Borgerskole.

Den 19/12 1827 blev han forflyttet til samme stilling i Horsens.

Det var i Horsens-tiden, Christian Bagge Jensen begyndte sit forfatterskab med udgivelsen af »Efterretninger om gejstlige Embeder i Danmark, og de paa samme hvilende Byrder«. Der var dog ikke tale om et egentligt selvstændigt arbejde, men mere et resultat af samlerflid,

idet der var tale om oplysninger, som i tidens løb var meddelt i Collegial-Tidende, når præsteembeder blev ledige. Første bind omfattende årene 1819-27 udkom i 1828 og blev fulgt af yderligere to i henholdsvis 1832 (for 1828-31) og 1835 (for 1832-34).

Det har formentlig været dette arbejde, som inspirerede Christian Bagge Jensen til hans hovedværk: »Provincial-Lexicon over Danmark«, som i leksikal form beskriver ikke blot købstæder og flækker, men også amter, herreder, landsogne, slotte og herregårde og vigtige lokaliteter som f.eks. færgesteder.

Den store landsdækkende topografi var på denne tid stadig Erich Pontoppidans og Hans de Hofmans »Danske Atlas« i ni vægtige bind fra 1763-81, men i sagens natur var den på mange punkter forældet og på grund af sit omfang naturligvis også noget uhandelig.

Lidt mere i tråd med Chr. Bagge Jensens arbejde falder Hans Holcks i 1778 udgivne »Provinzial-Lexikon over Danmark«, som vandt ret stor udbredelse, men som ikke netop var bekendt for sin pålidelighed.

Også Christian Olufsens »Collecteana til et topographisk-antiqvarisk Lexicon fra 1829 kan nævnes, selv om beskrivelserne af de enkelte lokaliteter var meget kortfattede.

Mere dækkende var den af Eiler Hagerup Tregder i 1824 udgivne »Haandbog for Reisende i Kongeriget Danmark og Hertugdømmerne Slesvig, Holsten og Lauenborg«, som var den første af sin art og på mange måder et fortrinligt arbejde.

I sagens natur lagde Tregder dog hovedvægten på steder med poststationer, dvs. fortrinsvis købstæderne.

Kort før Christian Bagge Jensen udgav dr. F. Pauli i Sønderborg »Topographie von Dänemark« (1828), et værk, som Jensen i sit forord siger, han har benyttet flittigt.

Lidt ved siden af falder Christian Molbechs »Ungdomsvandring i mit Fødeland« fra 1811 og dens fortsættelse »Fragmenter af en Dagbog skreven på en Reise i Danmark 1813«. Molbechs bøger vandt stor udbredelse og var for mange den uundværlige rejseledsager, som med sin blanding af historisk beskrivelse og følsom naturbegejstring ikke var belastet af så mange »tørre facts« som de egentlige topografiske beskrivelser.

Christian Bagge Jensen drog endvidere nytte af Chr. Begtrup's »Beskrivelse over Agerdyrkningens Tilstand i Danmark« i syv bind fra 1803-12, og dertil kom de ikke så få historisk-topografiske beskrivelser af enkelte byer eller egne, som siden den sidste del af 1700-årene var udkommet i en stadig stigende strøm, omend af vidt forskelligt omfang og kvalitet.

Udover et myreflittigt samlearbejde fra eksisterende skrifter supplerede Christian Bagge Jensen sit materiale ved udsendelse af spørgeskemaer til amtmændene, købstædernes magistrater og for landsoggenes vedkommende til sognepræsterne.

Selv om denne udsendelse skete med anbefaling fra Danske Kancelli, kneb det dog i mange tilfælde at få svar tilbage, og i andre tilfælde har besvarelserne været mangelfulde. Det kneb også at få brug-

bare data fra centraladministrationen, især fra Generaltoldkammeret som nidkært vogtede over told- og konsumtionsindtægternes størrelse.

Trods vanskeligheder lykkedes det dog i løbet af forholdsvis kort tid at bearbejde det omfattende materiale, selv om beskrivelserne af de mange lokaliteter af de nævnte årsager nødvendigvis måtte blive af noget svingende kvalitet.

Horsens indtager naturligvis lidt af en særstilling; her bærer beskrivelsen præg af et førstehåndskendskab, og det har sikkert også her været lettere at skaffe de ønskede oplysninger.

Der tegnede sig 219 abonnenter til værket, heraf en enkelt, nemlig boghandler C. A. Reitzel i København med 25 eksemplarer. Ikke overraskende var der mange abonnenter i Horsens, hvor især interessen blandt garnisonens officerskorps var markant. I Vejle var der 5 abonnenter (koloniinspektør Faaborg, købmand P. Glud, amtsfuldmægtig Olsen, ritmester F. C. Schmidten og amtsforvalter Worsaae), i Fredericia kun en enkelt (kommandersergent Heinsen) og i Kolding slet ingen.

Desværre kendes oplagets størrelse ikke, men stort har det næppe været. En planlagt fortsættelse, som skulle have omhandlet Hertugdømmerne, Færøerne og Island m.v., og hvortil materialet i et vist omfang synes at være indsamlet, udkom aldrig.

Forklaringen kan være dårlig afsætning (hvorved bemærkes, at Christian Bagge Jensen selv synes at have finansieret både arbejdet og udgivelsen uden tilskud), men

forklaringen kan også være, at han fik andre gøremål.

Den 15/8 1834 blev han indsat som sognepræst ved Trinitatis kirke i Fredericia, men under en embedsrejse til København døde han pludselig den 17/10 1836, kun 46 år gammel.

Som det fremgår, var Christian Bagge Jensens »Provincial Lexicon« ikke noget pionerarbejde, ej heller noget fremragende arbejde, men trods sin ringe udbredelse udfyldte det dog et hul, indtil etatsråd J. P. Trap i 1856 påbegyndte udgivelsen af »Statistisk-topografisk Beskrivelse af Danmark«, som siden hen i fire efterfølgende udgaver har været den store og næsten enerådende landsbeskrivelse.

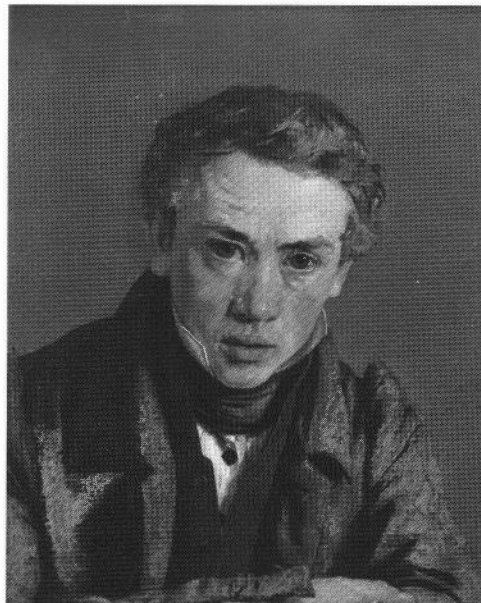
Lauritz Rasmus Lyngbye⁵

Vores anden hovedperson kom til verden i Stormgade 203 i København den 16/1 1809. Faderen var skriver ved Matrikuleringskontoret.

Umiddelbart efter konfirmationen blev han 1.3.1824 sat i lære ved Den kgl. Porcelænsfabrik i Købmagergade for at udanne sig til porcelænsmaler.

Lærekontrakten er bevaret og viser, at læretiden var 5 år, hvoraf det første var ulønnet (dog med en belønningspræmie fra tid til anden), medens lønnen 2. og 3. år udgjorde 1/2-delen af lønnen for en udlært, og 4.-5. år var lønnen 3/4.

Lyngbys trang gik i retning af landskabsmaleri og sømaleri, og netop den første genre var for alvor ved at vinde indpas i Porcelænsfabrikkens omfattende produktion. Man havde ganske vist tidligere udført prospektporcelæner, men som

LAURITZ RASMUS LYNGBYE. Maleren Christen Købke udførte i 1833 dette fine lille portræt af Lyngbye - »en fint udseende ung, men tidligt ældet, sørgmodig mand med rynker i panden og foroverbøjet holdning« som Emil Hannover karakteriserer billedet i sin bog om Købke fra 1893. Billedmål 25,5 × 20,5. Tilhører den Hirschprungeske Samling, København.

det også var tilfældet i det tidlige landskabsmaleri i olie, var motiverne oftest rene idylliserede og romantiske fantasilandskaber. I 1822 besøgte imidlertid en fransk porcelænsmaler, F. J. de Garmain, København, hvor han i et par måneder underviste en af Porcelænsfabrikkens malere, Carl Martin Intz (1795-1833) i at male landskaber »efter den nyere franske metode«.

Hermed introduceredes en ny retning i porcelænsmaleriet: den perspektiviske og topografisk korrekte gengivelse af gade-

partier, bygninger og landskaber. Intz malede de følgende år et hundredetal af koppper med københavnske seværdigheder og nordsjællandske idyller.

Motiverne blev fortrinnsvis udført efter indkøbte forlæg, især kobberstik af f.eks. C. F. Christensen (1805-83), S. H. Petersen (1787-1860) og Jens Holm (1776-1859)/H. G. F. Holm (1803-1861).

Efterspørgslen var så stor, at der måtte uddannes yderligere prospektmalere, og i 1828 ansattes Aage Jacob Emil Wolff (1807-1830) og Lauritz Rasmus Lyngbye. I 1829 yderligere Torald Brendstrup (1812-1885) og i 1833 Andreas Juuel (1816-1868).

Skolingen af lærlingene blev varetaget af landskabsmaleren Jens Peter Møller (1783-1854), Eckersbergs ungdomsven og logikammerat fra tiden i Paris 1810-13.

Sideløbende besøgte Lyngbye Akademiet, hvis lille sølvmedalje han fik i 1832, og i perioden 1829-1836 besøgte han også Eckersbergs atelier.

Sin store chance fik Lyngbye, da Frederik VI gennem overhofmarskal A. W. Hauch den 21/5 1832 bestilte et dessertstel, som foruden skåle, opsatser m.v. også skulle omfatte ca. 160 stk. tallerkener »deraf halvdelen med blomsterbouquets og den anden halvdel med landskaber« og udført »efter de i sin tid til Deres Kongelige Højheder, prinsesserne Caroline og Wilhelmine forfærdigede tallerkener«.

Sagen var den, at Frederik VI's døtre Wilhelmine, som i 1828 blev gift med prins Frederik (VII), og Caroline, som i 1829 blev gift med arveprins Ferdinand, hver ved deres bryllup havde fået et stel.

Sidstnævnte blev i 1829 udstillet et par dage i Porcelænsfabrikkens udsalg og vakte stor opmærksomhed, faktisk blev det et helt tilløbsstykke.

Prospektforlæggene til dette var udført af J. P. Møller og C. F. Christensen m.fl., medens porcelænet blev malet af Aa. J. E. Wolff.

Man kom imidlertid i bekneb for brugbare og aktuelle forlæg til det nye stel. En del af C. F. Christensens københavnske og nordsjællandske forlæg blev genanvendt, men Fyn, Jylland og Hertugdømmerne var dårligt dækket.

Det blev derfor besluttet at sende Lyngbye på en rejse i sommeren 1834 for at udføre de »manglende« prospekter efter naturen. Prospekterne blev sendt hjem efterhånden, og i Lyngbys fravær malede Th. Brendstrup en del af tallerkenerne.

Rejsens forløb ved man ikke meget om – bortset naturligvis fra det billedmateriale, den har efterladt. Der er fra rejsen kun bevaret tre breve fra Lyngbye til fabrikkens administrator Gottfried Garlieb.

Et af dem, dateret 30. juni i Vejle fortæller bl.a.:

»Himmelbjerget fik jeg underretning om i Skanderborg af en der bekendt mand, at det kun var en høj bakke, som var begroet med krat på enkelte steder, hvorfra man havde en vid udsigt, saa jeg troede det rigtigst ikke at spille hverken tid eller penge med at tage der hen«.

Dette antyder, at Lyngbye hjemmefra har haft en liste over ønskværdige motiver. Lyngbye fortsatte fra Skanderborg til Horsens og derfra til Vejle, hvorfra brevet fortsætter:

»I Vejle havde jeg nær ikke faaet logis. Da jeg kom der, var Kongen ventendes og alle boliger og værelser vare bestilte af folk fra Horsens, Fredericia og Kolding, ja selv fra Ribe, saa at endelig forbarmede gæstgiver Larsen sig over mig og lod mig faa et lidet værelse næst himmelen paa condition at rykke op, inden Kongen kom«.

Det næste brev er skrevet den 15/7 fra Flensborg, og af dette fremgår, at Lyngbye samme dag havde fået et brev fra Garlieb, hvor denne åbenbart ytrede nogen utilfredshed, som mere synes at have gået på udførelsen end på valg af prospekt. Lyngbye svarede bl.a.: »Vejle ved jeg nok ikke var saa udført, som jeg ønskede, men det var Kongens skyld, da jeg måtte skynde mig at komme afsted, inden han skulle komme, og hurtighed her er ligeså nødvendig som mad og drikke. Dersom De vil have den godhed at lade den tallerken ufuldendt, til jeg kommer til København, saa skal jeg gerne gøre en anden tegning«.

Lyngbye har arbejdet hurtigt, for i perioden mellem de to breve har han nået at besøge adskillige steder og udføre ligeså mange prospekter, hvilket man vil se af fortegnelsen i note 2.

Han må hvert sted have foretaget en omhyggelig rekognoscering, for han valgte gennemgående *ikke* at tage sine motiver fra de traditionelle udsigtspunkter, men udvalgte omhyggeligt sine egne. Dette gør, at de omhyggeligt gennemarbejdede akvareller udover at have en kunstnerisk værdi tillige er værdifulde i topografisk henseende.

Desværre er ikke alle maleforlæggene

bevaret; nogle er sikkert slidt op, idet de senere er genbrugt til andet porcelæn, andre er simpelthen bortkommet.

Gentagelsen på porcelænet i overglasurefarver og med en anden penselteknik end akvarellens gør, at de mister noget af deres friskhed, og Lyngbye har måske også haft svært ved hjemme på fabrikkens malerstue at bevare den samme begejstring, som da han sad ude i sommersolen med sin maleblok.

Stellet blev færdigt og leveret 1/2 1835 og kort efter bestiltes et antal supplerende dele, hvoraf dog ingen fik prospekter.

Lyngbye fortsatte med at male prospekter på enkelte stykker porcelæn, især kopper, og i vore samlinger, bl.a. på Kunstinindustrimuseet og Det nationalhistoriske Museum på Frederiksborg, er bevaret flere eksemplarer fra hans hånd.

Han dyrkede også oliemaleri og udførte en del landskabs- og søstykker, hvoraf nogle var udstillet på Charlottenborg i 1832, 1833, 1834, 1835, 1836, 1838 og 1841; de har dog ikke samme friskhed som hans små pertentlige akvareller.

Lyngbye følte selv, at han havde behov for yderligere uddannelse især i emaljering på porcelæn, og i 1838 ansøgte han gennem Akademiet Fonden ad usos publicos om en rejseunderstøttelse for at kunne besøge de bedste fabrikker i udlandet. Det blev et afslag, men det Reiersenske Fond trådte til. Lyngbye drog til Paris og arbejdede i årene 1839-46 på Sevrés-fabrikken ved Paris, hvorfra han atter vendte hjem til Den kgl. Porcelænsfabrik.

I 1856 trak han sig tilbage, og omk. 1862 slog han sig ned i et fiskerleje nær Hel-

singør. Herfra flyttede han i efteråret 1867 til en lejlighed i Bjergegade nær Torvet i Helsingør. Her døde han 18/5 1869, 60 år gammel.

Lyngbye, der var ugift, synes i sine sidste år helt at have helliget sig oliemaleriet; i alt fald rummer registreringen af hans dødsbo adskillige malerrekvisitter og flere malerier samt skitser på lærred og papir.

Blandt de mere kuriøse efterladenskaber fandtes ikke mindre end 16 3/4 pund tobak og to kasser med cigarer. Uden midler var han ikke, for udover indboet - som vel ikke var omfattende men nobelt - efterlod han sig over 3.000 Rdl. i obligationer og kontanter, en ikke helt ringe sum dengang.

Uddrag fra Christian Bagge Jensens »Provincial-Lexicon«

De efterfølgende uddrag gengiver i uforkortet form beskrivelsen af de steder, Lyngbye besøgte i det nuværende Vejle amt; Horsens kom som bekendt med ved sammenlægningen af Vejle og Skanderborg amter pr. 1/4 1970.

Der er foretaget en let modificering af retskrivningen, og visse forkortelser er erstattet af hele ord.

HORSENS købstad i Nim herred, Skanderborg amt, ved Horsens Fjord - der er 2 mil lang - ligger under 25° 41' længde og 55° 52' bredde, 3 3/4 mil fra Skanderborg, 5 1/2 fra Århus - efter posturen 7 - 4 fra Vejle, 12 fra Haderslev og 10 fra Odense (over Klakring).

Den er en smuk og velbygget by og har et lyst og muntert udseende, med 18 større

og mindre gader, 2 torve, 5 porte og 2 kirker »Frelserens« og »Klosterkirken«.

Iblandt gaderne udmærker sig Søndergade, Nørregade og Smedegade ved ualmindelig længde og bredde, såvel som ved mange skønne bygninger. Den første er på et sted, med fortovene, 49 1/2 alen bred.

»Frelserens« - tidligere »St.Ibs« - kirke er 1796 meget smukt istandsat og temmelig moderne; den er 67 alen lang (deraf koret 23) og 28 bred og forsynet med bræddegulv. Prædikestolen er meget kunstigt udarbejdet af ibenholt og brasilietræ.

Klosterkirken - der i de katolske tider tilhørte franciskanerne - har et meget stort kor og er antik. Den bruges nu kun til ligtaler og deslignende. På den gamle altertavle er skønt billedhuggerarbejde, bekostet 1670 af rådmand Andersens enke, Dorthe Hansdatter, der fortjener kendes opmærksomhed. Ligesom kirken vel ikke er så venlig og lys som Frelserens, men heller ikke, som denne, udsat for den, andagten så let forstyrrende, gaderummel.

Foruden den lærde skole - opført 1745 - 54 fag af grundmur og 8 af bindingsværk, der har et bibliotek af over 3.000 bind, har byen en borgerskole og en friskole (tilsammen med omtrent 600 børn) foruden flere andre undervisningsanstalter. En søndagsskole er den 28. januar 1829 oprettet og lover god fremgang.

Byens rådhus er en smuk grundmuret bygning. I dets store sal er portrætter af alle den oldenborgske stammes konger og dronninger ophængte.

Hospitalet - for 24 fattige i selve boligen (det understøtter i alt 80) og ejer omtrent

17.000 Rbd. foruden nogle tiender m.m. – er opbygget 1560; det har sin egen kirke (i hvilken ej – som professor Rawert beklager – »vender præsten ryggen«); ved denne er den residerende kapellan præst.

Desuden er i byen 2 enkeboliger (»Himmerige« og de »Flensborgske Boliger«) for 15 enker. 3 sygehuse: byens (opført af grundmur 1801), amtets og det militære, desuden en fattigbolig, med hvilken arbejdsanstalt er forenet. Byen indeholder 550 gårde og huse og omtrent 4.800 indbyggere, garnisonen – 3 eskadroner af det Slesvigske Kyrasserregiment – iberegnet.

De sædvanligste næringskilder er handel, skibsfart, agerbrug og håndværk; af de sidste haves 9 laug. Af fabrikker haves en oliemølle og 3 tobaksfabrikker, der omtrent fabrikerer 126.000 pd. tobak årlig. Handskemagerne (4) omtrent 2.250 dusin handsker, der størstedelen forsendes under navnet »Randers Handsker«. På oliemøllen fabrikeres omtrent 21.000 pd. årlig. På arbejds huset: 2.530 alen klæde, 1.360 alen lærred m.m.

Fra det herværende bogtrykkeri udgår 2 gange ugentlig en avis.

Af de i Horsens hjemmehørende 24 skibe, tilsammen omtrent 250 commerce-læster, er det største en skonnert på 38. Omtrent 250 skibe udklareres årlig, hvoraf de 150 er fremmede. I 1828 udførtes 36.383 tdr. kornvare, 893 tdr. smør, 3 skippund 12 lispund ost. Havnen er god og tilgængelig for skibe, der ikke stikker over 7 fod.

Ved denne havn eller å, er de fleste af købmændenes pakhuse.

Byens jorder – på hvis udskiftning er

begyndt – udgør over 1.000 tdr. land, matrikuleret for 143 tdr. 4 skp. hartkorn. Våbenet er en hest, omgivet af adskillige agerdykningsredskaber m.m., i baggrunden et træ.

Øvrigheden er en borgmester, der tillige er byfoged og byskriver.

Borgervæbningen består af 120 mand og 50 jægere. Brandkorpset, ved hvilket 7 sprøjter haves, af omtrent 400, hvoraf de 50 udgør et redningskorps.

Af offentlige legater og donationer ejer byen omtrent 20.000 Rbd. sølv og 1.800 Rbd. repræsentativer, foruden et stykke jord, »Sparetoften«, 28 gårdes avl og Nim sogns kongetiende (89 tdr. 1 skp. 2 fdk. 1 1/2 alb. hartkorn) m.m. Fattigvæsenet har henimod 4.000 Rbd. sølv – hvoraf omtrent 1.100 anvendes til friskolens og arbejdsantaltens tarv – foruden renten af legater, til beløb omtrent 7.000 Rbd. sedler og 3.750 repræsentativer.

Af 75, størstedelen små, brænderier, brænder 44 til salg, dog ikke til stadighed og 31 til eget brug, de sidste dog kun ofte een gang årligt.

En ny brolægning er påbegyndt, såvel som gadernes oplysning med lygter; denne som hin fortsættes, indtil også disse mangler er afhjulpne.

På byens grund er en vejr mølle, der sigter og grubber; indtil for omtrent 40 år siden havde Bygholms Mølle (1/8 mil fra byen) eneret til at male for Horsens.

Tolden udgør, ved et middeltal af 3 år – 1826 til 1828 omtrent 28.728 Rbd. rede sølv og konsumtionen 13.136 Rbd. repræsentativer (for omtrent 20 år siden 4.300 Rdl. told og 11.750 Rdl. konsumtion, net-

toprovenu efter afdrag af lønninger og deslige).

Den nordre post (fra Aalborg osv.) ankommer onsdag og lørdag; pakkeposten onsdag aften eller nat og afgår straks til Vejle. Den søndre (fra Sjælland, Hamborg osv.) ankommer mandag og torsdag; pakkeposten mandag aften eller nat og afgår nordpå.

Horsens er en af Danmarks smukkeste byer; den ligger meget bekvemt for handel og er middelpunktet af en skøn og veldyrket omegn. 9 herregårde, 15 landsbyer, 12 vandmøller og adskillige vakre avls- og lystgårde ligger i en afstand af 5/4 mil fra byen.

Dens alder er ikke nøje bekendt; den har allerede været til i det 11. århundrede. De ældste privilegier, som vides, er af Kristoffer af Bayern (fra 1442). Efter Hvitfeldt blev den 1285 plyndret af de norske og afbrændt. I året 1313 byggede Erik Menved i nærheden af Horsens det faste slot Bygholm for at holde de oprørske jyder i tømme, men det blev nedbrudt 7 år efter ifølge Kristoffer II's håndfæstning, og Bygholm blev ladegård til det, endnu nærmere ved Horsens, tæt ved åen værende slot »Stjerniholm«. Af dette, hvis sidste lensmand en Lauritz Ulfeld skal have været, er nu kun navnet »Slottet« tilbage, som en, på det sted hvor det har stået, opført hytte fører.

Ved Horsens blev Christian III hyldet under fri himmel 1534. I året 1540 rasede en frygtelig ildebrand i byen, og 1627 led den meget af de kejserlige tropper.

GREIS sogn i Nørvang Herred, Vejle Amt, 1 mil nord for Vejle, har 155 tdr. 5

skpr. ufri hartkorn (18 tdr. 2 skpr. hovedgårdstakst). Det indbefatter Høygård hovedgaard, Greis by og det halve af Holatum, i alt 25 gårde, 42 huse. Til præstegården hører 52 tdr. land, matrikuleret for 7 tdr. 2 skpr. 2 fdk. hartkorn. Kirken ligger udenfor Greis by. Annex Sindberg. Greis Mølle er indrettet til en klædefabrik med stampeværk og farveri, det beskæftiger p.t. 160 arbejdere.

JELLING sogn i Tørrild Herred, Vejle Amt, 1 1/2 mil nordvest for Vejle, har 224 tdr. 3 skpr. 2 alb. ufri og 32 tdr. 4 skpr. 2 fdk. 0 alb. fri hartkorn. Det indeholder Faarup hovedgaard, byerne Jelling, Skovbølling, Hopballe, Hornstrup, Hørup, Rugballe m.m., i alt 45 gårde, 82 huse. Til præstegården hører 86 tdr. land, matrikuleret for 8 tdr. 4 skp. 2 alb. hartkorn. Jelling var engang en købstad; den nærliggende hede er bekendt i historien af slaget 1131, hvori kong Niels slog sin brodersøn Erik Emune. Kong Gorms og Thyra Danebods gravhøje er her, i de såkaldte »Jellinge Høje«. Ligstenene har runebogstaver, der – efter professor Fin Magnussen – betyder: »Kong Harald lod opføre denne gravhøj for Gorm, sin fader og Thyra, sin moder. Den samme Harald, som her af lagde eden, antog kristendommen, vandt/overvandt/erhvervede hele Danmark og Norge«.

Jelling Hede skal være den egn, hvor kong Frode, efter Saxos beretning, lod lægge guldarmringe på de alfare veje, for at vise, at ingen turde tage dem. Imidlertid vovede dog een det; men det var – påstår man – en heks. I kirken er dens første lutherske præst begravet, Niels Smed, der

havde 12 sønner, der alle var præster. Annex Hever. I Dronning Thyras Høj var en skøn kilde, fra hvilken de omkringboende hentede vand, men den er nu ikke at finde. I sognet er kun een fast skole. Søen ved Faarupgaard forsyner 5 store møller med vand.

TIRSBÆK, ukomplet hovedgård i Engom sogn, Hatting herred, Vejle amt, har 31 tdr. 4 skp. 1 fdk. 1 1/5 alb. hartkorn, med et areal af 322 tdr. land. Gården har en meget skøn beliggenhed, i nærheden af Vejle Fjord, og fra den prægtige have, med mange terrasser, fører en allé til havet. Tirsbæk er meget gammel og skal – efter sagnet – være anlagt af Thyra Danebod. Borgegården, 2 etager grundmur, med 3 fløje og hvælvede kældre, er bygget 1577 af Iver Lunge, og istandsat af justitsråd Hvas de Lindenpalm. Den tilhørte 1421 Jens Lagersøe. Til gården har været et hollænderri af 100 køer og tiende af 98 tdr. hartkorn, men dette er, med bøndergodset, solgt.

VEJLE, købstad i Nørvangs herred, Vejle amt, ved munden af en å, der udløber i Vejle Fjord, under 55° 43' bredde, 4 mil fra Horsens og Kolding, 4 1/4 fra Fredericia, 8 fra Haderslev, 9 1/2 fra Århus, 10 1/4 fra Odense.

Den lille venlige by ligger i en skøn og dyb dal, omgivet af høje bakker, ved enden af den fiskerige og sejlbare fjord. Over den forbiflydende å er bygget en skøn og kostbar bro af hugne sten med 3 buer.

Fra de byen omgivende banker haves den skønneste udsigt over den takkelige by og den af skovklædte bakker indfattede fjord. I og ved byen er mange skønne kil-

der. Byen har 13 større og mindre grader, 2 torve, en meget gammel kirke – til hvilken landsognet Hornstrup er annekteret – et rådhus, en skole, et rigt hospital (stiftet 1558, nyopbygget og udvidet 1766), omtrent 250 gårde og huse og 2.000 indbyggere.

De vigtigste næringsveje er agerdyrking, handel og skibsfart. Humleavl var tidligere en vigtig næring for byen. I året 1682 havdes endnu 95 humlehaver, hvortil byens beliggenhed er meget skikket.

Kirken skal være bygget i Harald Blåtands tid, eller i begyndelsen af Knud den Stores. Den har mange monumenter. På det nordlige kapels udvendige mur ses 23 – efter sagnet henrettede sørøveres – hovedskaller indmurede.

Rådhuset, omtrent midt i byen, tilhørte før Sortebrødre Klostret (stiftet 1227); det har et tårn, med ur og 2 klokker. Murene er 1 1/2 alen tykke.

Borgervæbningen består af 80 mand; ved brandkorpset haves 2 sprøjter.

Til byen hører mange jorder, oprindelig 885 tdr. land, bestående af 120 såkaldte »ejendomme«; de blev udskiftede i 1821 og er matrikuleret for 75 tdr. 2 skp. 2 fdk. 2 5/8 alb. hartkorn. Desuden er, ved salget af det såkaldte ryttergods, 7 tdr. 2 fdk. 2 alb. hartkorn kommet til byen på dens søndre mark, hvorpå en granplantage er anlagt. Byen har 2 betydelige skove, den søndre 211 tdr. land og den nordre 260 tdr., hvoraf flere hundrede favne brænde årligt tildeles efter grundejendommene.

Handelen (med korn, fedevare og brænde), lettes meget ved et nyt havneanlæg, begyndt 1823; det var allerede 1826 så

vidt, at skibe deri kunne indlægges. Denne havn er 124 alen lang, 82 bred og kan rumme 30 skibe. Indløbet er omtrent 700 favne langt og kan modtage 7 à 8 fods dybgående skibe. 8 fartøjer, tilsammen 116 1/2 commercelæst drægtige, hører hjemme i byen.

I året 1828 udførtes: 17.032 tdr. kornvarer, 554 tdr. smør og 2 skippund 12 lispund ost.

Told- og konsumtionsintraderne udgør omtrent 14.000 Rbd. sølv årligt.

Fra byen til havnen er anlagt en chaussé med en vej ved siden for fodgængere, beplantet med træer.

Byens våben er nogle strømme mellem 2 høje bjerge, sammenføjede med en bro.

Øvrigheden er en byfoged og en byskriver. I byen er amtstue. I Vejle er 2 farverier, 1 tobaksfabrik, 1 kartefabrik, 1 hørsvingeri, 1 lærredshalle, 1 bogtrykkeri, hospital, syge- og fattighus. Af borgerne er 26 handlende, de 12 tillige brændevinsbrændere; desuden gives der 4 brænderier. Håndværkernes antal udgør 120.

I byen er en sparekasse for amtet, hvori betydelige summer er indsatte.

Byen er meget gammel og nævnes allerede i 12. århundrede. Den har ofte lidt af ildebrand og fjendtlige indfald. 1247 afbrændtes den af hertug Abels folk. Også 1523, 1530 og 1595 led den af ildsvåde; 1350 af pest - men især hærgedes den frygteligt 1629 af østrigske tropper. De svenske besøgte den 1644 og 1658, og i årene 1739 og 1786 rasede atter ildsvåde i byen.

Det var i Vejle, Christian II (1523) modtog opsigelsesbrevet fra rådet og adelen.

Byens ældste bekendte privilegier er fra

1327. Den nordre post ankommer (fra Horsens) onsdag og lørdag; den søndre (Københavns- og Hamborg-posten) fra Kolding mandag og torsdag - om sommeren natten til mandag.

FREDERICIA, befæstet købstad i Elbo herred, Vejle amt, 3 1/2 mil fra Vejle, 3 fra Kolding, 5 fra Horsens, 1/4 fra Strib (i Fyn) og 1/2 fra Middelfart, er anlagt 1655 af Frederik III (begyndelsen skete allerede 1650, da den fik navnet Frederiksodde, fra 1664 Fredericia; volde og fæstningsværker anlagdes 1652), men dens privilegier (fra 1682) er af Christian V, der erklærede den for en stabelstad og tillod alle sekter fri religionsøvelse i samme. Byen har 21 større og mindre gader, brede og snorlige, nogle beplantede med træer og overskærende hinanden i rette vinkler, men intet egentligt torv. Den bestemtes ved sit anlæg til en by af første rang. Omkredsen indenfor voldene udgør 6.516 alen. Den næppe fuldbragte fæstning indtoges 1657 af de svenske, men istandsattes igen 1660.

Store ubebyggede pladser - omtrent 282.700 kvadratalen - bortlejes årlig. Byen har 622 gårde og huse og 3.460 indbyggere foruden de militære (Fyenske Infanteriregiment og et kommando artilleri - tilsammen 715). Den har 3 porte og 5 kirker: 2 lutherske (Trinitatis og Michaelis, den ene dansk, den anden tysk), en reformert, en katolsk og en jødesynagoge. Til Michaelis sogn er Erritsø annekteret, til Trinitatis sogn Vejlbj. Den danske kirke er bygget på det sted, hvor Frederik III (29. maj 1655) gjorde sin bøn knælende på en firkantet sten, der er indsat i muren over den søndre kirkedør. Den tysk-lutherske

kirke er bygget 1663, den reformerte 1735, det katolske kapel 1683 og jødesynagogen 1719. Foruden et lærdt institut, oprettet 1818, i stedet for den 1817 nedlagte latinskole, har byen 3 borgerskoler og en fortrinlig undervisningsansalt for pige-børn.

Byens jorder udgør henimod 220 tdr. hartkorn og er ikke udskiftede. Avlsbrug er byens væsentligste indtægtskilde, især dyrkes tobak af den (fra 1720) hidkomne reformerte koloni (omtrent 200.000 pd. årlig). Af fabriksindretninger haves 4 klædefabrikker, der omtrent forarbejder 27.600 alen årlig, 2 garverier (der årlig udfører henimod 2.000 lispund læder) og 37 brændevinsbrænderier. I året 1807 blev et havneanlæg approberet, der allerede har vist sin velgørende indflydelse i en ikke ubetydelig grad; havnen kan rumme 40 skibe. I byen er 8 skibe (tilsammen 115 commercelæster) hjemmehørende. Omtrent 1000 (i 1828: 1.812) skibe passerer årlig Bæltet og må her erlægge strømtold (omtrent 4.500 Rbd.); de øvrige toldintrader er omtrent 8.300 Rbd., konsumtionen 8.800 Rbd. årlig.

Byens våben er en oprejst stående løve med et sværd i den højre og en palmegren i den venstre klo, med påskrift: Pro pace Armatus.

Imod nord, øst og vest ligger byen højt, men mod syd så lavt, at vandet ved sluser må holdes borte. Et i de senere år plantet smagfuldt anlæg ved Kastellet blev, den 1. august 1829, opkaldt efter kronprinsesse Caroline, til minde om den elskede kongedatters høje formæling på denne dag.

Øvrigheden er en borgmester (tillige

byfoged) og en rådmand (tillige by- og rådstueskriver). Borgervæbningen består af 2 infanterikompanier, et ridende korps, et jægerkorps og et artillerikorps. Desuden haves et talrigt korps til betjening af byens 5 sprøjter.

Posten ankommer hver torsdag aften og om sommeren søndag (om vinteren mandag aften); den afgår onsdag og lørdag formiddag.

Omtrent 1/2 mil fra byen ligger ejendommen »Fuglsang«, af 90 tdr. lands størrelse, hvoraf 50 beplantede med skov, der jævnlige besøges af byens indbyggere.

Det byen tillagte jus asyli for fallenter og udenrigske mordere, blev ophævet 1821.

Af trykte beskrivelser over byen haves: »Fuldstændig Beskrivelse over Staden Fredericia« af J. N. Wilse, Kbh. 1767, samt: Bruun om Industrien i Fredericia, Kbh. 1815 m.fl.

KOLDING, købstad ved en fjord af samme navn, i hvilken Kongeåen her udløber, under 55° 30' bredde, ligger 2 mil fra Christiansfeldt, 2 3/4 mil fra Middelfart, 3 fra Fredericia, 4 fra Haderslev og Vejle, 7 fra Ribe, 11 3/4 fra Skanderborg, 15 fra Århus og 30 3/4 fra København.

Den, i en skøn egn beliggende gamle, uregelmæssige by har 3 porte, 18 gader og stræder, en kirke (St. Nicolai), et rådhus, en lærd skole, 3 elementærskoler, en industriskole, et rigt hospital (meget smukt opbygget omtrent 1806), et fattighus, 2 lazaretter, omtrent 350 gårde og huse og omtrent 2.000 indbyggere. Disses fornemste næringsveje er agerdyrkning og handel, især med kornvarer, brændevinsbrænderi

og fiskeri. Skibsfarten er - formedelst havnens ringhed - ubetydelig.

Ikke langt fra byen opdagedes i kong Hans' tid en saltkilde. 1496 fik Lambert Hermelin privilegium på der at indrette et saltværk. Efter dronning Dorotheas død (1571) faldt værket ganske, endskønt saltet skal have været meget godt (Peder Oxes Levned, af Ryge, 4. Kapitel).

Byjorderne udgør 800 tdr. land, foruden 350 tdr. der ejes af private, og er matrikuleret for 72 tdr. hartkorn.

Kirken er næsten nyopbygget i årene 1751-56. Altertavlen og prædikestolen er fra 1590. Tårnet er uden spir.

Den lærde Skole, stiftet 1552, er nyopbygget 1732.

Hospitalet er stiftet 1558 af Christian III; det har sin egen kirke og præst.

Byens øvrighed er en borgmester, tillige byfoged og byskriver. Byens våben er en ørn med udbredte vinger, på et bjerg, nedenfor hvilket et træ i en dal.

Til byen hører 7 skibe, tilsammen 144 commercelæster drægtige.

Mærkværdigt, for sin sjældenheds skyld, er det såkaldte folkemarked (ved Mikkelsdag) ved hvilket Vesteregnens karle og piger bortfæster sig eller bortfæstes. De stiller sig i denne hensigt i rader langs med husene; køberne beser deres fysiske bygning, beføler deres hænder, betragter deres fodskifte m.m. Man bliver enig om en vis betaling for det betingede arbejde; de givne håndpenge anvendes sædvanlig til en glad aften, og den næste morgen drager enhver af sted med sin ny herre.

Byen menes at have været til allerede i

det 10. århundrede, men den nævnes først 1236. De ældste bekendte privilegier er givne af Kristoffer II 1321.

Byen var i ældre tider ulige større end nu.

På det skønne slot Koldinghus (som hertug Abel begyndte at bygge 1248), tilforn Ørnsborg kaldet, har flere af Danmarks konger opholdt sig: Christian III, som yndede det meget, døde her den 1. januar 1559. I året 1807 opholdt Christian VII sig der i nogen tid; men året efter afbrændte det massive slot ved de indkvarterede spanieres uforsigtighed. Murene danner endnu en smuk ruin.

Ved samme er Staldgårdene, hvor 2 eskadroner heste af det i byen garniserende Holstenske Lansenerregiment har deres plads, tæt ved den meget smukke Slotssø. Ved denne er en skøn udsigt over Jylland, Fyn og Slesvig.

Posten ankommer fra København mandag og torsdag formiddag (om sommeren søndag nat) - fra Hamborg: søndag og torsdag formiddag. Den afgår til København og Hamborg onsdag og lørdag eftermiddag. Pakkeposten fra København ankommer søndag aften eller natten til mandag - omtrent på samme tid fra Hamborg.

Noter:

1. Erik Housted, f. 1944 i København. *Prokurist i Amagerbanken A/S*.
Har skrevet flere bøger og artikler af lokalhistorisk indhold, især fra Fredericia-egnen og fra Amager, bl. a. *Fra færgesmakke til hængebro. Snoghøj-Middelfart færgefarts historie* (1977). *Til rigernes forsvær, gavn og bedste. Fredericia garnison* (1979). *Fra limfabrik til bankhus. Amagerbros historie* (1978) og *Hilsen fra Amager* (1985). *Igangvæ-*

rende arbejde om malerne og kobberstikkerne Jens og H. G. F. Holm.

2. Lyngbye udførte følgende motiver til Frederik VI's dessertstel:

Sjælland:

Frederiksværk*.

Fyn:

Nyborg*, Svendborg*, Odense*.

Nørrejylland:

Aalborg*, Frederikskilde i Aalborg**, Tøjhuset i Randers*, Skanderborg*, Viborg, Bruunshåb ved Viborg*, Århus, Horsens*, Jelling**, Tirsbæk**, Vejle*, Greis Mølle*, Fredericia, Kolding*.

Sønderjylland:

Christiansfeld, Haderslev, Åbenrå, Ribe, Tønder, Egersund, Gråsten*, Sønderborg, Augustenborg.

Sydslesvig:

Flensborg*, Glücksborg, Kappeln, Slesvig**, Hedeby**, Louisenlund*, Eckernförde, Slesvigporten i Rendsborg, Carlshütte ved Rendsborg**, Tønning*, Husum, Wilhelminebadet på Föhr.

Holsten:

Kiel*, Badehuset ved Kiel*, Holtenau, Preetz**, Plön*, Neustadt**, Segeberg, Oldesloe**, Altona, Blankenese, Uetersen, Glückstadt, Itzehoe, Bramstedt**, Torvet i Bramstedt**, Frederiksbroen ved Bramstedt**.

Lauenborg:

Ratzburg, Mölln, Lauenburg.

*) motiv på stellet, maleforlæg eksisterer ikke.

**) maleforlæg bevaret, men porcelæn ikke udført eller tabtgået.

For øvrige eksisterer såvel porcelæn som forlæg.

Stellet omfatter desuden 19 tallerkener med motiver fra København (hovedsagelig eller C. F. Christensen, hvis forlæg for en dels vedkommende findes), 6 fra Sjælland, 2 fra Bornholm, 2 fra Island, 1 fra Sct. Thomas og 1 fra Christiansborg på Guldkysten.

3. Med enkelte undtagelser har maleforlæggene fra syd for Kongeåen været publiceret i Olaf Klose og Lilli Martins: *Ortsansichten und Stadtpläne der Herzogtüner Schleswig, Holstein und Lauenburg (I-II)*, Wachholtz, Neumünster 1962.

4. Thomas Hansen Erslew: *Almindeligt Forfatter-Lexicon bd.1 (1843) + supplement bd.1 (1858)* meddeleer yderligere en række oplysninger. Slægtsoversigt i bl.a. Tage Algreen-Ussing: *Stamtavle over Slægten Ussing, 1885 (suppl. 1910)*.

5. Biografi i Weilbachs *Kunstnerleksikon* (1.-3. udgave).

Endvidere Bredo L. Grandjean: *Kongelig dansk Porcelain. 1755-1884, 1962*.

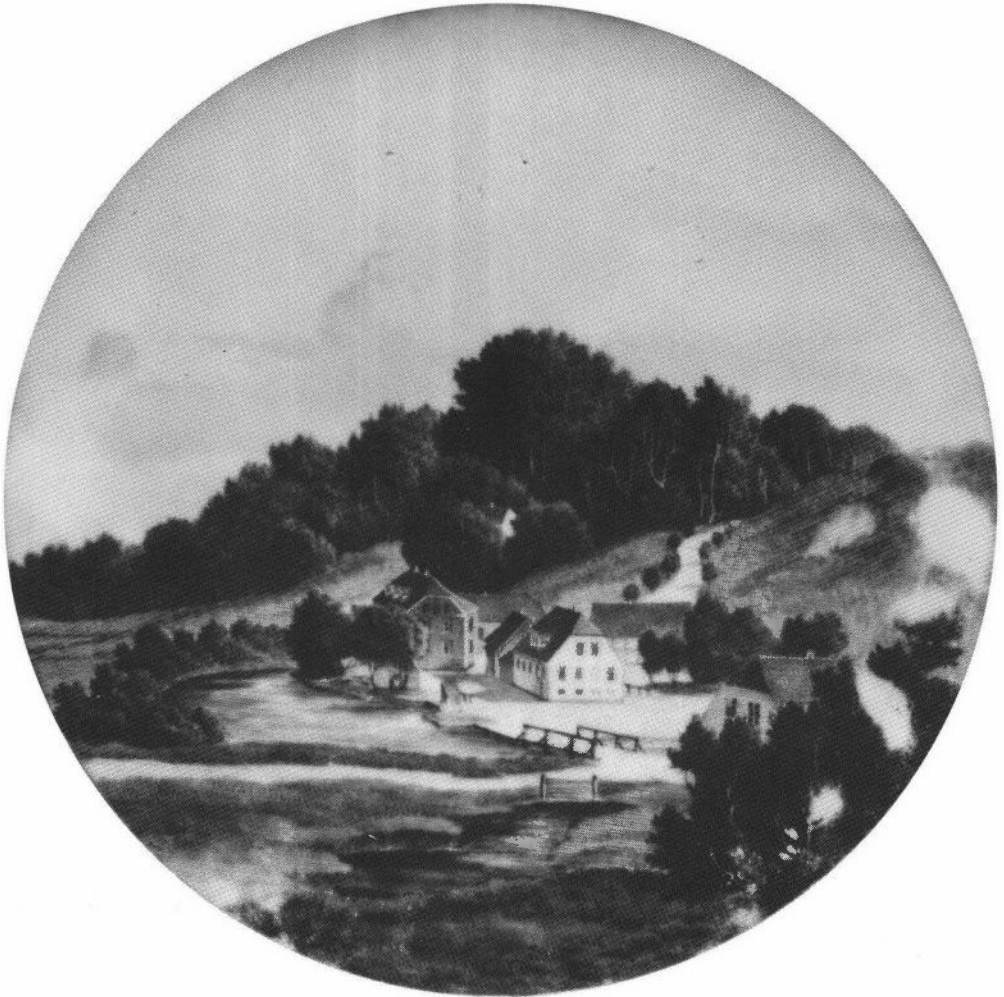
Af utrykte kilder er benyttet: *Den kgl. Porcelænsfabriks korrespondancesager (Landsarkivet for Sjælland)*, *Helsingør skifteprotokol og skiftesager (sst.)* samt *Kunstakademiet: Indkomne Breve (Rigsarkivet)*.

En særlig tak skal rettes til Hofmarskallatet og Den kgl. Porcelænsfabrik for adgang til at bese og fotografere de gengivne prospekter.

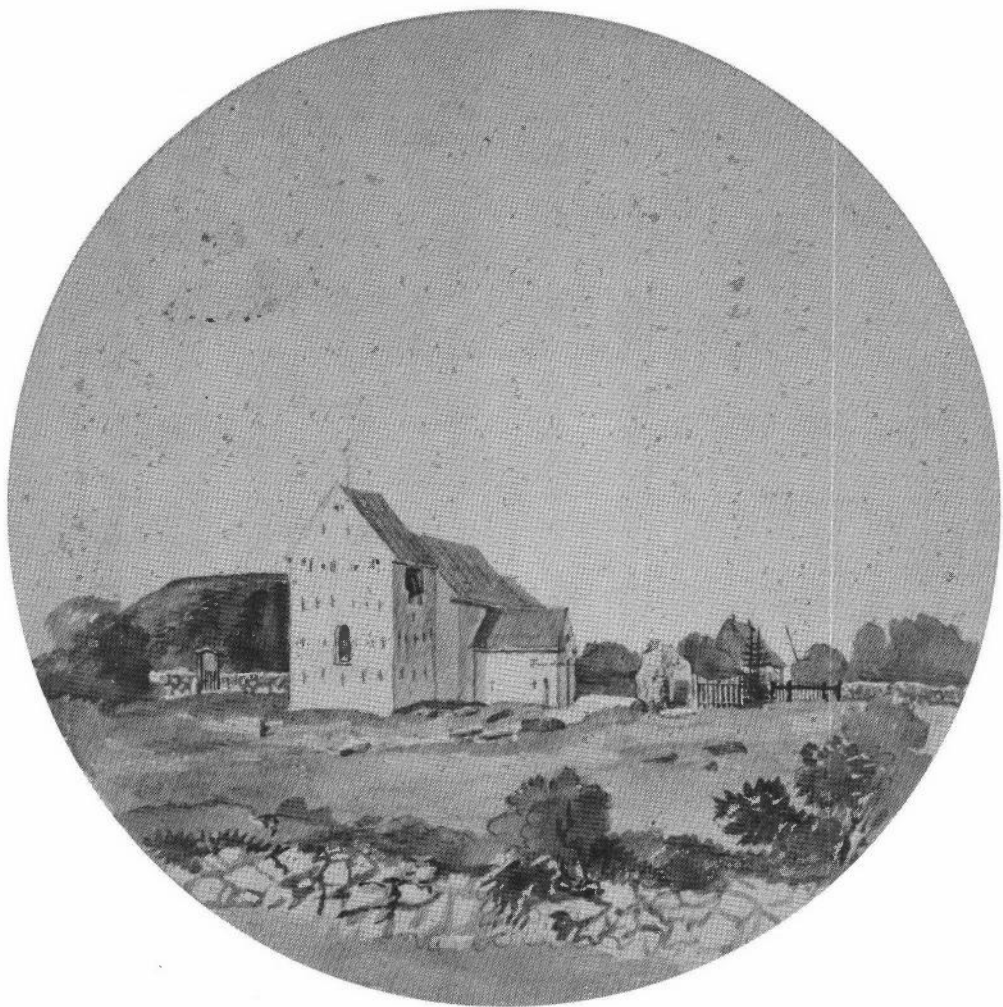

HORSENS. Lyngbye har her valgt sit standpunkt omtrent ved det nuværende Nørre Torv med landevejen til Skanderborg (Nørrebrogade) i forgrunden. Midt i billedet ligger Smedegade, og til højre løber Hestedams allé. Møllegade ligger skjult mellem bakken, hvor vindmøllen knejser, og Smedegades venstre husrække.

En lille interessant detalje er Smedegades Port, som egentlig kun bestod af en vejbo og et lille konsumtionskontor, hvor man indtil 1851 måtte betale konsumtion, datidens moms, af alle varer, som blev ført ind i byen. Stengærdet til venstre markerer den såkaldte Priors Løkke.

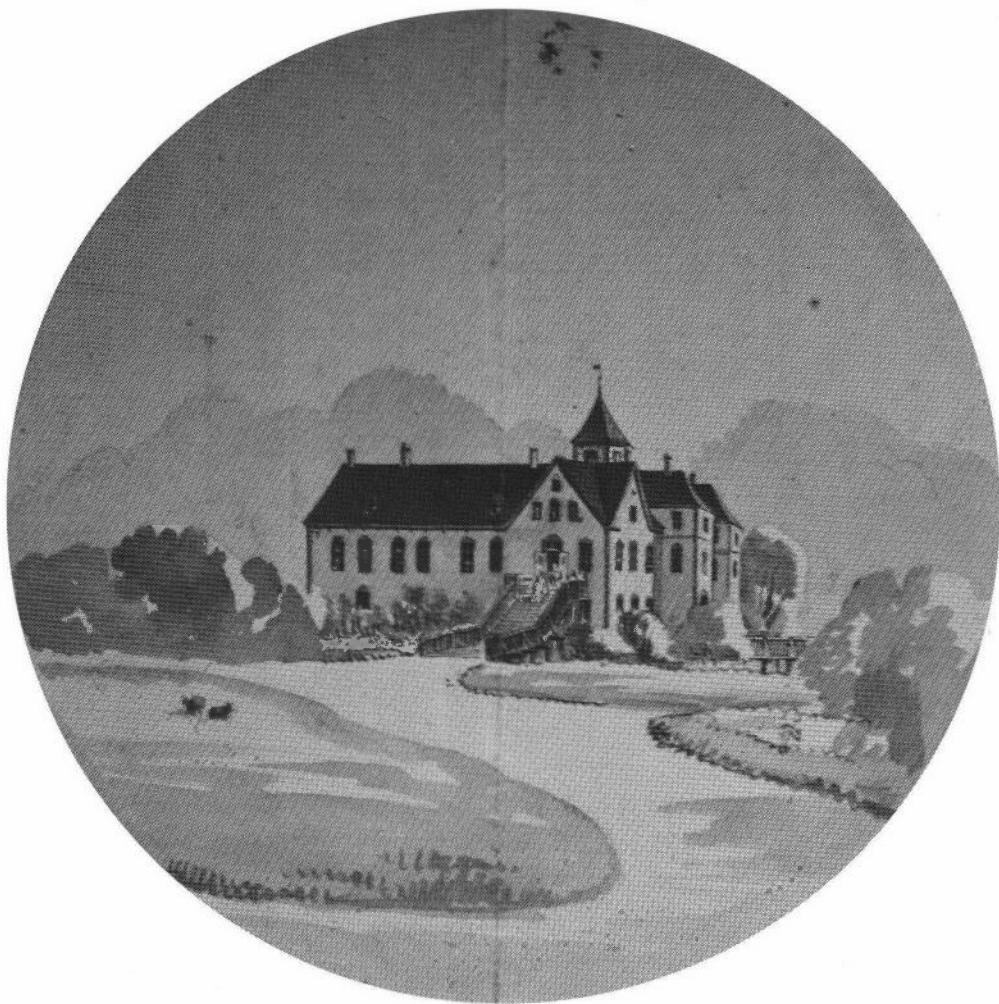

GREIS MØLLE. I sin oprindelse var møllen en kornmølle, men i 1787-90 blev for kongelig regning anlagt et valkeværk til brug for Det kgl. danske Dugmanufaktur's nyetablerede klædefabrikker i Fredericia. I 1809 ophørte valknin-gen for disse fabrikker, simpelthen fordi transportvejen var for besværlig. Driften af Greis Mølle blev 1807 overtaget af Heinrich Abraham Koch (1783-1837), som selv startede klædefabrikation med tilhørende farvning og valkning på Greis Mølle, som i tidens løb voksede til en af landets største klædefabrikker. I 1830 var her således 14 væve i drift, og der blev produceret 23.797 alen klæde ved hjælp af 150 arbejdere; mange var hentet fra Fredericia og Middelfart, hvor Koch og før ham hans far havde været virksomme. Den store statelige hovedbygning, som nedbrændte for nogle år siden efter lynnedslag, ses til venstre nærmest åen; den var kalket i en ejendommelig blågrøn kulør. Klædefabrikatio-nen ophørte omkring 1888 og bygningerne, som i 1843 yderligere blev forøget med den endnu stående store 4-etages fabriksbygning til dampdrift, overgik til forskellig anden anvendelse gennem tiden.

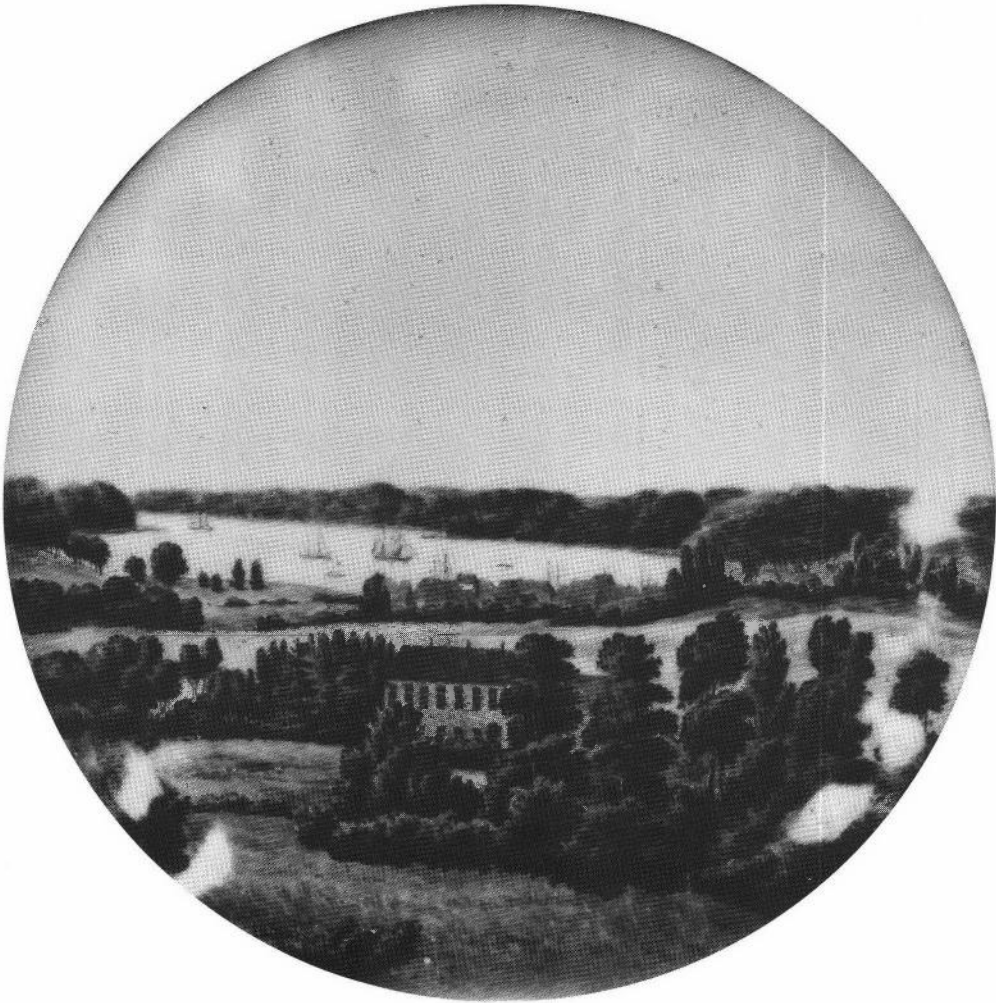

JELLING. Nordhøjen – i overleveringen benævnt Thyras Høj, men som med større ret efter de i de senere år foretagne udgravninger og undersøgelser kan kaldes Gorms Høj – kirken og de to berømte runestene lader sig uden større besvær genkende.

Den mest interessante detalje i Lyngbyes lille fine prospekt er i virkeligheden kirkegården. Grusede gange og anlagte gravsteder var ukendte. Gravene var kun at syne som græstuer, og i bedste fald markeret med en liggende sten eller et gravtræ, af hvilke der ses en større samling foran våbenhuset.

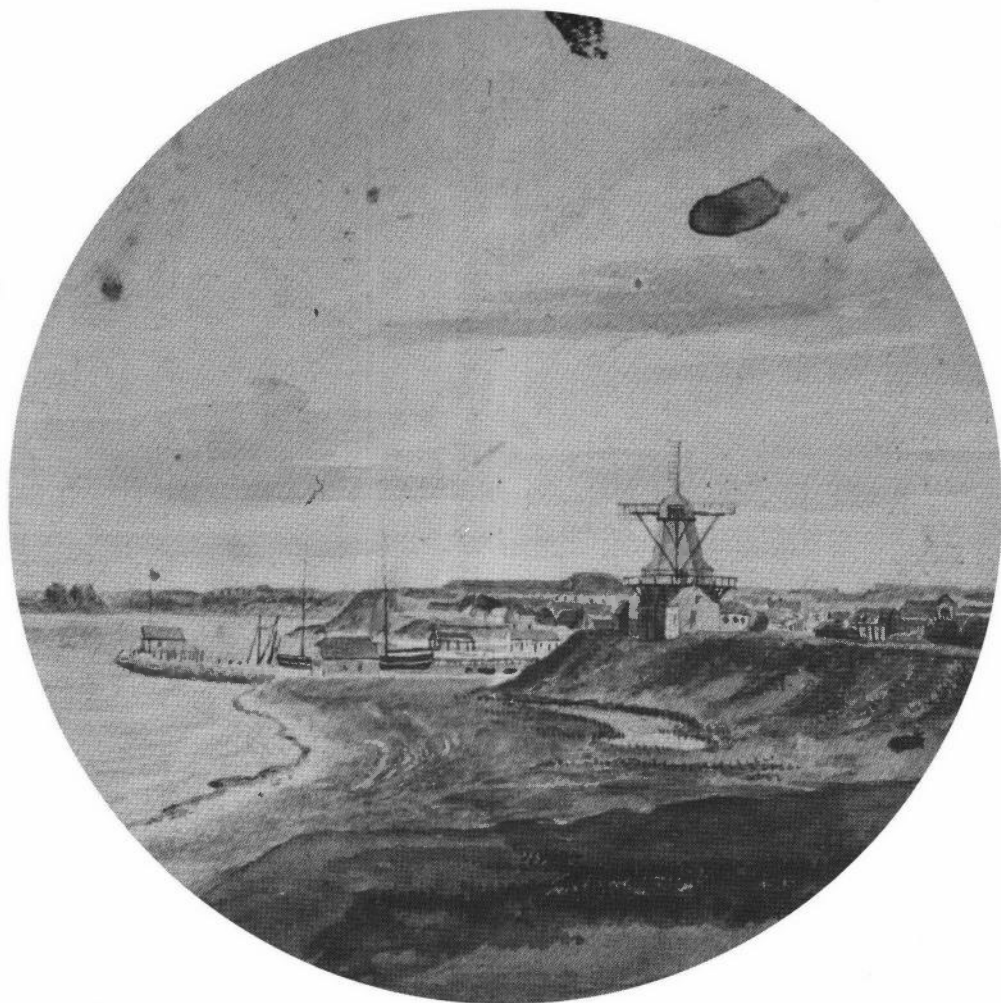

TIRSBÆK. Iver Lunges renaissance-hovedbygning fra 1577 havde under skiftende ejere fået visse uheldige ombygninger, og de røde munkestensmure var hvidkalkede sådan, som Lyngbye malede Tirsbæk i 1834. Først ved en heldig restaurering i 1914-19 blev bygningen ført tilbage i sin oprindelige skikkelse, således som den står i dag. Tirsbæk ejedes fra 1812-1840 af generalkrigskommissær Carl Frederik Becker (1784-1858). Hans søn, professor T. A. Becker, som var født på Tirsbæk i 1812, gjorde sig bl. a. bekendt ved udgivelsen af det store, smukt illustrerede værk »Prospecter af Danske Herregaarde« sammen med maleren Ferdinand Richardt i 1844-54.

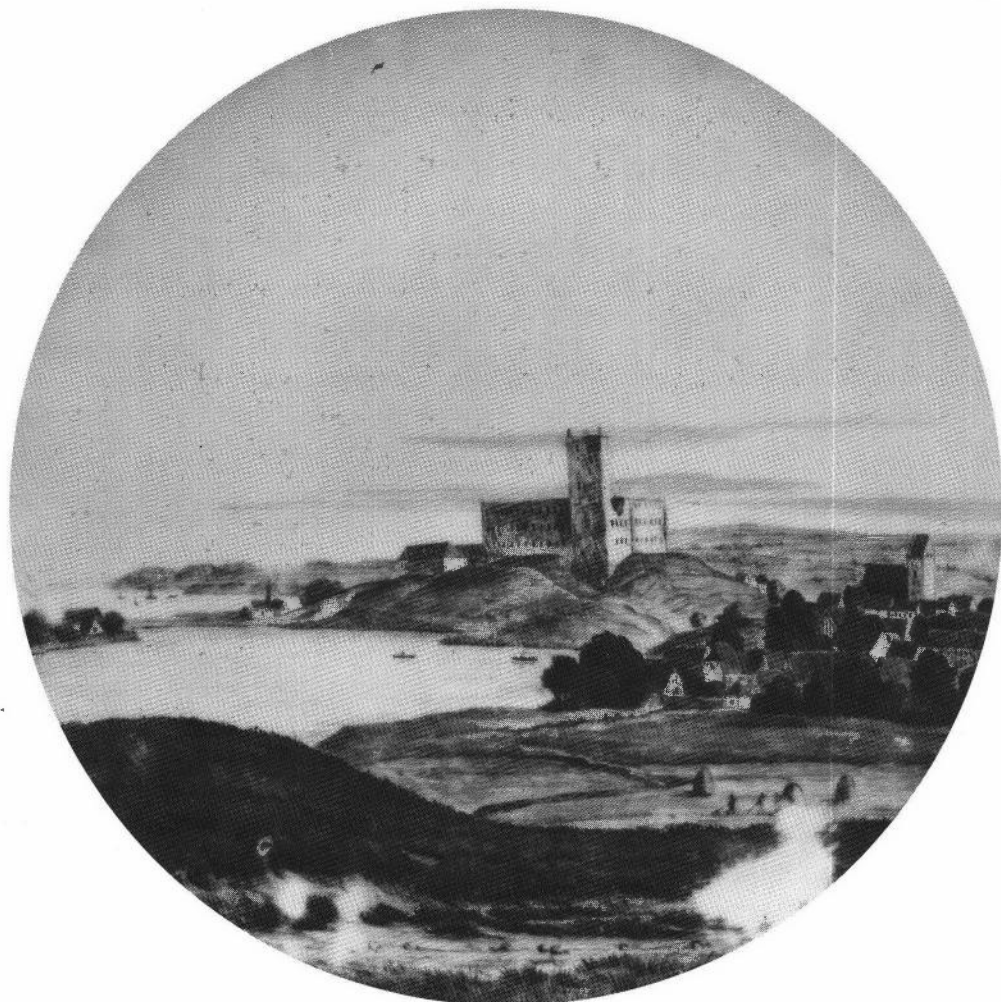
VEJLE. Prospektet af Vejle vakte ikke udelt begejstring hos Porcelænsfabrikkens administration – måske fordi Lyngbye under indtryk af den forvirring, som herskede i byen som følge af kongens forventede ankomst, valgte sit standpunkt så langt borte, at byen selv kun bliver baggrundsstaffage.

Standpunktet var nærmere bestemt Uhrskov Bakke. I forgrunden dominerer den store toetages hovedbygning til proprietærgården Sophiesminde i Skibet sogn, som da tilhørte pensioneret landsdommer, kammerjunker Johan Ludvig Wilhelm Krabbe (1770-1842). Sophiesminde lå på det vestre hjørne, hvor Boulevarden i dag indmunder i Vardevej.

FREDERICIA. Fæstning var Fredericia i 1834 kun af navn, for fæstningsværkerne var i mange år slet ikke blevet vedligeholdt.

Lyngbye har valgt sit standpunkt på Kastelsodden. På volden ligger Carolinelunds Mølle, opkaldt efter det da forholdsvis nyanlagte lystanlæg, hvis trækroner endnu er fåtallige bag volden. Yderst på havnemolen ses det lille træbyggede karantænehus med det grønne karantæneflag vejende. Som en konsekvens af Øresundstolden, blev der i såvel Lillebælt (fra Fredericia) og i Storebælt opkrævet strømtoled af gennemsejlende skibe lige til 1857. Forholdene var dog beskedne; det er byens toldbod, man ser lige for voldskråningen til venstre for møllen. I baggrunden hæver voldkredsen sig, domineret af den mægtige Oldenborgs Bastion; ingen bebyggelse (bortset fra møllen) rager op over voldkronen.

KOLDING. Også her har Lyngbye valgt et usædvanligt udsigtspunkt, nemlig fra højderne nordvest for byen. Nærmest Slotsøen ser man Hospitalsgades udmunding ved Hospitalsporten, hvor der ligger en konsumtionsbod af samme type som på Horsens-billedet; her var porten dog mere regulær, idet gaden var lukket med et plankeværk med låge. Naturligvis får Koldinghus med sine endnu hvidkalkede, men brandsværtede mure, en dominerende rolle og Skt. Nikolaj kirke ses i sin ældre version (spiret kom først til i 1886). Lige til venstre for Slotsbankens fod aner man Slotsmøllen med både vand- og vindmølle; sidstnævnte brændte i 1846.

Sdr. Stenderup Andelsmejeri 1894 – 1914

Af Ib Doktor¹

Stemmeret efter hoveder og ikke efter høveder har i reglen været andelsbevægelsens kendetegn.

I den nedenstående artikel har jeg skrevet om andelsmejeriet i Sdr. Stenderup sydøst for Kolding, hvor høvederne var afgørende for indflydelsen i det lokale andelsmejeri.

Landsbyen Sdr. Stenderup ligger i et af de otte slesvigske sogne, som ved fredsslutningen i 1864 blev ombyttet med de »kongerigske enklaver« i Vestslesvig og udskilt af hertugdømmet Slesvig. Sognet kom derved til at høre ind under kongeriget.

Efter 1864 orienterede Sdr. Stenderup sig mod Nørrejylland og den nærliggende købstad Kolding, som man tidligere havde været afskåret fra at benytte på grund af den toldgrænse ved Sønderbro, der skilte hertugdømmet fra Nørrejylland. Før 1864 havde man i stedet været henvist til at rejse den lange og besværlige vej til Haderslev for at handle. Afstanden fra Sdr. Stenderup til Haderslev var ca. 35 km, og vejene var usle.

Sognet udgør i dag det sydøstligste hjørne af Vejle Amt og er omgivet på de tre sider af Lillebælt, Binderup Bugt og Kolding Fjord, den fjerde side mod vest grænser til Sdr. Bjert Sogn.

Landskabet er en typisk småbølget lerklædt moræneflade, der falder med bratte skrænter mod Kolding Fjord.

Sdr. Stenderup Sogn er i dag karakteriseret ved de store gårde, som fremstår som et monument over den rigdom, som den såkaldte kornsalgstid bragte det danske landbrug omkring midten af 1800-tallet og frem til midten af 1870'erne.

Kvægholdet i Sdr. Stenderup omkring århundredskiftet

I Sdr. Stenderup var kornavlens det dominerende landbrugsprodukt. Kornet udførtes søværts fra Gl. Ålbo til Kiel og Flensburg. Samtidig var der på de største af gårdene, efter holstensk forbillede, etableret gårdmejerier. Udviklingen i bestanden af malkekøer i perioden 1870 til 1909 fremgår af omstående skema:

	Malkekøer
1871	946
1881	939
1893	945
1909	973

Tallene viser, at der over den ca. 40 år lange periode ikke skete nogen nævneværdig stigning i antallet af malkekøer; kornproduktionen var hele perioden igennem fortsat hovedproduktet, begunstiget af den svære lermuldede jord, i Trap Danmark angivet som herredets bedste jord.

Erhvervsforhold og befolknings-sammensætning

Befolkningssammensætningen fra midten af 1800-tallet og frem til århundredskiftet afspejler tydeligt Sdr. Stenderup som et udpræget landbrugssogn. En gennemgang af folketællingslisterne fra 1845, 1880 og 1890 viser, at langt over halvdelen af befolkningen havde deres udkomme ved landbruget, enten direkte tilknyttet gårdene eller som daglejere.

Sognet er domineret af de store »kornsalgsårde«.

Proprietærgårdene udgjorde i procent, for det sidste kvarte århundrede op til 1900-tallet, ca. 55% af samtlige landejendomme i sognet. Tallet skal ses i lyset af, at godser og proprietærgårde på landsplan kun udgjorde 1,5% af samtlige landejendomme.²

Jordens høje bonitet har i Sdr. Stenderup været grundlaget for, at kornsalgsperioden 1830-1870'erne manifesterede sig i de meget markante og smukke stuehuse til gårdene i sognet, f.eks. Cathrineberg, Lykkesgård, Kgs. Hørgård og Dorthea-

lund. Landbrugskrisen fra midten af 1870'erne gav stødet til en mere intensiv husdyrproduktion og dermed også grundlaget for først et fællesmejeri og senere et nyt andelsmejeri placeret i byen.

Udviklingen frem til Andelsmejeriet

I løbet af 1700-tallet skete en gradvis ændring i mejeribrugets placering indenfor dansk landbrug. Herregårdene begyndte at indrette mejerier på bekostning af opdræt af stude, fordi stigende befolkningstal og efterhånden øget levestandard i byerne skabte grundlag for en øget produktion af mejerivarer, først og fremmest smør. Landboreformerne gav yderligere skub i denne retning, og øget husdyrhold gav stigende mælkemængde.

Til langt op i 1800-tallet skete smørproduktionen lokalt hos bonden. I mejeribrugets barndom skete det ved, at mælken blev hældt op i flade fade og sat op på hyl- den under bjælkerne, gerne i dagligstuen, hvor den skulle stå og trække fløde. Efter et døgn skulle fløden skummes af. Skumningen foregik ved, at man med pegefingern strøg fløden løs langs randen af fadet. »Produktionsmetoden« gav et smørprodukt, der fik den noget nedladende betegnelse »Bondesmør«, som i kvalitet og smag lå under »Herregårds- smør«.

Udviklingen gik over det holstenske bøttemejeri³ til vandmejeriet⁴, som i årene efter 1870 vandt stærkt frem overalt i landet. En videreudvikling af vandmejerisystemet var ismejeriet, hvor man ved at tilsætte knust is til vandet opnåede en

endnu bedre afsætning af fløde og større mulighed for at kontrollere temperaturen i den varme årstid. Det afgørende gennembrud i behandlingen af mælken skete imidlertid med indførelsen af Maglekildecentrifugen fra 1878. Centrifugen arbejdede med kontinuerlig udskillelse af fløden under maskinens gang, og skummetiden, der i bøttemejeriet kunne strække sig over flere døgn, blev nu nedsat til en brøkdelen.

Andelsbevægelsen

Ved i fællesskab at etablere et mejeri kunne bønderne opnå mange af de samme stordriftsfordele som herregårdsmejerierne. Hovedprincippet i andelsmejeriernes vedtægter blev, at man skulle være andelshaver for at kunne levere mælk til mejeriet. Hver andelshaver deltog på generalforsamlingen med én stemme, hvormed husmand og gårdejer blev stillet lige. Overskuddet blev delt i forhold til den leverede mælkemængde.

Det første mejeri efter andelsprincippet oprettedes i 1882 i Hjedding i Vestjylland.

Senere generationer har udtrykt forskellig historisk opfattelse af andelsbevægelsen i landbruget, mest kendt er vel nok »gårdmandslinien« i dansk landbrugshistorie; altså fremstillingen af den fremsynede initiativrige bonde hvis trang og virkelyst tilførte samfundet nye værdier og normer.

Det nyere marxistisk orienterede historiesyn fremhæver andelsbevægelsens kapitalistiske karakter; nok var andelsforetagendet på private hænder, men med tiden foregik produktionen mere og mere

på det kapitalistiske markedets betingelser, som fremmede tendensen til, at andelsselskaberne blev et instrument for privatøkonomiske interesser og dermed den enkelte landmand i sammenslutningen.

En kendsgerning er det i hvert fald, at andelsbevægelsen gjorde det muligt for landbruget at øge indtjeningen og nok så væsentligt: at øge sammenholdet og fremme standens interesser og monopol-dannelser gennem oprettelse af andelslagterier, ægeksporforeninger, andelsfoderstofforeninger m.v.

Det må dog ikke glemmes, at landbruget sammen med dets andelsbevægelse skabte en vækst i industriproduktionen enten som bearbejder af landbrugets produkter eller som leverandør af maskiner og foderstoffer o.lign.

I de følgende årtier tilførte andelsbevægelsen landsbyen nye bygningsformer og nye arbejdsområder.

Sdr. Stenderup Andelsmejeris karakteristiske vartegn, den 22 meter høje firkantede skorsten, blev rejst i 1894 og har vel mere end noget andet stået for andelsbevægelsen og »den nye tid« i sognet.

Sønder Stenderup Andelsmejeri

I Sdr. Stenderup, som indtil 1864 lå i her-tugdømmet, var der efter holstensk forbillede oprettet gårdmejerier på de største af gårdene. I folketællingslisten fra 1845 er under Varmarkgård optegnet en mejerske. I folketællingslisten fra 1880 er under gårdene Stenderupgård, Cathrineberg, Lauritzminde og Dorthealund også optegnet en mejerske. Listerne kan ikke helt tages for pålydende, for på flere af de

øvrige store gårde har der også været mejerier. Kongeriget Danmarks Handels- og Industrikalender angiver i 1889 Cathrineberg som fællesmejeri med 370 køer og forsynet med centrifuge. Varmarkgård står også anført som et fællesmejeri, og lidt overraskende er Stenderupgård noteret som et herregårdsmejeri med 85 køer og forsynet med centrifuge.

Med et forsigtigt skøn har der i 1880'erne været ansat mejersker på et sted mellem 5 og 10 af de store gårde i sognet. Nogle af disse gårde er i løbet af 1880'erne omdannet til fællesmejerier, men det var Cathrineberg, der i 1888 stod som byens eneste fællesmejeri med 30 mælkeleverandører i driftsåret 1887-1888.

Cathrineberg, der i 1896 var ansat til 23 tdr. hartkorn, ejedes i 1880 af enkefru Marren Tonnesen, der var fester til Peter Christian Juel-Bogh, som købte gården i 1883 efter året forud at have været forpagter af gården. Det nuværende Cathrinebergs grundmurede hovedbygning er opført i 1867 af Poul Tonnesen.

»Der har rejst sig en bølge ved Vesterhavet, og den lader sig ikke standse, men vil overskulle det ganske land«. Således forudsagde forstander Niels Pedersen, Ladelund, korrekt den gennemgribende indflydelse, som andelsbevægelsen fik på det danske landbrug.

Bølgen nåede ud til Sdr. Stenderup 6 år efter, og andelsmejeriet »Cathrineberg« oprettedes med start fra 1. maj 1888, stadig i samme lokaler hvor fællesmejeriet havde til huse.

Det ret sene tidspunkt for andelsmejeriets oprettelse kan have flere forklaringer:

at fællesmejeriet kørte »godt nok«, at hensynet til den stedlige fællesmejeriejer havde udskudt etableringen. Medvirkende til dets oprettelse i 1888 var imidlertid den kendsgerning, at nabosognet Sdr. Bjert året forud havde oprettet et andelsmejeri, »Vesterlykke«. Dertil kom, at leverandørerne nu ganske enkelt VILLE have et andelsmejeri.

At få oprettet et andelsmejeri blev i disse år ensbetydende med at tage del i fremskridtet, at være med i udviklingen.

Forhandlingsprotokollen for andelsmejeriet Cathrineberg er ikke bevaret, men af en regnskabsoversigt for driftsåret maj 1892 til maj 1893 kan det konstateres, at andelsmejeriets første driftsår var fra 1. maj 1888 til 1. maj 1889. Bestyrelsen kender vi kun for driftsåret 1892-1893, og den var sammensat således:

R. Langhoff, Gl. Aalegård (formand)

N. Moos, Skovgård

C. Lauersen, Fensbjerggård

P. Brodersen, Thygesminde

P. Uldall, Aakjær

P. Bøttzauv, Vang

Som mejeribestyrer antoges den 30-årige Georg Christian Karl Knudsen fra Jerlev Sogn i Vendsyssel. Til at hjælpe sig havde han mejerske Inge Marie Rasmussen fra Gosmer Sogn ved Århus og undermejeristen Christian Tingleff fra Vejstrup.

Ved andelsmejeriet Cathrinebergs etablering i 1888 blev der optaget lån for 12.289 kr., som blev afviklet i løbet af 6 år, således at man den 1. maj 1894 var frigjort for anlægsgælden.

I dag kan resterne af det tidligere mejeris ses i kælderens i bygningens østfløj på Ca-

Den herregårdslignende hovedbygning til Cathrineberg er opført i 1867 af Poul Tonnesen (1834-1876). Fællesmejeriet og det senere andelsmejeri på Cathrineberg lå i hovedbygningens østre fløj mod gårdsiden. Ind- og udlosning af mælkejunger skete fra gavlsiden. De gamle mejerivinduer har fået lov til at sidde tilbage, efter at mejeriet i 1894 flyttede ned i byen. Foto 1989.

thrineberg. Man har sikkert måttet indtage et af værelserne i stueetagen til formålet, for i loftet ses stadig stukdekorationer. Enkelte jerndragere stikker ud fra østmuren som tavse vidnesbyrd om den aktivitet, der før udspandt sig på mejeriet.

Andelsmejeriet Cathrineberg virkede i seks år. Imidlertid opstod ønsket om et mere centralt beliggende mejeri. Den 15. januar 1894 afholdt bestyrelsen for det nye andelsmejeri i byen et møde med henblik på igangsætning af byggeriet til det nye mejeri.

Bestyrelsen allierede sig med en konsu-

lent fra mejeriforeningen. Han skulle udarbejde »udkast til mejeribygningsens beliggenhed på et dertil egnet areal som til lokalernes indbyrdes beliggenhed«.

For bestyrelsen, som på generalforsamlingen den 12. februar 1894 vedtog lovene for det nye andelsmejeri, fulgte nu en tid med de praktiske foranstaltninger, der måtte træffes ved byggeriet. Arealet, hvorpå mejeribygningen placeredes, blev købt af Jørgen Nissen Bruhn, ejer af Gammelhjem, idet de formelle formaliteter først gik i orden med skøde af 9. marts 1895.

Det blev besluttet, at bygningen placeredes så tæt mod bækken som muligt. Peronen blev lagt ud mod gaden, og mejeristens bolig blev placeret ovenpå mejerilokalene.

Der bliver udfærdiget tegninger, og byggeomkostninger beregnes overslagsmæssigt. Det fremgår ikke af forhandlingsprotokollen, hvor stort beløbet er sat til, men i hvert fald bliver bestyrelsen betænkelig over beløbets størrelse og beslutter at indkalde medlemmerne for at »høre en udtalelse af interessenterne desangående«. Bestyrelsens betænkeligheder er ikke helt uden grund. Prisen viser sig at være 38.000 kr. Af en driftsstatistik for Sydjysk Mejeriforening fremgår det, at i perioden 1885-1897 opførtes kun ét mejeri i foreningens område, der er dyrere end mejeriet i Sdr. Stenderup, nemlig andelsmejeriet i Smidstrup opført i 1888 for 40.000 kr.

Bestyrelsen klarer skærene og får mandat til at gå videre med sagen, og efter avertering i samtlige Kolding aviser indgiver fire bygmestre tilbud på opførelse af mejeribygningen.

Byggeriet finansieres ved optagelse af et lån tilbudt af Sdr. Bjert Sparekasse til 4% p.a.

Til forsyning af mejeriet med frisk vand indgås en aftale med ejeren af nabomarken, kaldet Hans Christians Toft, hvor den nu nedlagte Brugsforening ligger, om at tilslutte et kildevæld med mejeriet via en rørledning. Med arbejdsmand Kristian Koch indgås en akkord om, at han graver en brønd med en dybde på 26 fod under mejeriets gulvflade - svarende til

ca. 8 m's dybde - og at brønden opmures med »3 alen indvendig mål« - ca. 2 m bred.

Betalingen for dette arbejde aftales til 8 kr. for hver alens dybde, dog skulle han have 9 kr. for de sidste 5 alen.

Den første bestyrelse på det nye mejeri var sammensat af følgende andelshavere: P. Brodersen, Thygesminde - 30 køer (formand)

J. Jørgensen, Stensgård - 20 køer

O. Straarup, Brødregård - 12 køer

N. Aakjær, husmand - 2 køer

H. J. Hansen, Tvillinggården - 4 køer

E. Christiansen, Østergård - 16 køer

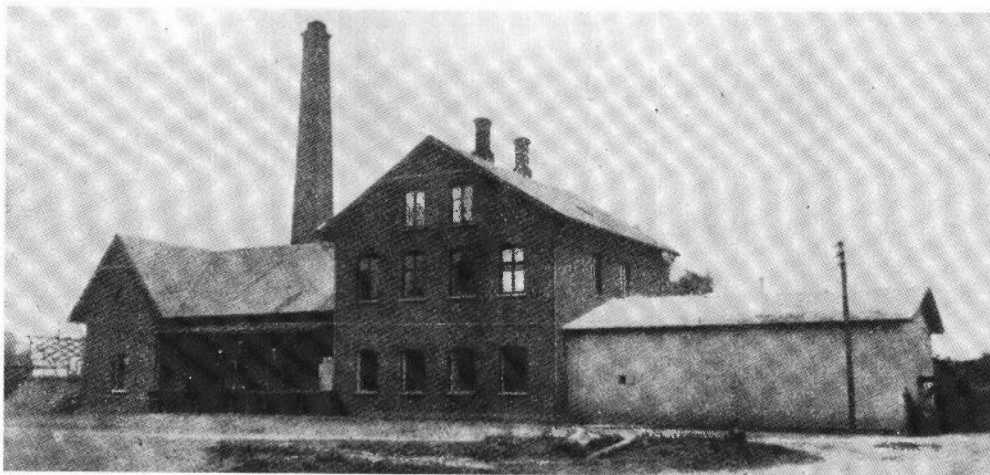
Af den tidligere bestyrelse fra det gamle andelsmejeri optræder kun Poul Brodersen fra Thygesminde. Han vælges som formand for det nye andelsmejeri, men afløses allerede i 1896 af Anker Petersen, Varmarkgård.

Mejeriet kommer i gang i løbet af sommeren 1894, og senere hen på efteråret træffes aftale med skolelærer Berg om, at han påtager sig mejeriets regnskabsføring.

Kort tid efter får bestyrelsen de første problemer på halsen.

To daglejere var, trods tilsigelse, udeblevet fra daglejerkørsel med jord. Daglejerne var også andelshavere med hver 2 køer indtegnet. På bestyrelsesmødet den 15. dec. 1894 besluttet det at gribe fat om sagen med fast hånd, og begge idømmes en mulkt, som fastsættes til 1,50 kr. pr. dag.

Lovene for mejeriets første år kendes ikke, men de må have indeholdt bestemmelser om andelshavernes pligt til, i be-

Sdr. Stenderup Andelsmejeri opført i 1894. Den hvide bygning til højre er ishuset. Mejeriet ligger centralt i landsbyen, hvor alle indfaldsveje mødes og ved Sydbanens fremkomst i 1914 kun få hundrede meter derfra. Før banen kom, skulle smørret leveres på godsbanegården i Kolding, og returvarer bringes tilbage såsom salt, olie og evt. maskiner. Den lange og til tider vel trælse tur med åben hestevogn i al slags vejr slap man for, da banen kom i 1911.

stemt omfang og form, at stille arbejdskraft til rådighed for mejeriet f.eks. jordkørsel, iskørsel m.m.

Sagen er dog ikke afsluttet med bøden, for den ene daglejer nægter at betale bøden, hvorefter bestyrelsen ser sig nødsaget til at foretage næste skridt. Bestyrelsen bestemmer nu, at beløbet skal inddrives »i det ham ved næste udbetaling for leveret mælk tilkommende beløb«.

Nu tager sagen en ny vending, for på mejeriets bestyrelsesmøde den 26. jan. 1895 behandles spørgsmålet igen, fordi daglejeren ikke har leveret mælk til mejeriet siden den 12. jan. Daglejeren er til stede ved mødet og fremsætter sit udspil, nemlig at »han var villig til fremtidig at levere sin mælk og også betale beløbet kr. 1,50, kun ville han ikke erkende, at beløbet var en mulkt, da han, hvis bestyrelsen

fastholder denne benævnelse, ikke ville indrømme bestyrelsen ret til at tilbageholde beløbet af hans mælkepenge«. Det var umiddelbart mere, end bestyrelsen uden videre kunne kapere, for protokollen slutter lidt lakonisk: »Sagen blev ikke endelig afgjort«.

Sagen har vel været af principiel betydning for begge parter. For daglejeren måske en æressag, hvem ved, om han har været forhindret af påtrængende markarbejde på marklodden sidst på efteråret og lidt ind i vinteren.

For mejeribestyrelsen var det af betydning at kunne hævde sin autoritet og ret til at idømme andelshavere en mulkt, selvfølgelig på grundlag af mejerivedtægten.

Sagen ender med forlig ved at benævne mulkten »en erstatning til mejeriet for udeblivelse af tilsagt arbejde«.

Mejeriet fik sine 1,50 kr. pr. dag, og daglejeren gik ud af bataljen med æren i behold og måske et lille knejs med nakken.

Allerede inden de to første år var gået, gik det tydeligt fremad for mejeriet.

Der var travlhed i mejerilokalerne, bestyrelsen besluttede i januar 1896 at yde mejeribestyreren et tillæg til hans løn med 1/4 øre pr. pund afregnet i fersk smør «... i betragtning af de forøgede arbejder produktionen af fersk smør bereder mejeribestyreren».

Året 1896 var et godt år; landbrugskrisen, som siden midten af 1870'erne havde gjort livet surt for landbruget, var nu ved at ebbe ud, fremgang var at spore, og optimismen spores tydeligt i protokollen den 8. december 1896: »Bestyrelsen vedtog at yde Kolind et gratiale af 50 kr. for afvigte år i betragtning af det gode resultat, mejeriet har opnået ved de forskellige smørudstillinger, og i det hele taget med mejeriets drift».

Mejeribestyrelsens arbejde drejede sig naturligvis om mejeriets fortsatte drift og dets omdømme som leverandør af mælkeprodukter af høj kvalitet. Den 30. marts 1897 trommedes bestyrelsen sammen med kun ét punkt på dagsordenen. Mejeribestyrer Kolinds barn »var lidende af skarlagensfeber».

Bestyrelsen besluttede, at barnet hurtigst muligt skulle fjernes fra mejeriet. Formanden, Anker Petersen, kunne til beroligelse for de tilstedeværende bestyrelsesmedlemmer oplyse, at han allerede havde sørget for det inden mødets afholdelse. Tilbage stod kun, at mejeribestyre-

rens private lejlighed »straks iflg. lægens anordning bliver desinficeret».

Den hurtige handling var helt i overensstemmelse med mejeriets vedtægter og var begrundet i frygten for smitte af mælken med efterfølgende virkninger for primært mejeriet og i sidste ende den offentlige sundhedstilstand.

Mejeriets love og kostemmerne

Andelshaverne hæftede solidarisk for mejeriets gæld i forhold til det indtegnede koantal, og afregning af mælk skete efter flødeprocenten og faktor 2. Mejeriet blev drevet efter et princip med 10 års periodedrift, hvorefter der skulle tages beslutning om mejeriets fortsættelse.

Ved indtegningen af andelshavere i 1894 fordelte andelshaverne sig som vist på skemaet:

Fordelingsnøgle	Stemmer	Antal andelshavere	Stemmer i alt	Procentvis andelshavere	Køer i alt
1- 5 køer	1	33	33	55 %	68
6-10 køer	2	8	16	14 %	64
11-15 køer	3	4	12	7 %	57
16-20 køer	4	6	24	10 %	106
21- køer	5	8	40	14 %	264
		59	125	100 %	559

Af ovenstående ses, at husmændene – dem med de små jordlodder fra Himmeltoft, Frydenborg, Mørkholt, Stenholt og Moshuse – var i absolut flertal ved indtegningen, men at de i kraft af stemmeret efter koantal ingen reel indflydelse havde på beslutningsprocessen i mejeriet.

Man kan undre sig over, at andelshaverne og i særlig grad husmændene kunne acceptere stemmeret efter koantal, som

var udemokratisk og ikke levede op til begrebet »en mand én stemme«, hvilket ellers i andelssammenhæng er blevet fremført som et »adelsmærke« og i øvrigt et bevis for den begyndende demokratisering i samfundet. Et blik på mejeriets første bestyrelse viser, at det især var den solide ende af gårdmandsstanden, der var repræsenteret, og med en proprietær i spidsen som formand.

Helt tilfældigt var det nu ikke, når et mejeri valgte at indføre stemmeret efter koantal.

I Vestjylland var forskellen mellem de største og mindste andelshavere beskeden, men i det øvrige land kunne der lokalt eksistere en mere markant social lagdeling, der skarpt afgrænsede proprietær/gårdmænd og så de mindste landbrugere.

I »Livet på Hegnsgård« viser Jeppe Aakjær de modsætninger, der kunne være mellem husmænd kontra proprietærer/gårdmænd, ved at lade en proprietær sige følgende: ... »Men vist er det, at hvis Ole Husmand har om blot een eneste sidmavet Ko - som han tilmed græsser på mine Vejskrænter - så forlanger han, at den ved Valgbordet skal kunne brøle ligeså højt som mine hundrede Køer og fire fortrinlige Præmietyre, men ikke sandt? - det er et ganske absurd Forlangende!«.

I Sdr. Stenderup, som vrimler med proprietærer, var standsforskellen mellem høj og lav meget markant, hvortil kom, at husmændene var afhængige af at kunne få arbejde på gårdene. Med andre ord: bondearistokratiet sad inde med nøglen til det forjættede land, arbejdet, som kunne sikre husmanden og daglejeren med den enlige

ko hans udkomme. Der er ingen tvivl om, at bestyrelsens sammensætning og stemmeretten efter koantal afspejler husmændenes afhængighedsforhold til proprietær/gårdmandsstanden i Sdr. Stenderup.

Optagelse af nye andelshavere

Det er kendetegnende for indtegningen af andelshavere i 1894, at flere af de store gårde ikke er med. Cathrineberg, det tidligere fælles- og senere andelsmejeri er ikke med, ligesom Stenderupgård, Lykkesgård, Lauritzminde og Varmarkgård heller ikke er med. Alle de nævnte gårde har altså foretrukket at fortsætte med deres eget gårdmejeri, dels i kraft af allerede investeret mejeriinventar, dels fordi de har haft et stort kreaturhold som basis for egen mejeridrift.

En ansøger med en ko kunne i 1895 blive indtegnet som andelshaver mod indskud af 2 kr. Havde han to køer, var indskuddet stadig 2 kr. pr. ko, men nu påtog han sig samme forpligtelser som rutens øvrige andelshavere til at betale sin part af, hvad rutens mælkekørsel kostede mere end mejeriets tilskud til kørslen. I 1901 forhøjedes indskuddet til 3 kr. pr. ko.

Anderledes var det, når en af egnens store gårde med et stort kohold søgte indmeldelse i andelsmejeriet. Den 1. maj 1895 søgte ejeren af Varmarkgård, Anker Petersen, om optagelse »som medinteressent i mejeriet«. Generalforsamlingen vedtog at afgive følgende tilbud til Anker Petersen: »at modtage som kørselsgodtgørelse 400 kroner pr. år og dertil for hvert år 30 kroner som årlig kørselsgodtgørelse for selv at holde vogn til levering af sin mælk«.

Betingelserne blev accepteret, og Anker Petersen indtrådte som andelshaver med 50 køer.

Efterhånden som fordelene ved mejeriet med dets stordriftsfordele trådte tydeligere frem, indmeldte de sidste større gårde sig som andelshavere. Som nævnt Varmarkgård i 1895, Lykkesgård i 1901

Mejeribestyrer Søren Kolind (1870-1944).

I perioden 1894-1914 befæster Kolind sin stilling som bestyrer især efter truslen om afrejse fra mejeriet i 1900.

Han får bedre og mere acceptable ansættelsesvilkår, hvorimod de første års ansættelseskontrakter nærmest kunne karakteriseres som regulære håndfæstninger. Selv om man tager i betragtning, at folk dengang var mere tilknyttet deres arbejdsplads, end vi ser i dag, så kan hans allerede da 20 år lange ansættelse i mejeriet i 1914 kun tages som et udtryk for, at »kemi« har været i orden mejeribestyreren og bestyrelsen imellem. Foto ca. 1915.

med 80 køer, i 1902 blev Fensbjerggård optaget med 45 køer og Cathrineberg med 40 køer.

Endelig i 1905 blev Lauritzminde optaget med 40 køer i mejeriet.

I perioden 1894-1914 beviste mejeriet sin berettigelse, overskudsudbetalingerne taler for sig selv, og de sidste større gårde med de store kohold meldte sig ind i mejeriet sideløbende med husmændene og daglejerne med deres ene ko eller 2-3 køer, således at der i 1914 var 77 andelshavere med i alt 792 køer.

Mejeribestyrer Søren Kolind

Den centrale person på andelsmejeriet var mejeribestyreren. Han forestod mejeriets drift og hele virksomhed, han var den ansvarlige overfor bestyrelse og generalforsamling, og han antog, lønnede og husede det øvrige personale i mejeriet.

Stillingen som mejeribestyrer var det selvfølgelig mål for enhver ung mand, der begyndte i faget. For unge uden økonomisk rygstød fra hjemmet var uddannelsen på mejeriet tiltrækkende ved at være aflønnet i elevtiden, og udsigten til en bestyrerplads ude i fremtiden gjorde faget acceptabelt for unge gårdmandssønner.

I Jeppe Aakjærs skuespil »Livet på Hegnsgård«, gives en glimrende beskrivelse af den nimbus, der dengang hang ved en mejerist.⁵ Anden karl på Hegnsgård, Visti Andersen er kæreste med gårdmanden Ole Rævsgårds datter, Trine. Faderen er imod forbindelsen, og

en aftenstund, de to unge sidder alene, udsnyder sig følgende:

Visti: Jeg sad og tænkte på noget.

Trine: Hvad var det?

Visti: Om ikke jeg skulle begynde at lære mejerivæsen. Så kan det jo alligevel være, at din fader hellere gav sig.

Trine: (begeistret). Ja, det skulle du! Mejerister har jo en god skilling, og så er de altid så pæne i tøjet.

Visti har altså haft en ret sikker fornemmelse af, at stillingen som mejeribestyrer ville mildne Ole Rævsgårds forbehold over for ham som kommende svigersøn, hvilket senere viser sig rigtigt bedømt, men det er en helt anden historie, og vi skal vende tilbage til Søren Kolind.

Søren Kolind blev født den 24. marts 1870 i Fladstrup, Lyngby Sogn inde i Kronjylland. Faderen var landmand.

Som 18-årig startede han som mejerielever på Kløvergård Andelsmejeri, hvor han allerede efter et års læretid blev ansat som mejerist. Derfra gjorde han en enkelt afstikker på 1/2 år som mejerist på mejeriet Grønfeldt, hvorefter han den 1. januar 1892 vendte tilbage til Kløvergård. Denne gang som mejeribestyrer, en post han havde, til han 1. maj 1894 tiltrådte stillingen som bestyrer på andelsmejeriet »Cathrineberg« i Sdr. Stenderup.

Søren Kolind klarede det så godt, at han i 1944 kunne fejre 50 års jubilæum! Han har været i besiddelse af den faglige dygtighed og den naturlige autoritet til at lede mejeriet og i særdeles at vinde leverandørernes tillid. Den første formand for mejeribestyrelsen skriver i et brev til mejeriformanden i 1934 ved mejeriets 40 års jubi-

læum: « ... og da altid mindedes Deres, nu mangeårige altid nøjagtige og trofaste Mejeribestyrer, der stadig har varetaget – enhver – Leverandørs Tarv«.

Bestyreren på et andelsmejeri var dengang fæstet for et år ad gangen, og løn og andre vilkår blev ligeledes fastsat ved denne lejlighed, formelt uden andre retningslinier end de, mejeriet og bestyreren kunne enes om. Den 15. jan. 1894 oprettedes den første kontrakt mellem bestyrer Søren Kolind og bestyrelsen for det nyoprettede andelsmejeri. Kontraktens første bestemmelse lød på, at han fra 1. maj 1894 til 1. maj 1895 skulle lede driften det første halve år på det eksisterende andelsmejeri Cathrineberg, og når det ny mejeri stod klar, »da den øvrige tid af året der«. Han skulle selv holde og aflønne det nødvendige folkehold for at drive mejeriet.

I maj måned 1900 blev Søren Kolind tilbudt en bedre lønnet mejeribestyrerplads på Sjælland. Meddelelsen rystede mejeribestyrelsen, som straks indledte lønforhandlinger med ham, og »da mejeriet nødig så ham forlade sin nuværende plads, tilbød bestyrelsen ham et lønningstillæg af 100,- kr. for året 1. maj 1900 til 1. maj 1901 samt stillede ham i udsigt at forhøje hans maksimumløn til 3.500,- kr. i stedet for som nu 3.200,- kr.«

En lønforhøjelse på 300,- kr. har øjenynlig været mere, end mejeriet på Sjælland kunne tilbyde, for Kolind accepterede bestyrelsens tilbud og meddelte herefter det sjællandske mejeri, at han blev, hvor han var.

Hans faglige kvalifikationer har ikke været til at komme uden om. Gennem

årene deltog han i en lang række mejeri- og smørudstillinger bl.a. i Århus, Viborg, Fredericia, Odense og Randers.

I 1901 deltog han i mejeriudstillingen i Randers, hvor bestyrelsen bevilgede ham 20,- kr. til dækning af rejseomkostninger. For fersk smør vandt han sølvmedalje. Af præmierne, der blev uddelt til mejerier, som havde fået sølvmedalje, fik Kolind de 26 - kun overgået af en, som fik 28 - bestående af sølvtøj, mest spise- og teskeer i etui.

Skolelærer N. P. H. Berg

Skolelærerne spillede en betydelig rolle i forbindelse med oprettelsen af andelsmejerier i perioden 1882-1890. Knap 10% af mejerierne havde en lærer som første formand. Mange skolelærere kom således til at øve egentlig pionerindsats i andelsmejeriernes gennembrudsperiode i 1880'erne. Skulle der søges råd og vejledning i den daglige drift, var det ofte lærere i sekretær- eller regnskabsførerstillinger, der skrev til landbohøjskolen og bad om oplysninger om f.eks. centrifuger.

I kraft af baggrund, uddannelsesforløb og social placering i landbosamfundet stod læreren gårdsmandsbefolkningen nær, og landet over var i disse år mange skolelærere engageret i venstrepolitik, i det grundtvigske menigheds- og foreningsliv eller i Indre Missions stadigt øgede virksomhed. Med sin uddannelse var han den, man på stedet naturligt henvendte sig til, fordi han med sin viden formodedes at kunne løse organisatoriske opgaver, hertil kom også, at stillingen som

regnskabsfører i mejeri, sygekasse m.m. kunne give en indtægt, som kunne supplere den oftest beskedne løn, der fulgte med lærerembedet.

»Den 17. nov. 1894 aftaltes med Berg, at Berg påtager sig Regnskabsføringen på det nye Mejeri imod Godtgjørelse af Sum tre hundrede kroner, er 300 Kr., modtager om han behøver Mælk og Smør på samme betingelser som Andelshaverne og Fløde til samme pris som Mejeristen, 10 øre pr. pægl Fløde«.

Bag navnet Berg skjuler sig en person, der i lokalsamfundet nød udbredt tillid, hvilket hans mange tillidsposter giver udtryk for.

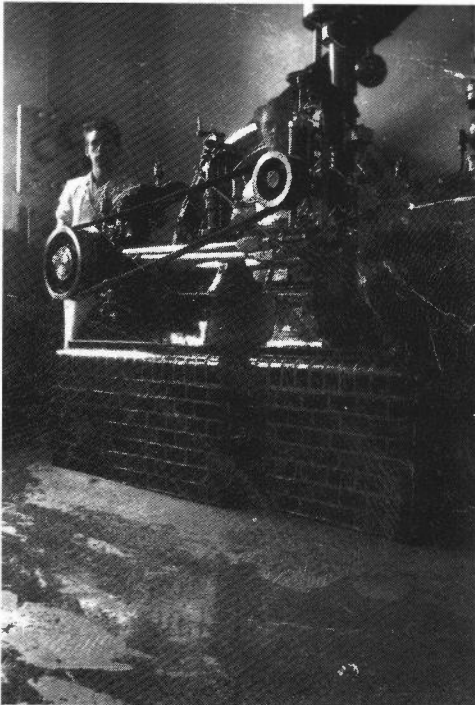
Niels Peder Hansen Berg blev født i Agtrupskov, Sdr. Bjert Sogn i 1844, og i 1865 dimitteredes han fra Blågårds Seminarium.

Den 1. sept. 1865 begyndte han som hjælpelærer ved den skole, hvor han selv havde været elev, nemlig i den nu nedlagte skole lige syd for kirken.

Fra 1869 til 1896 var han andenlærer, hvorefter han rykkede op i førstelærerembedet, en stilling han beholdt, indtil han som 76-årig i 1920 takkede af.

Ved siden af sin lærergerning bestred han en lang række tillidsposter såsom: sekretær for sognerådet, sygekasseformand, regnskabsfører for andelsmejeriet, brevsamler og meteorologisk observatør. I 1891 valgtes han til revisor i »Lærerstandens Begravelseskasse«.

Berg var også regnskabsfører på det første andelsmejeri »Cathrineberg« og var således helt fortrolig med mejeriregnskab. Han bestrider posten til sin død i 1923.

To mejerister ved en af mejeriets maskiner omkring 1910. Oprindeligt var det de kvindelige mejersker, der stod for smør- og ostefremstillingen, men i den teknologiske udvikling, som producerede stadig større og mere komplicerede maskiner, sakkede kvinderne agterud i forhold til de mandlige mejerister. Samtidig mente heller ikke, de havde den samme holdning til arbejdet som mændene. »Vistnok kan en Mejerske gøre Gavn, men ingenlunde i samme Omfang som en Mejeriassistent; i Reglen vil Mejersken mangle Evnen til at meddele Undervisning; en dygtig Mejerske ved, saaledes skal det gøres, men ikke hvorfor«. Citatet er fra Kolding Omegns Landboforenings 50 års jubilæumsskrift i 1912.

Mejeriet som arbejdsplads

Det moderne mejeri tilførte ikke blot lokalsamfundet et nyt element i bebyggelsesmønstret, men oprettelsen af et mejeri skabte også en ny arbejdsplads. På meje-

riet i Sdr. Stenderup knyttedes efterhånden en række fastansatte til at forestå mejeriets drift, overvåget af mejeribestyreren.

I ansættelseskontrakten for 1895 blev Søren Kolind pålagt at ansætte en mejerske og en undermejerist.

Fra 1903 var der ansat en fyrbøder til at passe mejeriets dampkedelanlæg. Indtil da havde Kolind og hans mejerister selv klaret dette. En anden uundværlig person til mejeriets daglige drift var bødkeren. Han leverede de nødvendige antal smørtræer til mejeriet for 1,65 kr. pr. styk. Smørtræerne »skulle veje brutto 120 pund smør af fejlrit materiale«. Endelig skulle han levere kasser til ferskt smør til 95 øre pr. kasse. Til gengæld for kontrakten skulle bødkeren forpligte sig til at levere gratis spåner til ildtænding under dampkedlen, så længe han leverede smørtræerne.

Bødkeren var Anders Hansen Andersen Nørby, der siden 1891 også på andelsmejeriet Cathrineberg havde leveret smørtræer til mejeriet. Bødker Nørby passede også mejeriets mælkeudsalg. Ligesom mejeribestyreren kunne han i 1944 fejre 50 års jubilæum i mejeriet.

En af de hyppigst vejfarende på sognevejene i de tidlige morgentimer var mælkekusken. Mælkekusken, der kørte rundt i al slags vejr, blev en ny skikkelse i landskabet.

Det var i almindelighed de mindre landbrugere og husmændene, der påtog sig turene. Småbrugernes deltagelse i andelsmejeriet gav mulighed for intensive ret drift, større produktion osv. Anskaf-

felsen af egen trækraft var en stor belastning for et husmandsbrug, men ved mælkekørslen blev denne trækraft udnyttet, samtidig med at arbejdet tilførte bedriften en efter forholdene betydelig kontantindtægt.

Sammenfatning

Mejeribruget i Danmark var omkring 1914 i mange henseender om ikke identisk med, så dog helt overvejende præget af andelsmejerierne.

Gennem sin deltagelse i andelsmejeriet opnåede bonden en forbedring af smørets kvalitet og en betydelig formindskelse af driftsudgifterne ved smør- og ostefremstillingen og nok så væsentlig, at han nu i højere grad end tidligere kunne forøge gårdens indtægter.

I Sdr. Stenderup Sogn var oprettelsen af andelsmejeriet naturligvis først og fremmest begrundet i andelstankens gennembrud i 1880'erne og ligesom i det øvrige land fremprovokeret ved de faldende priser på kornprodukterne fra midten af 1870'erne.

Men det betød ikke, at gårdene mærkbart øgede koholdet i Sdr. Stenderup. Planteavlproduktionen spiller stadig en dominerende rolle for gårdene i sognet. Fra midten af 1890'erne oplevede landbruget igen en markant eksportfremgang, som for mejeriprodukternes vedkommende viste sig i en stigende overskudsudbetaling til den enkelte andelshaver.

Mejeriets andelshavere fastholdt ved den nye 10-års periodedrifts begyndelse i 1914 princippet om »kostemmerne«, nu blot benævnt stemmeret efter mælke-

mængde. Landstendensen var ellers i årene mellem 1900 og 1914, at stemmeret efter koantal forsvandt. I Sdr. Stenderup agtede de store gårdbesiddere ikke at leve op til begrebet »en mand én stemme«. En medvirkende årsag til, at den udemokratiske stemmeret stadig blev fastholdt, må søges i gårdenes ensidige sammensætning af store proprietærgårde. Der var ikke ret mange mellemstore gårdmænd, som kunne være et mellemlid proprietærstanden og husmændene/daglejerne imellem. Klassemodsætningerne var for store til at kunne overvindes, fordi husmændene på grund af deres små jordlodder var tvunget til at arbejde hos proprietærerne i sognet.

Den enlige repræsentant for husmændene i 1894 var forlængst ude af billedet, og i 1914 bestod bestyrelsen af lutter proprietærer.

Noter:

1. *Ib Doktor, født 1952. Landmålingstekniker. Ansat ved teknisk forvaltning, Kolding kommune siden 1978. Bor i Sdr. Stenderup og leder det lokale sognearkiv.*
Artiklen er baseret på en eksamensopgave ved Jydske Åbent Universitets kursus i Lokalhistorie i 1988.
2. *Historikeren Flemming Just har i sin bog: Brugsforæningsbevægelsen 1866 - 1920 - med udgangspunkt i Ribe amt, 1984, defineret en proprietærgård som en gård vurderet fra 8 tdr. htk. og opefter, idet han bl. a. anfører, at proprietærer med gård over 8 tdr. htk. fortrinsvis har tilhørt godsjejergruppen økonomisk, politisk og ideologisk.*
Den samme definition har jeg valgt til bestemmelsen af landejendommene i Sdr. Stenderup Sogn.
3. *Det var herregårdene, der førte an i udviklingen af mejeriet, og omkring 1830 lanceredes et nyt begreb i mejeriproduktionen.*
Nemlig det holstenske bøttemejeri. Bøttemejeriet, kombineret med bedre viden og indsigt, hævdede sig

kvalitetsmæssigt endnu længere end tidligere kendte mejeriprodukter. Bøttemejeriet arbejdede med store flade bøtter (med stor overflade for at fremme flødeafsætningen) og tør luft.

4. Afløseren for bøttemejeriet blev vandmejeriet, som i årene efter 1870 vandt stærkt frem overalt i landet. Mælkespandene med den nymalkede mælk henstod i vandet, hvad der gav en hurtigere og fuldstændigere udskillelse af floden. Vandmejeriet krævede en kilde eller en boring, der kunne give rindende vand af ensartet temperatur.
5. Aakjær gik endda så vidt, at han anså mejeristerne som bondestandens »intelligens«, og han kunne ikke nære sig for at karakterisere en mejerist i forhold til en bonde ved i 1898 at skrive – om mejeristen – bl. a.: »Han er udgået fra bondestanden, men er særdeles let at kende fra bonden i almindelighed. Han udmærker sig fremfor denne ved større belevenhed og en betydeligere intelligens.
... Som sagt: Mejeristerne er noget for sig; de er mindre bornerte end mange af vore landlige lærere, som de tit distancerer i viden, og de er i besiddelse af større sans for reelle kundskabers værd end mange andre af vor højskoleungdom. De køber flere bøger og holder flere blade, end folk på landet sædvanligvis gør ...«
Jo, Aakjær fik her lejlighed til at svinge pisken over bondestanden, som han – i hvert fald for det store hartkorns vedkommende – ikke var nogen ynder af.

Kilder:

Utrykte kilder:

Sdr. Stenderup Lokalhistorisk Arkiv:

Andelsmejeriet »Cathrineberg« - regnskabsoversigt for driftsåret fra 1. maj 1892 til 1. maj 1893.

Sønder Stenderup Andelsmejeri's forhandlingsprotokol 15. jan. 1894 til 20. nov. 1934.

Brev, dateret 10. november 1934, fra Poul Brodersen, tidligere Thygesminde, til proprietær Oluf Juhl, Lykkesgård. (Oluf Juhl var formand for mejeriet i 1934).

Kolding Stadsarkiv:

Folketællingslister fra 1845, 1880 og 1890.

Trykte kilder:

Det Kgl. Biblioteks småtryksamling:

Love for Sdr. Stenderup Andelsmejeri. 1914.

Aviser:

Kolding Folkeblad 28. jan. 1901.

Kolding Folkeblad 21. juli 1944.

Litteratur:

Barløse, Chr. P.: Kongeriget Danmarks Handels- og Industrikalender over Herregaards-, Fælles- og Andelsmejerier, Teglværker, Damp-tærskværker, Møller, Fabrikker etc. på landet. 1889.

Bjørn, Claus: Dansk Mejeribrug 1882 - 2000. 1982.

Brovst, Bjarne Nielsen: Jeppe Aakjær og en kusine. 1985.

Bryld, Carl-Johan og Harry Haue: Det agrare Danmark 1680-1980'erne. 1982.

la Cour, J. C. B.: Danske Gaarde. 1906.

Danske Mejerier. Håndbog for mejeribrug i Danmark. 1916.

Dansk Mejeristat. Redigeret af G. Ellbrecht. 1931.

Drejser, A. Axelsen: Den Danske Andelsbevægelse. 1952.

Hansen, F. L.: Hjemstavnsbog. Strejflys over Stenderup by og sogns historie gennem tiderne. 1935.

Haue, Harry: Frem, bondemand, frem ... 1981.

Højrup, Ole: Landbokvinden. 1978.

Konradi, Emil: Kolding Omegns Landboforening 1862-1912 - et jubilæumsskrift. 1912.

Konradi, Emil: Sydjydsk Mejeriforening Gennem Femogtyve Aar. 1917.

Landsbyer og Bygningsmiljøer, Vejle Amt. Museumsrådet for Vejle amt. 1984.

Lærerne og Samfundet. Bind IV 1913-1914.

Mejeri-Drifts-Statistik. Udvalget for mejeridrifts-statistik 3. Aarsberetning. 1899.

Pedersen, Hans Kruse og Karsten Seedal: Landbohøistories i Vejle amt. 1987.

Statistisk Tabelværk: 1871, 1881, 1893 og 1909.

Trap, Danmark: 4. og 5. udgave.

Zerlang, Martin: Bøndernes klassekamp i Danmark. 1976.

Aakjær, Jeppe: Livet Paa Hegnsgaard. Skuespil - 5. udgave. 1930.

Herluf Kjems Hansen

Indstifteren af Kjems-Fonden

En nøjsom ungkarl

Af Kamma Varming¹

I et parcelhusområde i Løgten, hvorfra man kan skimte Kaløvig i horisonten, bor pensioneret overlærer Herluf Kjems Hansen. Den 1. oktober 1989 indstiftede han Kjemsfonden med et foreløbigt grundbeløb på 1,25 mill. kroner til udgivelse af lokalhistorisk litteratur i Viborg, Vejle og Århus amter – de tre amter, hvori han har levet sit liv.

Herluf Kjems har dybe rødder både i sin slægts historie og i sit fædrelands. Selv blev han født i et lærerhjem i en historisk kendt landsby på Viborg-egnen, nemlig Blichers fødeby, Vium, den 2. juli 1912. Som den midterste af ni søskende voksede han op »i et hjem med klaver, men uden penge«, som han selv udtrykker det.

Herluf var bette ved fødslen, og jordemoderen var betænkelig ved, om han kunne leve. Fire uger gammel blev han hjemmedøbt. Det hjalp, »- for siden har jeg ikke været syg!«

Allerede i skoletiden hos faderen i Vium skole fødtes ønsket om at blive lærer og at få lov at fortælle, som faderen så levende fortalte historie og bibelhistorie.

Moderen var også en god fortæller, men hun fortalte især om slægten fra Samsø og Kjmsgård i Hygum sogn ved Ribe. Hun fortalte om sin egen far, der ikke måtte blive lærer, men som fik lov alligevel, da han havde deltaget i krigen 1864.

Moderen havde megen styrke med sig fra sin hjemstavn, og den fik hun rigelig brug for, da hun i 1931 stod som enke med ni børn, hvoraf ingen endnu var i stilling. Den yngste var kun 6 år. For 205 kr. om måneden skulle hun løse den tilsyneladende umulige opgave at forsørge sig selv og samtidig få børnene i vej. Det lykkedes, så alle fik en god uddannelse, og hun selv fik et hus at bo i.

I årene efter konfirmationen tog Kjems realeksamen og arbejdede noget ved bønderne. Da faderen døde, så det pludselig ud til, at læreruddannelsen måtte opgives, men i 1932 lykkedes det Kjems at få et lån i Vium Sparekasse og så begyndte »fire herlige år på Jelling Seminarium«.

I studietiden boede Kjems som pensionær på Østergård i Jelling, og i ferierne cyklede han den lange vej hjem til mo-

deren i Vium. Fritiden på seminariet blev brugt til lange traveture i omegnen, hvor Kjems glædede sig over både de historiske mindesmærker og livet i skovene. Denne vane med de lange ture i det fri har holdt sig gennem hele livet. Stadig går den daglige tur på en 4-5 kilometer rundt i omegnen – allerhelst i skovene, hvor Kjems studerer fuglelivet.

Tiden i Jelling afsluttedes med lærereksamen i 1936. Det havde været en god tid, og de gamle kammerater, der endnu er tilbage, mødes stadig i Jelling en gang om året.

I 1930'erne var det vanskeligt at få embede, for der var stor arbejdsløshed. Men det gik nu let nok for Kjems. Han fik nem-

lig det første embede, han søgte. Han havde hele tiden ønsket at blive lærer ved en landsbyskole, som den han var vokset op i. Han ville ikke ansættes i en stor kasse inde i en købstad. Embedet lå i Segalt i Skødstrup sogn. Han cyklede fra Vium til Segalt, og han mindes endnu det betagende syn, da han første gang så ud over Kaløvig fra bakkerne oven for Segalt. »Tænk, om jeg kunne komme til at bo her«, tænkte han. Da han havde været rundt ved skolekommission og forældreråd, var det hans indtryk, at han ville få stillingen, bl.a. fordi han var den af de 43 ansøgere, der havde den største eksamen. Og sådan gik det. Han blev enstemmigt indstillet som nr. 1.

Herluf Kjems Hansen. Foto: Kamma Varming.

Den 1. november 1936 begyndte han så som andenlærer i Segalt skole, der havde 74 elever og 2 lærere med fagdeling. Her ville han gøre sine erfaringer som lærer og så søge et førstelærerembede. Krigen kom imidlertid i vejen, idet han ikke ønskede at flytte under de vanskelige forhold under besættelsen. I april 1944 blev kommunens to små skoler nedlagt og erstattet af Skødstrup centralskole, hvortil lærerne blev flyttet. Skolen startede med 7 klasser og 5 lærere.

Efter besættelsens ophør var tiden inde til at se på et førstelærerembede, men nu konstaterede Kjems, at han ikke kunne tænke sig at flytte fra Skødstrup, der jo ligger i en dejlig natur og nær ved Århus med teater, museer, store biblioteker m.m. Der blev ikke tale om at flytte teltpæle, bortset fra to år i København på Danmarks Lærerrhøjskole. Kjems kom ikke til at undervise i historie og kristendom, som han havde set hen til. Hans fag blev derimod regning, geografi og biologi.

Efter 43 år som lærer i samme sogn gik Kjems på pension i 1979, altså som 67-årig. Da var Skødstrup en del af Århus kommune, og skolen var blevet alt for stor. Herom siger Kjems: »Hvis nogen ved begyndelsen af min lærergerning havde hvi-sket mig i øret, at når jeg gik på pension, ville jeg have været ansat ved en skole med 940 elever og 62 lærere, ville jeg have svaret, at jeg aldrig i livet kunne finde på at søge arbejde i sådan en kaserne. Jeg kom imidlertid til at erfare, at ville jeg ikke komme til den store skole, så kom den store skole til mig. Jeg virkede jo det samme sted under hele skolens vækst«.

I hele sit liv har Kjems sparet penge op. De første 12 år tog det, før læsegælden var betalt, men derefter har han bevidst samlet penge til sin fond. Det har kunnet lade sig gøre, fordi han med Holbergs ord har været en nøjsom ungar. Altså ingen kone, ingen bil, ingen tobak og ingen spiritus. Dog undte han sig den fornøjelse at melde sig ind i Dansk Ornitologisk Forening, da læsegælden var betalt. Turene med foreningen har givet mange gode oplevelser på ture til fuglereservater rundt om i landet.

På et spørgsmål, om Kjems, der kender egnen så godt efter 54 år, ikke selv skriver lokalhistorie, svarer han, at han ikke har tid. Han interesserer sig for alt – for selve livet i alle dets tilskikkelser. Det bærer hans reoler også præg af: Historie, litteraturhistorie, personalhistorie, religion og sidst, men ikke mindst naturhistorie. Desuden har Kjems en stor samling af udklip helt fra seminarietiden – alt i en pinlig orden. »Jeg er perfektionist«, siger han med et lille smil.

Pengene, som er sparet op gennem alle årene, skal nu gå til oplysning, ligesom Kjems selv har bragt oplysning i den danske folkeskole. Lokalhistorien blev valgt, fordi den er så bred. Den kan handle om naturen, menneskene, ja livet i alle dets aspekter.

En anden grund til, at lokalhistorien blev valgt, var, at Kjems havde læst om, at mange har et manuskript i skuffen, som de ikke kan skaffe midler til at få udgivet. »Det er en skam, hvis manuskriptet er værd at udgive«. Og nu bliver der altså stillet midler til rådighed for lokalhistori-

kere, som bor i de tre amter, Kjems foreløbig har valgt at lade sin fond dække. Der vil blive ca. 100.000 kr. om året til uddeeling, og så længe Kjems lever, sidder han selv i fondsbestyrelsen, som han har valgt til at bestyre fondens midler. I mange år, ja langt ind i fremtiden vil pengene fra fonden kunne glæde såvel forfattere som læsere af lokalhistorie.

Kjemsfondens bestyrelse er:

Overarkivar Finn H. Lauridsen, Erhvervsarkivet, Vester Allé 12, 8000 Århus C.

Dette er fondens adresse.

Landsarkivar Chr. R. Jansen, Viborg.

Advokat Ole Koefoed Nielsen, Skanderborg.

Provst Morten Øllgaard, Vorde.

Stadsarkivar Birgitte Dedenroth-Schou, Kolding.

Overlærer Kamma Varming, Fredericia.

Ansøgningsfrister er den 1. april og den 1. oktober.

Noter:

1. *Kamma Varming født Aastrup i Vejle 16.07. 1931. Lærereksamen 1954. Lærer i Hvidovre og Fredericia. Nu museumsskolelærer i Fredericia. Har skrevet lokalhistorisk undervisningsmateriale, artikler i Vejle amts årbøger og »Vand og by« - Fredericia vandværks jubilæumsbog 1989.*

Nyt fra historien i Vejle amt 1989

De lokalhistoriske arkiver

Børkop Lokalhistoriske Arkiv

Arkivet har i det forløbne år modtaget 46 nye afleveringer foruden et antal fotografier.

På arkivet råder vi i dag bl.a. over kopier af samtlige kirkebøger fra kommunen. Vi har kopier af alle folketællingslister, de gamle matrikelkort, brandtaksationer, præsteindberetninger m.v.

Hver uge klippes alt af interesse ud af de lokale aviser. Alle udklip ordnes i ringbind og registreres, så det kan lade sig gøre at finde frem til bestemte emner/udklip ved almindeligt opslag.

Kort før jul fik arkivet tildelt endnu et lokale, så vi nu råder over hele stueetagen og 1. sal i den gamle biblioteksbygning. Det betyder for det første, at alle vore ting kan få plads på hylderne, for det andet kan vi nu tilbyde vore gæster særdeles gode arbejdsmuligheder.

I årets løb har arkivet været behjælpeligt med udstillinger i forbindelse med diverse jubilæer. Medarbejdere har været ude at vise film ved forskellige lejligheder. Arkivet besøges i stigende omfang af skoleklasser som et led i undervisningen. På arkivet har vi udstillet en del museums-genstande. Det er vores erfaring, at disse gamle ting kan være med til at vække interesse for lokalhistorie hos både børn og voksne.

Det kan nævnes, at vi på arkivet arbejder på en

ny udgave af »Gauerslund Sogns Historie«. Forhåbentlig kan dette arbejde afsluttes, så bogen kan udkomme efteråret 1990.

Den daglige ledelse forestås af Erik Andreassen, Preben Mikkelsen og Hanne Hovmand. Desuden er der 8 ulønnede, frivillige medarbejdere. I perioder har arkivet fået henvist langtidsløst arbejdskraft som hjælp ved kontorarbejdet.

Arkivet er åbent tirsdag kl. 14-17, samt efter aftale.

Hanne Hovmand

Skærup Teglværk i 1920'erne.

Lokalhistorisk Arkiv for Fredericia og Omegn

Lokalhistorisk Arkiv for Fredericia og omegn er ved at sprænge sine rammer i Vendersgade 28. Der er efterhånden samlet så meget materiale ind, at det kniber med pladsen til at opbevare det.

Arkivet har i det forløbne år modtaget 194 afleveringer. Nogle af de større afleveringer er kommet fra Fredericia Museum, som er begyndt at aflevere en del af de arkivalier, som de har modtaget før arkivets oprettelse, ud fra den opfattelse, at de i højere grad vil blive brugt på arkivet, som har en læsesal, hvor interesserede kan sidde og arbejde med materialet.

Med tiden er det vort håb, at arkivet langt mere, end det er tilfældet nu, vil være i stand til at komme ud i kommunen og samle materiale ind fra de gamle sognekommuner og på denne måde leve op til, at det er hele kommunens arkiv.

Nyerhvervelser

1989 blev året, hvor arkivet gik ind i edb-alderen. Kulturel forvaltning har stationeret et komplet IBM-anlæg med tekstbehandlings- og databaseprogram samt ARKIBAS arkivprogrammet på arkivet. Det går godt med at bruge maskinen til tekstbehandlingsopgaver, hvorimod der endnu ikke har været tid til at indkøbe ARKIBAS programmet.

Sidst på året viste det sig, at der var råd til at anskaffe videooptager og farvefjernsyn, så arkivet nu er i stand til at afspille og registrere de videooptagelser, som hidtil har ligget som dødt materiale. Der er ligeledes anskaffet en god mikrofon og hovedtelefoner. Dette forbedrer arkivets muligheder for at starte en systematisk interviewindsamling og registrering, hvilket er under planlægning i samarbejde med Fredericia Museum.

Undersøgelser

De mange projekter, som arkivets mange frivillige medarbejdere står for, og som har kørt i flere

år, er fortsat gennem 1989. Kirkebogs-, avis- og ejendomsregistreringen er kommet et stykke videre mod afslutningen, men er så store projekter, at de næppe bliver færdige de første mange år. I årets løb er arbejdet med Herslev kirkebog afsluttet. Nogle medarbejdere har kastet sig over oversættelse af henholdsvis byens rådstueprotokoller og 1801-folketællingen. Rådstueprotokollerne fortæller om, hvad folk blev så uenige om, at man blev nødt til at have rettens hjælp til at komme overens. De er for Fredericias vedkommende bevaret fra 1660'erne og er meget svært læselige, hvorfor det er et mange års projekt, der her er påbegyndt.

Registreringsarbejdet går støt og roligt fremad. Arkiv nummer 259 blev færdigregistreret i 1989, hvilket betyder, at der er blevet registreret 135 arkiver i årets løb. Der er blevet registreret 877 billeder, og man er nu nået til billednummer 1877. Postkortsamlingen er vokset med et par hundrede numre, således at arkivet nu har 1601 postkort.

Projekt kommunearkiv, hvor der forsøges tilvejebragt et overblik over indholdet i de forskellige forvaltningsarkiver, er kun kommet lidt fremad i det forløbne år. Arkiverne fra borgmesterkontoret, skatteforvaltning/folkeregister, økonomiforvaltning samt teknisk forvaltning er blevet besøgt. Med 4 daglige arbejdstimer kniber det meget for arkivlederen, som har tilladelsen til at udføre dette arbejde, at afse tid til dette vigtige arbejde.

»Frederik Andersen 100 år« er et nyt projekt, som er startet i 1989. Det er meningen, at man vil fejre arbejderdigteren Frederik Andersens 100-års-fødselsdag med forskellige aktiviteter, bl.a. udgivelse af en mindre publikation. Arkivet er med i dette arbejde, som bliver støttet af LO og kulturudvalget i Fredericia.

Udstillinger

Arkivet har haft en del udstillinger både ude og

Søndag den 17. og Mandag den 18. November afholdes i Frederiksklubbens Lokaler en stor offentlig Basar,

hvis Overskud anvendes i veldædigt Øjemed.

Søndag aabnes Indgangen Kl. 4 Eftermiddag, Mandag Kl. 6 Efterm.

Søndag Kl. 5-6 | Koncert af Regimentsmusikken.
Mandag Kl. 6-7

Søndag Kl. 6 1/2 | opføres paa Theatret: Dr. Tandhåusers Tandklinik,
Mandag Kl. 7 1/2 | Tableauforspil i 1 Akt.

Derefter følgende Tableauer:

- 1) Soldatens Hjemkomst. 2) Svinedrengen og Frinsessen.
3) Ambrosius's Afsked. 4) Fra 1864.

Fra Kl. 7-12 optræder 4 Mellemaktene det verdensberømte

Negerorkester (the sort capel)

under Anførsel af den berøgtede Witte-chapelmester Jack the Kipper, med en Mængde
(sort) glindsende Bravournumre.

I den lille Sal optræder fra Kl. 7 hele Aftenen det endnu aldrig tidligere sete, men
dog berømte **Variete- og Sangerselskab** kaldet

„Glædestourneen“ under Direktion af Hr. Randsav.

Programmet er delt i 4 Afdelinger med nyt Program i hver Afdeling. Entrée til hver
Afdeling 25 Øre. Partoutkort for en Aften 75 Øre.

Før første Gang i Fredericia aabnes der ved særlig Velvilje

en offentlig Telefonstation

i Balkonværelset, hvorfra der kan føres Samtaler i Byen og høres Koncert pr. Telefon.
Entrée 10 Øre.

I Lokalet vil forefindes en 10 Øres og en 25 Øres Tombola med en
Mængde smukke og værdifulde Gevinster. Desuden for første Gang en „Gramse-
balliet“, 10 Øre Gramset, Gøvinst hver Gang. Endvidere er der arrangeret et smuk
Konditorudsalg, en Gøvt og Yldebutik, Cigarbutik og diverse Glødsalg. Fra
Buffeten serveres med alle mulige Spisvarer ligesom der kan faaes „øgte“ forløren
Skildpæde fra en særlig Buffet og endelig etableres det snart verdensbekjendte
Bodegudsalg med udsegte Varer.

Adgangsøret til Basaren faaes ved Indgangen og i Hellenbergs Cigarhandel
à 25 Øre for Voksen, 15 Øre for Barn. Partoutkort begge Dage i Kr. Kontrol-
mærket maa opbevares.

Nærmere af Plakater, som faaes ved Indgangen.

Komteent.

Lokale dilettanter opførte Svinedrengen for 100 år siden
17. og 18. november 1889. Opførelsen fandt sted i Fre-
deriksklubbens lokaler ved en stor offentlig bazar, som
det fremgår af annoncen fra Fredericia Avis gengivet ved
siden af. Billedet er taget af den lokale fotograf, Alfred
Christensen, som havde atelier i Gothersgade 17. Ar-
kivet valgte bl. a. at vise dette billede ved et stort træf af
amatorteaterfolk i Fredericia i 1989, både for at vise, at
amatorteater havde gamle rødder i byen, og for at erindre
om, at 1989 var 150-året for fotografiets opfindelse i
1839.

Hjemme i årets løb. Hjemme har man haft udstil-
lingen »Jyllandsgade før og nu« det meste af året
og sluttede af med »Juleudstillinger 1940-1960«.
Det viste sig meget svært at vise et repræsentativt
udvalg af butiksudstillinger, da indehaverne ikke
har tænkt på at fotografere dem.

En stor opgave, som kostede mange kræfter og
penge, var deltagelsen i Kulturel forvaltnings-

stand på »Kunden i Centrum«-udstillingen i Fredericia-hallerne i september. Arkivet deltog også i Bibliotekets Dag senere i samme måned med mindre lokale udstillinger både på biblioteket i Taulov og på biblioteket i Pjedsted.

Publikationer

Det har været på tale i samarbejde med Døveforeningen at genudgive sidste års salgssucces, den døve digter Ingeborg Næstveds digte. Foreløbig har man dog udsat det til 1990.

Derimod kan alle Trelde Næs elskere godt begynde at glæde sig. Ved årsskiftet var en af arkivets flittige, frivillige medarbejdere, fhv. skovfoged N. H. Jensen så godt som færdig med sin bog om Trelde Næs. Bogen er i skrivende stund på vej til bogtrykkeren og vil udkomme på Lokalhistorisk Arkivs forlag i løbet af foråret.

Besøgende og medarbejdere

Arkivet har haft omkring 600 besøgende i årets løb. Disse er blevet betjent af arkivets medarbejderstab. Denne består af frivillige og ansatte. Der har i 1989 været 33 frivillige medarbejdere. Disse arbejder hver mandag cirka 3 timer, hvilket på årsbasis giver 3960 arbejdstimer.

Dertil kommer den betalte arbejdskraft med en fastansat leder med 20 ugentlige arbejdstimer og to 7 måneders ansatte i jobtilbud på fuld tid.

Alt i alt har 1989 været et godt år med meget arbejde og aktivitet. De vigtigste begivenheder i det forløbne år er nok indførelsen af edb, som på længere sigt vil blive arbejdsbesparende, og udsigten til at få mere plads og bedre arbejdslokaler. Lad os håbe, at arkivet i næste årsberetning kan fortælle, at nu er vi kommet op over jorden i dagslyset og kan ånde frit.

Nete With Fogstrup

Gadbjerg lokalhistoriske Arkiv

Gadbjerg lokalhistoriske arkiv har en støttekreds med 72 medlemmer, som året igennem har været med til at skabe interesse om arkivets arbejde ved sammen med arkivet at arrangere forskellige aktiviteter.

Ved generalforsamlingen i februar fortalte pensioneret øvelsesskolelærer Niels Chr. Christensen, Jelling, om selvoplevede minder fra 1943, da tyskerne tog garderkasernen i København.

Ved en aftenudflugt i juni besøgte egnen omkring naturskolen »Søballegård« i Egtved kommune. Skolens leder, Søren Andersen fortalte interessant om skolens formål og arbejde.

I august havde arkivet den fornøjelse at tilrettelægge en eftermiddagstur for de tre arkiver i Give kommune. Den gik til Ravningbroen, videre gennem Vejle ådal med den smukke natur til Robert Jacobsens skulpturopstilling og Egtvedpigens grav. Turen sluttede af ved en udstilling af gamle ting og sager, som sognets beboere velvilligt have udlånt til arkivet. Det fyldte den store sal i Gadbjerg forsamlingshus.

Ugen efter var udstillingen flyttet til skolens gymnastiksal, her suppleret med Inger Yde Bloms dyrlægeapotek og keramiker Helle Hansens keramikudstilling. Det var i forbindelse med 4-H's børmedyrskue.

Ved efterårs mødet i november havde vi Henning Nicolaisen, Uldum, til at vise film fra en tur til Grønland som læge på inspektionsskibet »Vædderen« og lysbillede af Islands natur i Ødemarken optaget på en tur til landet yderst mod nord.

Ved julemessen i Gadbjerg-hallen arrangeret af Gadbjerg borger- og handelsstandsforening havde arkivet en stand med en lille udstilling af smukke gamle fakturaer fra gamle købmandsforretninger i Gadbjerg sogn, et matrikelkort over Smidstrup ejerlav o.m. Ved denne lejlighed tegnede arkivet sponsorer for en gave til indkøb af

Gadbjerg boldklubs 1. hold ca. 1915. Øverste række nr. 1: Skrædderens Aage, midterste række nr. 2: Søren Pedersen.

tilsvarende kort for resten af sognets ejerlav fra årene omkring 1800. Ca. 40 tegnede sig for et beløb, så kortene blev omgående bestilt på matrikelkontoret i København.

Hans Nicolaisen

Lokalarkivet for Glud, Hjarnø og Skjold sogne

Lokalarkivet, som blev oprettet i 1988, er nu inde i en god og stabil udvikling. Også i 1989 har arkivet modtaget en jævn strøm af billeder, papirer, dokumenter og protokoller. Der er modtaget skrevne beretninger om forholdene i området før i tiden, ligesom arkivgruppens medlemmer har haft samtaler med ældre beboere om deres erindringer, som er blevet optaget på bånd.

Den 16. maj 1989 var der på arkivet samlet repræsentanter for samtlige lokalarkiver i Juelsminde kommune. Ved denne lejlighed blev der dels udvekslet erfaringer fra arbejdet, dels havde viceskoleinspektør Børge Hede fra Overby en stor kasse med pressebilleder med til mødet. Billederne blev, såvidt det var muligt, identificeret og fordelt til de respektive arkiver.

Arkivet indsamler lokale foreningers arkiver, lokale virksomheders arkiver, gårdarkiver, personarkiver og erindringsmateriale, billeder, film, lokale jubilæumsskrifter m.m., ikke alene til glæde for nutiden, men i lige så høj grad til oplysning for eftertiden.

Arkivet er åbent hver mandag kl. 16-17 og kl. 19.30-20.30 samt efter aftale. Brug det!!!

Anders Bager

Lokalarkivet for Hedensted kommune

Arbejdet i det forløbne år er gået roligt og stødt. Vi glæder os dagligt over nye lokaler, lyse og venlige at arbejde i. En del nyt er kommet til i årets løb, mest til museumsafdelingen. Vi har fået et gæsteværelse og et andet mindre rum sat i stand ved hjælp fra Lokalhistorisk Forening. Det mindste af rummene har man godt nok mørkelagt, idet man har sløjfet et tagvindue, da der blev lagt nyt tag på bygningen. Det kan der dog hjælpes på med elektrisk lys.

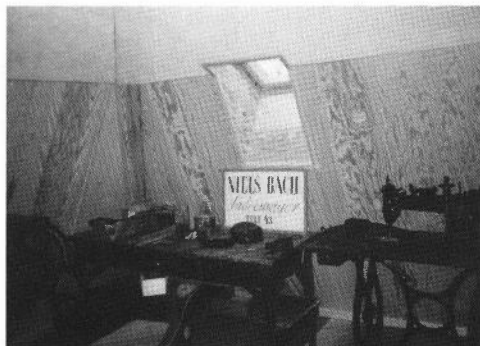
Lokalarkivet og Lokalhistorisk Forening har i årets løb (1989) lavet nogle fællesarrangementer bl.a. 6. juni en tur til Hjortsvang museum. Den 10. juni var der på Arkivet i forbindelse med Handelsstandens torvedag en udstilling af gamle billeder fra kommunen. Det var en god ide. Torvet ligger lige ved siden af Arkivet, og vi havde på arkivet ca. 100 besøgende i løbet af formiddagen.

Den 26. august besøgte vi udstillingen »Tugt og Tremmer« på Horsens museum. 11. januar 1990 havde vi det årlige foredrag på Løsning Sognegård, hvor den lille sal var fyldt til bristepunktet. Det var antikvitetshandler Birgit Bjørnholt, Silkeborg, der fortalte om gamle kistebilleder. Efter kaffen kunne deltagerne få medbragte antikviteter bedømt. Det var en såre vellykket aften.

Alt i alt må vi sige, det har været et vellykket år.

H. P. Johansen

Stue med reol med bogsamling fra »De stærke jyder«.

Sadelmagerværkstedet.

Lokalhistorisk Arkiv for Jelling kommune

Arkivet, der er en afdeling af Jelling Kommunebibliotek, har lokaler i etagen over biblioteket på adressen Jernbanevej 26, 7300 Jelling. Der er åbent torsdag 15.30-17.30 samt efter aftale. Arkivets telefon 75 87 13 91 kan benyttes i åbnings-tiden. Herudover kan 75 87 36 02 (arkivaren) og 75 87 12 84 (formanden) kontaktes.

Ved vanlig velvilje fra kommunens side har arkivet overtaget et stort antal reoler fra Kollerup Skole. Det har givet mulighed for en mere over-skuelig opstilling af arkivets stærkt voksende samlinger. Også fra privat side har vi mødt megen velvilje. En stor pengegave satte os i stand til at anskaffe en kopimaskine og en ekstra skrivemaskine. Endvidere har vi fået foræret et læseapparat. Alt sammen betyder det, at stort set alt ordningsarbejde kan foregå inden for husets rammer.

Der er som sædvanlig modtaget et stort antal arkivalier af enhver art. Først og fremmest kan nævnes Indre Missions arkiv, der også omfatter Dansk Missionselskab, K.F.U.M., F.D.F., F.P.F. og Dansk Sømandsmission. I alt 26 bd. og 16 læg. Alt sammen var det smukt ordnet ved afleveringen. Fra foreninger er endvidere modtaget protokoller bl.a. fra Jelling lokale Foderstof-

forening, Hørup Forsamlingshus og Hvejsel sogns Forsamlinghus. Den sidste rækker fra forsamlingshusets opførelse 1889 til 1950.

Den første tyendebog, der er kommet i arkivets besiddelse, har vi modtaget fra Grangård. Den dækker årene 1905-23.

Den stigende interesse for slægtsforskning har givet sig udslag i, at vi har fået overladt adskillige slægtsbøger og slægtsoptegnelser. Det gælder således Mads Viiums slægtsoptegnelser, bogen om Ballegaardslægten, Hans og Augusta (Ravn) Rosendals brevsamling og historien om gården Grøndal. Hvis denne slægtshistoriske samling yderligere kan udbygges, vil den efterhånden kunne blive de mange slægtsforskere til stor hjælp.

Det er altid sjovt at finde glemte »skatte« i et gammelt skab, og endnu bedre er det, når arkivet

får glæde af det. I år har vi fra Bjerlev bl.a. fået en kombineret anbefaling og konfirmationsattest udfærdiget 1799 af pastor Konrad i Øster Snede for konfirmand og tjenestedreng Søren Christensen af Bjerlev.

Arkivets samlinger har hidtil kun kunnet bidrage lidt til studiet af gårdenes historie, men i de senere år har vi fået nogle meget fine samlinger af skøder og kort. I det forløbne år har den betydeligste gave på dette område været en stor samling arkivalier fra gården »Eliseholm«, skænket af 2 tidligere ejere, Lis Kierkegaard og Poul Hansen.

Billeder fra gammel tid strømmer stadigvæk ind, og arkivet er begyndt at holde også nutiden fast ved at gennemfotografere truede bygninger og gadepartier.

Fra Jelling kommune har vi modtaget adskilt materiale, bl.a. aktstykker vedr. forhandlin-

ger med Undervisningsministeriet om skolebyggeri og papirer fra Jellingudvalgets forhandlinger. Interessantest er dog 2 forhandlingsprotokoller fra Hvejsel Sogneforstanderskab fra perioden 1841-75 samt regnskaber fra årene 1868-1900.

Arkivet har løbende samarbejde med skolerne og seminariet. Af egentlige arrangementer kan foruden 2 møder i Støttekredsen nævnes årsmødet 15. marts 1989, hvor Kammar Varming på fængslende vis delagtiggjorde forsamlingen i sine mange erindringer om personer og begivenheder i Jelling.

Arkivets samarbejde med Jelling-senderen og Jelling Borgerforening om afholdelse af månedlige sammenkomster på Jelling Kro for fortællede pensionister er afsluttet, og resultaterne i form af 11 lydbånd er indgået i samlingerne. Leder af optagelserne var Gustav Martens, Brandbjerg Højskole.

Både i 1988 og 1989 har arkivet i samarbejde med AOF afholdt kursus i slægtsforskning og læsning af gotisk skrift.

Endelig kan nævnes, at vi i 1988 ved velvillig hjælp - også af økonomisk art - fra Jelling Bogtrykkeri har kunnet udgive en bog af lokal interesse.

Den bærer titlen »Vi legede på Danmarks dåbsattest« og er skrevet af Emil Enevold Christensen. Med sine tegninger af Henry Bayer er det en meget smuk bog.

En ny bog er under forberedelse. Det skulle blive til en billedbog, der skulle fastholde motiver fra Jelling fra før frilæggelsen.

1. august 1989 overtog forhenværende skoleinspektør Carl Nissen hvervet som arkivar med 9 ugentlige timer.

Den tidligere arkivar Vagn Jensen fortsætter dog som ulønnet medarbejder. Derudover deltager medlemmer af bestyrelsen i arbejdet i det omfang, de har mulighed for det.

Michael Christensen

Kolding Stadsarkiv

Stadsarkivet har i 1989 modtaget 177 afleveringer dels fra Kolding kommunes forvaltninger og dels fra private. Fra private er bl.a. modtaget forhandlingsprotokoller fra Kolding Boldklub, Understøttelsesforeningen af 1866, Blå Kors, Viuf Hesteforsikringsforening og Kolding Korforening, vareindkøbsbøger fra Kolding Løveapotek, regnskabsprotokoller fra firmaet I. P. Jensen, husholdningsregnskaber, arkitekttegninger m.m.

Kolding kommunes beskæftigelsesudvalg bevilgede i november 1988 midler til iværksættelse af et projekt til undersøgelse af de nyere boligkvarterers historie. Projektet blev igangsat den 1. januar 1989 og udløb med udgangen af februar 1990. I løbet af projektperioden er der ca. 50 haveselskaber, der har været i Kolding, blevet kortlagt. Der er udarbejdet oversigter over, hvem der var aktive i haveselskaberne, og hvem der byggede statslånshuse, og begge dele har givet ny viden om byens sociale geografi. Der vil i løbet af 1990 blive udgivet en bog, der beskriver projektets resultater.

Stadsarkivets kontaktudvalg har afholdt to møder i 1989. Disse møder og samarbejdet mellem Stadsarkivet og kontaktudvalgets medlemmer indimellem møderne har bidraget til at koordinere og styrke det lokalhistoriske arbejde i hele kommunen.

Stadsarkivet har i 1989 udgivet bogen *Da de 10 blev til 1* redigeret af Kim Furdal. Bogen består af interviews med tidligere sognerådsmedlemmer i de sognekommuner, der i 1970 blev sammenlagt med Kolding Kommune.

For Kulturudvalget har Stadsarkivet i 1989 ligesom tidligere år redigeret og udgivet *Koldingbogen*. I denne årgang har stadsarkivar Birgitte Dennoth-Schou skrevet om kreaturkesportør Jens Holm og bibliotekar Søren Flø Sørensen om Kolding Børnehaveseminariums historie.

Endelig har Stadsarkivet udgivet bogen *Fotografer i Kolding indtil 1940* af Inge Ladegaard.

I anledning af fotografiets 150 års jubilæum udarbejdede Stadsarkivet en plancheudstilling kaldet *Fotografiet i Kolding*. Den har været ophængt i bibliotekets foyer, i Kaffegangen på Klostergården og på plejehjemmene Højegården og Munkenesdam.

Som stadsarkivar har undertegnede også til opgave at vejlede de kommunale forvaltninger i arkiv- og journalspørgsmål. Dette sker dels i form af foredrag for kommunens sagsbehandlere, dels ved udarbejdelse af en manual med titlen »Arkiv-Journal-Kassation«, der er retningsgivende for de kommunale forvaltninger.

Birgitte Dedenroth-Schou

Lokalhistorisk Arkiv for Nørup sogn

Året 1989 har været et støt og roligt arbejdsår, hvor mange har betænkt os med afleveringer eller lånt os billeder til affotografering og papirer til kopiering.

Private har afleveret meget forskelligt, billeder, bøger, fagblade, ejendomspapirer, småting, ja endog en grammofon med plader har fundet vej til Arkivet. Sammenlægning af 2 brugser og en købmandsforretning har givet anledning til en stor aflevering fra en af brugerne, St. Lihme Brugsforening.

Med i udstilling på Nørup skole i marts 1989 havde vi på opfordring en serie gamle broderede ting med. Ting som folk på egnen har gemt og nu fik lejlighed til at vise frem. Det gav et spændende og oplivende islæt på udstillingen.

I anledning af 25 året for oprettelsen af Nørup centralskole og nedlæggelsen af sognets 5 små skoler var grundstammen i vor udstilling, skolen før og nu, med skolebilleder, en samling skolebøger og skoleprotokoller.

Et andet godt indslag var seminarielektor Gert Jensens fremvisning af lysbilledserien »Egtveds veje og steder i 3000 år«.

Et par gange om året vil vi gerne se noget uden

for lokalområdet og samler interesserede af vore medlemmer til aftenture, i 1989 har vi besøgt Byhistorisk Arkiv i Vejle og Kulturhuset i Ølgod med Ølgod museum og arkiv, begge steder med godt udbytte. Med i turen til Ølgod var også besøg på mejerimuseet i Hjedding, hvor vi så, hvordan det første danske andelsmejeri, opført 1882, så ud.

På arkivets vegne er Morten Rygård begyndt at tage ud til ældre i sognet med en båndoptager for at få dem til at fortælle om deres og egnens liv og oplevelser, de har haft; noget vi håber på kan fortsætte.

Kirkebladet for Nørup sogn udkommer 6 gange årligt, der har vi fra Lokalhistorisk Arkiv en artikel med om et eller andet historisk emne. Mange gode kræfter arbejder med og for arkivet.

Lokalarkiv og Museumsforenings samvirket i Egtved Kommune har i 1989 været afventende, da Egns museet i Vandel skal have ny leder. Det sker 1. jan. 1990, vi håber på godt samarbejde ligesom tidligere og byder den nye leder velkommen.

Lokalhistorisk Arkiv for Nørup Sogn, kælderen Tørskindvej 5 har åbent, anden torsdag hver måned kl. 15-17 eller efter aftale på tlf. 75 88 31 14.

Johanne Bindsbøl

Lokalhistorisk arkiv for Stouby og omegn

Året 1989 er forløbet godt med mange og nye tiltag og med en pæn tilgang af arkivalier.

Vi har fortsat arbejdet på at finde nye og større lokaler, og sidst på året lykkedes det. Juelsminde kommune har velvilligt stillet et stort og lyst lokale til rådighed på den gamle forskole, Vejlevej 103. Herved er den plads, vi har til rådighed, nu blevet mangedoblet. Der er desuden blevet mulighed for, at folk kan komme på arkivet og benytte det indsamlede materiale til slægtsforskning og lignende.

I årets løb har nogle af arkivets folk været rundt

Vejleffjords Sanatorium.

hos nogle af de ældre medborgere i området og lavet båndoptagelser af samtaler om emner fra gammel tid, hvilket har givet mange nye, interessante bidrag til lokalhistorien.

Vi har desuden haft et godt samarbejde med Stouby Skole, idet vi sammen med 10. klassernes valgfagsgruppe har medvirket til at lave en videofilm om en meget gammel gård i Stouby fra 1700-tallet og dens ejere. Det har været et meget udbytterigt samarbejde for såvel arkivet som skolen, og vi håber, det kan gentages ved lejlighed.

I de sidste to vintre har der desuden kørt en studiekreds i aftenskoleregii på Stouby Skole med emnet »Stouby sogns historie«. Også i den forbindelse har der været et godt samarbejde med arkivet, og de resultater, der er kommet ud af studiekredsens arbejde, kommer i høj grad arkivet til gode.

Til slut vil vi takke alle, som har medvirket til arkivets fortsatte funktion.

Mogens Dam

Sdr. Stenderup Lokalhistorisk Arkiv

I efteråret 1983 nedsatte Sdr. Stenderup Sogns Beboerforening en arbejdsgruppe med det formål at oprette og drive et lokalhistorisk sognearkiv.

Arkivet har til huse i et lille lokale på central-skolen i Sdr. Stenderup, hvor arkivalierne opbevares i en brandsikker boks.

Organisatorisk er arkivet tilknyttet beboerforeningen, og foreningen dækker de løbende driftsudgifter.

Arkivet er blevet godt modtaget af lokalbefolk-

ningen, og vi har i årenes løb modtaget mange arkivfunds og billeder.

Af arkivfunds kan nævnes mejeriprotokoller, elværkets protokoller, brandtaksationsprotokoller, brugsforeningsprotokoller, skolekommissionsprotokoller m.fl.

Billedsamlingen udgør nu ca. 400 billeder.

Fem år efter arkivets oprettelse blev arkivets første årbog søsat. Årbogen indeholder artikler, skrevet af lokale folk fra sognet, det være sig erindringer som decideret lokalhistorisk stof.

Den første årbog blev udgivet i november 1988 og blev godt modtaget. 1989-årbogen er i sin form nærmest et hefte, som også fandt sine læsere.

Sammen med Vejle amtskommune og Kolding kommune har vi fået etableret en fast udstilling i et vindue hos den lokale købmand. Købmand Aage Clausen har velvilligt stillet ét af vinduerne til rådighed.

Udstillingen består af to elementer. Én fast informationsplanche om Sdr. Stenderuphalvøen og en mindre del af udstillingsvinduet til skiftende udstillinger.

Informationsplanchen er udarbejdet af Vejle amtskommune, mens den skiftende udstilling forestås af lokalarkivet i Sdr. Stenderup.

Lokalarkivet har således fået overdraget til opgave at foretage skiftende udstillinger om sognets lokalhistorie, men også med et sideblik til omegnen, f.eks. kunne en mindre udstilling om Skamlingsbanken komme på tale.

Lokalarkivet er glade for denne mulighed og vil gøre sit til at leve op til denne spændende opgave.

Ib Doktor

Tamdrup Sognearkiv

Tamdrup Sognearkiv, som dækker det gamle Tamdrup sogn (vest for Horsens), har nu eksisteret i ca. 3 1/2 år og har efterhånden indsamlet en hel del billeder, gamle foreningsprotokoller

Lundskolen med Tamdrup Sognearkiv.

o.lign. I 1989 fik vi bl.a. kirkebøgerne for Tamdrup sogn og skoleprotokollerne for sognets 3 skoler, Vrønding, Vinten-Enner og Lund – de to førstnævnte er nedlagt for en del år siden.

Tamdrup Sognearkiv har en støtteforening på næsten 100 medlemmer, og vi har til huse i Lundskolens sikringsrum. Vi har åbent 1. onsdag i hver måned 15-17 og 19-21. Ellers efter aftale på tlf. 75 67 37 42.

Alle er velkomne til at besøge os!

Else Jørgensen

Lokalarkivet for Thyregod og Vester sogne

Arkivets kortsamling er blevet udvidet med de gamle matrikelkort for Vester sogn, så samlingen nu er komplet for de to sogne. Kortene er meget benyttet af de besøgende.

Der er udarbejdet navnekartotek som indgang til både arkivalier og billeder, ligesom der findes kartotek for de forskellige lokaliteter og bygninger, der findes på billeder. Et emnekartotek er det næste, man vil gå i gang med, og der vil man bruge det system, der er udviklet af S.L.A.

Samlingen af jordebøger, matrikler, lægdsruller, fattigprotokoller og brandforsikringer har hidtil ligget i arkivkasser, men de er nu blevet indbundet i praktiske bind, og det kan allerede mærkes, at de bliver brugt betydelig mere end før.

Vester mølle ca. 1895. Det var et sted med mange aktiviteter, der var landbrug, mølleri, købmandshandel, mejeri og savværk. Sommetider boede der en snes mennesker. Opstillingen er lidt utraditionel med bord og stol til mølleren Jens Chr. Jensen og hans kone Nielsine Kristence.

Arbejdet med gårdene og deres beboere er fortsat i det forløbne år, og snart skulle det være muligt at følge gårdenes fæstere og senere deres ejere fra 1650 til nutiden. En oversigt over udstykningerne efter 1800 er så vidt færdig, at den kan bruges for de fleste ejendomme i Thyregod og Vester.

Af hensyn til dem, der ikke er fortrolige med den gotiske skrift, er der nu lavet afskrifter af samtlige arkivalier, hvor den gamle skrift er benyttet. For øvrigt har arkivet lagt lokale og arbejdskraft til ved Eftermiddagshøjskole for 3. år i træk, og der har skriftlæsning været på programmet. Ellers har emnet været Thyregod sogns historie, og stofmangel har der ikke været,

men tilrettelæggelsen af stoffet tager unægtelig nogen tid.

Den gamle Thyregod-film er blevet overspillet på video, og arkivet har fået en kopi. Dens historiske værdi er simpelthen uvurderlig nu. Arbejdet i arkivet er ikke blevet mindre tidskrævende, men personalet har den tilfredsstillende, at arkivet bliver benyttet flittigt af indensogns og uden-sogns besøgende, og arkivet nyder godt af deres velvilje gennem de mange afleveringer af papirer og billeder.

Af interessante afleveringer kan nævnes: et maleri af Thyregod by fra 1910, en stor samling elevbilleder, testamenteret af lærer Ester Væрге, Tiendeforeningen for Thyregod-Vester af 1803,

lydbånd indtalt i anledning af Vester brugsforenings 100 års jubilæum og kontrakt vedrørende landpostgangen fra Hjortsballe til Thyregod.

Ejnar Bjerre Jørgensen

Lokalhistorisk Forening for Uldum sogn

Foreningens arkiv har til huse i Uldum skoles kælder, hvor et stort og rummeligt lokale er stillet til rådighed. Her er god skabsplads og rimelige arbejdsvilkår. Desværre er adgangsforholdene lidt besværlige med trapper og gennemgang gennem flere lokaler, før man finder frem til arkivet. Det vanskeliggør besøg af ældre og er en medvirkende årsag til, at man ikke kan gennemføre en fast åbningstid.

Trods dette har arkivet i det forløbne år haft mange besøg af interesserede. Ud over de skoleklasser, der næsten traditionelt tilbringer nogle timer i arkivet og lytter til sognets historie, har mange udefra haft ærinde dér. Vores kirkebogskopier er især et eftertragtet kildemateriale for slægtsforskningen. Vi har i forbindelse hermed haft besøg eller henvendelse fra Sverige og USA i den hensigt at efterspore de pågældendes rødder. Ligeledes har der i forbindelse med slægtsstævner været arrangeret sammenkomster i arkivet. Et arkiv kan på den vis blive levendegjort på en meget vedkommende måde.

Vi har i årets løb forsøgt at gøre arbejdet mere »kundevenligt« ved omplacering af materialer og ved at gøre det mere anskueligt, hvor disse kan findes.

Arbejdet med rensning og registrering af gamle fotografiske glasplader har også i det forløbne år optaget megen tid. Ikke mindst de mange eksteriørmotiver har værdi, når byens og egnens udvikling skal illustreres for en ny generation. Vi har yderligere fået suppleret en ret omfattende diassamling, og her lægges der stor vægt på, at også nutiden repræsenteres – den bliver jo historie, før man aner det! Ved sammenkomster

i foreningen har vi haft megen glæde af at vise sådanne »før-nu« billedserier, der bedre end ord anskueliggør den udvikling, der finder sted – og hvor hurtigt den sker.

Arkivet rummer en del båndoptagelser af ældres beretning, og i årets løb har vi suppleret disse med flere optagelser. Vi opbevarer originaloptagelsen og en båndafskrift samt kopi af denne, så erindringerne på denne måde er sikret eftertiden. Det er i øvrigt både lærerigt og fornøjeligt at gæste eller have besøg af disse ældre mennesker, hvoraf flere har været over 90 år. De er ofte stærke i erindringen og gode fortællere. Og deres udsagn er værdifuldt kildemateriale.

Et arkiv er et mødested mellem før og nu – og det er et levende sted, hvor det én gang levede liv levendegøres – og hvor livet af i dag får baggrund.

Vi synes, at året i vort lille arkiv i den lidt mørke kælder har understreget det – og givet fornyet lyst til at bringe gammelt og glemt i lyset igen.

Børge Haugstrup

Vester Nebel Lokalhistoriske Arkiv

Året begyndte med et lederskifte, idet Bent Jensen Jørgensen overtog ledelsen efter Ebbe Walther, der kort før jul var afgået ved døden.

Det var Ebbe Walther, der i 1972 tog initiativet til oprettelsen af arkivet, som han gennem årene udbyggede gennem en stor arbejdsindsats og en betydelig økonomisk støtte.

Der har været 15 afleveringer, og vi har haft 18 gæster.

I efteråret havde vi arrangeret en sogneaften. Efter at deltagerne havde haft lejlighed til at bese arkivet, samledes man med et indbudt panel på 5 af byens borgere for at drøfte hændelser og forandringer i sognet efter 1900.

Tilslutningen var langt over forventning, og aftenen fik et særdeles vellykket forløb.

B. Jørgensen

Museerne

Fredericia Museum

Ligesom det foregående år blev 1989 et år, hvor en stor del af museets kræfter blev investeret i en kommende udvidelse og forbedring af museets lokale-kapacitet, hvilket på længere sigt forventes at give sig udslag i øgede udadvendte aktiviteter.

To helt synlige udvidelser har fundet sted med flytningen af Vejerboden til museumsområdet samt overdragelsen af Kringsminde i museets varetægt.

Ved årets begyndelse var der i bestyrelsen interesse for at lade museet overtage den gamle Vejerbod fra havnen – dog under forudsætning af, at en overflytning til museumsområdet kunne ske uden, at det økonomisk kom til at belaste museets almindelige driftsmidler.

Det lykkedes at opnå støtte fra forskellige sider, og en smuk forråsften kunne bygningen flyttes med blokvogn i overværelse af mange interesserede tilskuere. Næste fase bliver en gradvis restaurering af huset, som ved den endelige færdiggørelse skal rumme dels en permanent udstilling om Fredericia Havns udvikling dels et opholdsrum for besøgende på museet.

Ideen med at omdanne Kringsminde til en aktiv museumsgård tog for alvor fart i årets sidste kvartal ved et samarbejde mellem tre af byrådets udvalg, Skoleudvalget, Kulturudvalget samt Plan- og Miljøudvalget. Desuden opnåedes bistand fra Teknisk Udvalg til etablering af et nyt kloaksystem.

Aktiviteterne på gården skal først og fremmest være undervisning af skoleklasser, varetaget af Museumsskolen. Derfor påbegyndte man ved udgangen af 1989 at indrette stuehuset dels til undervisningsformål (i den vestlige ende) dels til bo-

lig for en museumsmedarbejder, som skal have dagligt opsyn med gården.

Alt i alt er der i denne sag sporet en stor opbakning og optimisme fra mange sider.

Årets bedst besøgte arrangement blev særudstillingen »Gennem ild og vand i 100 år«. Der var alene ca. 400 besøgende i weekend'en d. 1.-2. april. Udstillingen var lavet i tæt samarbejde med Fredericia Brandvæsen i anledning af dettes 100 års jubilæum som en kommunal institution. Forud for særudstillingen gik en større istandsættelse og omordning af den permanente udstilling af ældre slukningsudstyr.

Senere var flere af genstandene udlånt til en sommerudstilling på Egeskov Veteranmuseum på Fyn.

Der var ligeledes god interesse for årets første særudstilling »Ret og vrang over alle grænser«. Udstillingens emne var strikning, og den var arrangeret af Ann Møller Nielsen fra Snoghøj. Hun holdt i øvrigt et lysbilled-foredrag om samme emne på Museumsforeningens ordinære generalforsamling.

I slutningen af maj lånte Fredericia Turistforening museets udstillingslokale til udstillingen »Turistaktiviteter i Fredericia«. Museet supplerede med nogle »historiske« genstande.

I anledning af 200-året for den franske revolution havde det franske udenrigsministerium udarbejdet en stor plancheudstilling, som blev formidlet af kulturudvalget for Vejle Amt. Suppleret med bl.a. en videofilm og relevante genstande fra museets egne magasiner blev denne udstilling åbnet i strålende sommervarm d. 16. juni under ledelse af fransk sang og musik samt med forfriskninger, velvilligt skænket af det franske konsulat i Fredericia.

Denne udstilling afløstes af »Vand – før og nu«,

En svævende museumsbygning undervejs fra havnepladsen til museumsområdet.

som markerede Fredericia Vandforsynings 100 års jubilæum. Denne udstilling blev skabt med stor bistand fra Museumsskolen, hvilket på mange måder viste sig at være værdifuldt – specielt på grund af et stort besøg af skoleklasser.

Et andet internationalt islæt i museets udstillingsaktiviteter var en fotoudstilling »Industribygning og bykultur« i Fredericias vesttyske vennskabsby, Herford. Udstillingen blev produceret dér og blev ophængt af to medarbejdere fra museet.

I december var der på museet en udstilling af en stor samling nisse-sprællemænd lånt hos en privat samler.

Den traditionelle december-aktivitet, Julestuen, i samarbejde med Fredericia Husflidsforening havde atter en god søgning. Den blev som sædvanligt efterfulgt af et stort antal børnehave-

børn, som sammen med deres ledere lagde beslag på det julepyntede lokale.

Fund af ammunitionsdele på bunden af Lillebælt har resulteret i en række kontakter med områdets sportsdykkerklubber samt en videnskabelig medarbejder fra Skibshistorisk Laboratorium. Der blev opnået enighed om et samarbejde – i første omgang angående kortlægning, rekognoscering samt udlægning af et målesystem.

Som sædvanlig har museet holdt sig orienteret om ændringer i bebyggelsesmønstre inden for sit virkeområde og har i adskillige tilfælde foretaget besigtigelser, registreringer og fotograferinger. Det gjaldt f.eks. i Snaremosen, en indbygget ovn i Tiufkjær og i Lyng Gamle Skole, der ventes nedbrudt i løbet af 1990. Interiøret i Sct. Knuds Kirke er fotograferet forud for en gennemgribende restaurering.

Sammen med museumsinspektør Lise Sandersen fra Middelfart Museum er der lavet et interview med stenhugger Flemming Lund om gravminder på Lillebælt-egnen, og der er foretaget en gennemgang af nogle særligt bevaringsværdige gravminder på byens kirkegårde.

Fredericia Museum har i 1989 forøget sine samlinger med ca. 200 enkelt-genstande. Dertil kommer flere større kollektioner samt en del tilkomster, som er videre-ekspederet til Lokalhistorisk Arkiv.

»Flagskibet« var en stor sølv-kaffekande udført af Fredericia-mesteren Jens Nielsen Theilgaard (borgerskab 1765, død 1810). Den blev erhvervet på auktion for midler skænket af Statens Museumsnævn, Samfundsteknik og et privat legat.

De større kollektioner omfatter f.eks.:

- Værktøj og inventar fra et bogbinder-værksted.

- Inventar fra Fredericias sidste cigarfabrikant, C. H. Viehmann, der lukkede sin virksomhed pr. 1. september.

- Størst spænding men også hovedbrud er forbundet med indlevering af et meget stort parti ældre fotografiske negativer (bl.a. glasplader). De er foreløbig anbragt under interimistiske forhold på museet, men skal forhåbentlig indgå i et større restaureringsprojekt i samarbejde med Lokalhistorisk Arkiv.

De større vedligeholdelsesarbejder på museumsbygningerne blev ved årets begyndelse indledt i Egeskov Kirkestald, hvor navnlig tagtømmeret blev grundigt rengjort, konserveret og visse steder repareret.

Senere på året blev tobakshuset grundigt istandsat.

Men den mest omfattende reparation fandt sted på taget over kvisten på hovedbygningens facade. Udskiftning af nogle brædder afslørede et slemt fugtangreb på en del af tømmeret - øjensynligt som følge af sjuskeri ved en stor tagreparation i midten af 1970'erne. Skaden medførte en

nødvendig udskiftning af tømmer samt inddækning med en blykappe.

Ved årets slutning påbegyndtes den længe ønskede omordning af trossamfunds-udstillingen, finansieret gennem en særlig bevilling fra staten.

Behovet for en formaliseret kontakt mellem museets personale og bestyrelse resulterede i årets løb i oprettelse af et samarbejdsudvalg til gensidig orientering og udveksling af synspunkter. Udvalget er sammensat af to personer fra hver gruppe med museumsinspektøren som sekretær.

Det lykkedes ikke at gennemføre de opnormeringer, der var ønsket i 1989. Museets faste kustode måtte endda forlade museet i ca. 1/2 år af økonomiske grunde.

Med udgangen af 1989 forlod Børge Hansen museumsforeningens bestyrelse, hvor han har repræsenteret Fredericia Byråd siden 1. april 1970.

Søren K. Jakobsen

Give-egnens Museum

1989 blev et år med fortsat vækst og udvikling på Give-Egnens Museum. Den 30. marts blev museet indstillet til statsstøtte. Dette giver nye muligheder og udfordringer, men også nye arbejdsopgaver. Nu venter museet på, hvornår der er midler på finansloven til Give-Egnens Museum.

Udstillingsmæssigt har der været stor aktivitet på museet i 1989. Give-Egnens Museum har i årets løb haft fem særudstillinger.

To jubilæer blev genstand for en særudstilling. Således blev den lokale helt Niels Kjeldsen fejret i 125-året for sin død i 1864 med udstillingen »En helt fra 64 - og hans følgesvende«. Dette gav et naturligt samarbejde med Dragonmuseet og kaseren i Holstebro.

200-året for den franske revolution blev også markeret på Give-Egnens Museum. En plancheudstilling, som var udarbejdet i samarbejde

mellem den franske stat og Vejle Amt, dannede rammen om denne udstilling. Udstillingen var en vandreudstilling og vist på fem museer i amtet. Udstillingen skulle gerne være med til at skabe forståelse for, at fred og frihed hænger sammen, som også amtsborgmester Erling Tiedemann udtalte ved åbningen.

Årets hovedudstilling »Storvask i 100 år« og udstillingen »Brød og Brødmaskiner« blev udvalgt til belysning af et lille område af vor historie. Give-Egnens Museum ønsker, at særudstillingerne meget bredt skal belyse små elementer fra vore forfædres hverdag og samtidig trække linierne op til i dag. Særudstillingerne skulle gerne være med til at give sammenhæng og helhed i forståelsen af vores baggrund og tilværelse i en tid med så eksplosiv en kulturudvikling, som vi oplever i dag.

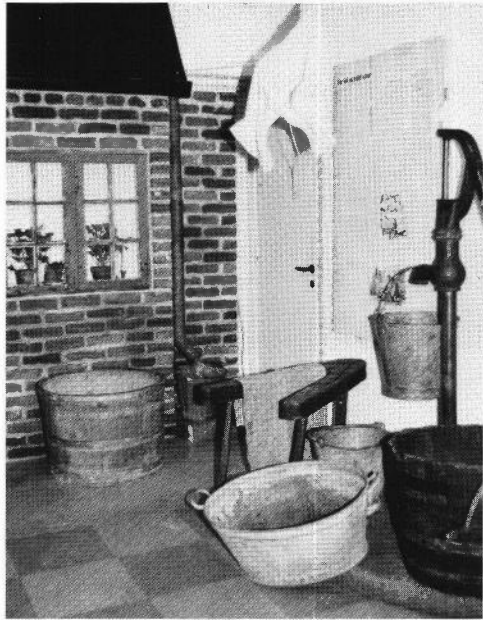
Som afslutning på året var det, traditionen tro, udstillingen »Julebørn og Legetøj«, der var genstand for opmærksomhed. Denne udstilling skaber hvert år stor glæde hos alle aldersgrupper. En fortættet julestemning træder frem.

Den permanente udstilling, der viser hedebondens gård, mange håndværksmiljøer, skolestue og folkeliv, en stor pibesamling m.m. besøges fortsat flittigt. Denne del af udstillingen har i 1989 ikke været genstand for store ændringer i opbygningen, men adskillige genstande er kommet til, således at det historiske billede er blevet endnu bedre.

Give-Egnens Museum har fortsat en del udstillingsvirksomhed uden for huset ved lokale messer, jubilæer og lignende.

I forbindelse med udstillingerne »En helt fra 64 - og hans følgesvende« og »Brød og Brødmaskiner« er der udgivet et mindre hæfte. I 1989 udsendte Give-Egnens Museum sit tredje årsskrift. Det gav som tidligere år en del opmærksomhed og mange nye medlemskaber til Give-Egnens Museumsforening.

Arrangementer og aktiviteter er også blevet af-

Fra særudstillingen »Storvask i 100 år« på Give-Egnens Museum.

viklet i 1989 med stort besøgstal. I tilknytning til museets mark har såning, høst og efterårsarbejde med pløjning, tærskning osv. været genstand for aktivitet. Det er blevet en tradition, at museet inviterer til »høst med le og kratte« med efterfølgende høstfest.

Efterårets arrangement i samarbejde med VAHS blev igen i år en succes. Evald Tang Kristensen var genstand for foredraget, der holdtes af Kamma Varming. Foredraget blev fint suppleret med billeder og toner akkompagneret af Give Spillemandsdrag.

Ved årets generalforsamling, hvortil var mødt ca. 80 mennesker, fastholdt museumsinspektør Esben Graugaard forsamlingen med foredraget »Studehandel i Vestjylland og langs hærvejen«.

I 1989 lykkedes det at gennemføre weekend-åbning i sommerperioden.

Give-Egnens Museum arbejder fortsat for at få en personaledekning, der gør det muligt at have åbent, når publikum har fri.

1989 blev et år med fortsat aktivitetsudvidelse, mange henvendelser fra befolkningen og medier. Et år med stor genstandstilgang. Et år med meget højt besøgstal, hvor mange grupper og skoleklasser ønskede rundvisninger og levendegørelse af historien.

Falk Mikkelsen

Glud Museum

Sæsonen 1989 startede med keramikeren Ulla Møller, Vejle, der i påsken udstillede nogle af sine skulpturer og relieffer. Vejret var ikke det bedste for et besøg på et frilandsmuseum, men Ulla Møllers fine udstilling blev meget fint besøgt. Amatørarkæologerne i foreningen »Flintøksen« og Vejle kulturhistoriske Museum havde i 1988 lavet en udstilling om deres udgravninger af jernalderhøjene »To Høj« i Stenderup (Juelsminde kommune), og denne udstilling lånte museet, der med uvurderlig hjælp af Jytte og Eluf Lyngbak i forbindelse med opstilling, plakater m.v., kunne åbne udstillingen 3. juni under overværelse af mange af »Flintøksen«s medlemmer.

Udstillingen var suppleret med dragtkopier fra Stavnsbåndsoptøget i 1988 og varede til 30.9.

Den 24. april havde Venstre i Juelsmindekredsen arrangeret en rundtur i kredsen for skatteminister Anders Fogh Rasmussen, og næstsidste punkt på turen var en rundgang på museet inkl. vort projekt »Badensminde«, der havde ministerens store interesse. Ministeren var bl.a. ledsaget af Givekredsens folketingsmedlem Jens Skrumsager-Skau og Anders Mølgaard Jensen, Juelsmindekredsen, der fra 1.1.90 er indtrådt i tinget.

Inden den afsatte time var gået, var der samlet mange kredsmedlemmer, der skulle med til den sidste del af arrangementet, tur/retur med Endelavefærgen.

Det milde vejr i vinterperioden gjorde, at der kunne arbejdes en stor del af tiden på »Badensminde«, og tømreren fik monteret de nye yderdøre, der er kopieret efter fotografier af de døre, der sad i stuehuset til ca. 1972. Tømreren kunne ligeledes arbejde med paneler og lister m.v., så »malerholdet« kunne gå i gang fra foråret samtidig med, at der udendørs kunne tages fat på nedtagning, flytning og genopsætning af havemuren langs Øster Bisholtvej. I marts blev arealet på gårdspladsen reguleret ved bortgravning af muld og ler og opfyldning med sand, der efter ca. 4 mdr. var sunket så godt sammen, at der kunne påbegyndes lægning af pigsten i møddingpladsen og på gårdspladsen. Samtidig blev der muret en ajlebeholder, der ikke direkte fremgår af det gamle tegningsmateriale men af fotografier fra bl.a. 1923, og genfundet ved at grave ned på arealet på Ø. Bisholtvej, således at dens diameter kunne måles.

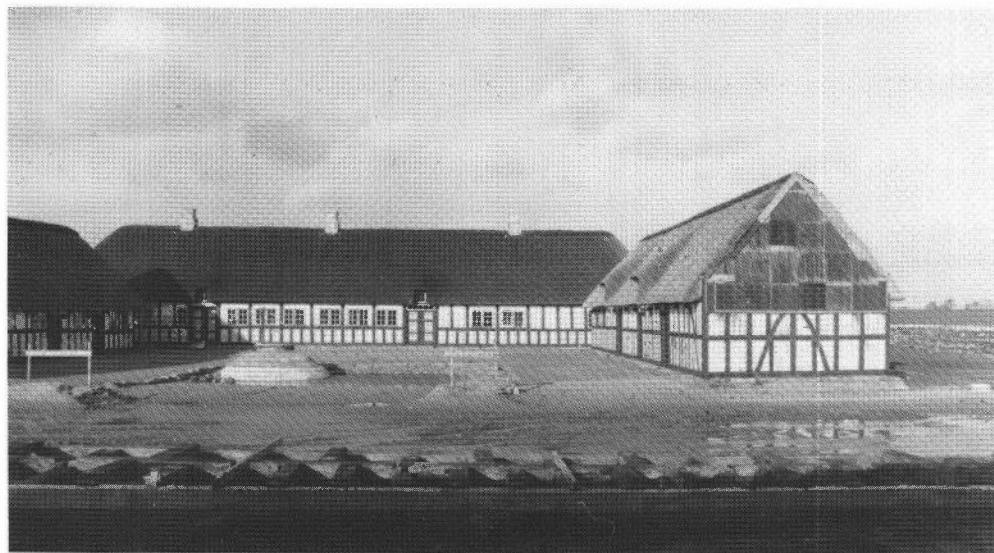
Desværre gjorde forskellige problemer, at arbejdet med nedtagningen af den sidste og største af gårdens bygninger, laden, ikke som planlagt blev påbegyndt i 1989, men tømreren fik bundet bindingsværkstømmeret af til ladens sydside, der på gården er blevet muret i røde sten engang i 1960'erne. Afbindingen skete efter arkitektens tegninger, der er udarbejdet på basis af luftfotografier fra ca. 1950, samt de endnu eksisterende sidste fag i den vestlige ende af bygningen. I sommerens løb blev nogle af de gamle døre/låger, samt nye lavet i genbrugsmaterialer, monteret i udhusene.

I efteråret fik beskæftigelseskonsulent Egon Bundgaard kontakt med skovfogeden ved Hedeselskabets Horsens distrikt, og denne udarbejdede en plan for plantning af læbælte mod vest og nord for »Badensminde«, og i oktober leverede Hedeselskabet planterne, der er forskellige løvtræsarter – eg og ask m.fl. – der straks blev plantet. Så må vi håbe, at planterne hurtigt kommer i god vækst, så de kan give tiltrængt læ for bygnin-

»To Høj«-udstillingen 3. 6. -30. 9. 1989.

»Badensminde« december 1989.

gerne og dermed nedsætte tendensen til, at slagvandet presses gennem bindingsværksvæggene. Det har specielt været slemt under regn- og stormvejret først på året 1990.

Desværre måtte vi i 1989 - ligesom flere andre museer - konstatere en ret væsentlig tilbagegang i besøgstallet, nemlig fra 12.338 til 10.171. Der er nok flere årsager til det, bl.a. det gode vejr i 2 perioder, og vi ved jo godt, at når vejret er godt, trækker de gode strande og dejlige skove stærkest i turisterne. Også antallet af besøgende skoleelever faldt.

Som mange andre mærker vi også til nedsatte bevillinger, og derfor har bestyrelsen vedtaget, at entrebetalingen fra 1990 sættes til 10 kr. for voksne og 5 kr. for børn (4-12 år). Rabat for skaber.

Johan Schachner

Højderyggen Egnsmuseum

Besøgstallet var i 1989 1200 voksne og 300 skolebørn. Vi har 95 støttemedlemmer + pengeinstitutter.

Museet har købt en båndoptager, den bliver jævnligt brugt, når ældre folk fortæller træk af egnens historie.

I påsken var der udstilling i museet af Husflidsforeningens vinterarbejder.

Museet har haft 2 ture med naturvejlederen Jan Kjærgård. 2. pinsedags eftermiddag var vi ved Guden Å og Skjern Å's udspring, der var 203 besøgende på turen.

En aftentur i Palsgård Skov havde samlet 40 deltagere.

I juni var det 140 år siden, at de danske soldater tog en afdeling tyske husarer til fange på Nørre-Snede Kro. (Mindefesten blev afholdt sankthansaften, der var fakkeltog med spejderne fra Kommunekontoret og ud til Sportspladsen. Hjemmeværnet stod æresvagt ved mindestenen, som står

på plænen ved museet. Der var omkring 300 deltagere, og bålfeften blev afholdt af Egnsmuseet.

I juli havde vi åbent hus den aften, hærvejsvandrerne overnattede i skolen her.

I september blev der afholdt høstfest, på plænen blev der tærsket rug med plejl, hvorefter der blev serveret gammeldags fedtebrød med spegepølse og hjemmebrygget øl for deltagerne. Fru Andrea Jeppesen fra Ejstrupholm fortalte om brygning af øl, da hun var ung.

Ved høstfesten for de ældre på »Baunehøj Centret« blev der også tærsket med plejl og fortalt egnshistorie fra museets arkiv. Vejle Amt har i 1 år kørt et arrangement »Vestereggen i kulturens tegn« for Give og Nørre-Snede kommuner, og vi har været medvirkende med billeder fra omkring århundredeskiftet indtil nu, i en videofilm, som viser Vestereggen igennem 100 år.

Børnehaven kom til juletræ i museet, som børnehaveklassen havde pyntet med gammelt julepynt.

Museets årlige julestue blev afholdt i skolens

aula og var godt besøgt, vi havde hjemmebagte klejner og småkager, gårdejer Otto Krogh Møller underholdt med egnshistorie fra Mattrup om Emanuel Thygesen, og der blev lyttet til den dygtige fortæller, som Krogh Møller er.

Museet har haft lånt glasmontrer, med ting fra udgravningen i Hedegård, det er Horsens Museum, der står for den righoldige gravning med fund af bronzekar m.m.

Sidst på året i 1989 fik vi oprettet et turistkontor i forgangen, og der er meget aktivitet dermed.

Jens Egeskov

Museet på Koldinghus

Koldinghus restaurering

1989 blev året, hvor den officielle restaurering af Koldinghus afsluttedes, og indvielsen/genindvielsen kunne foretages af Hendes Majestæt Dronning Margrethe. Koldinghus kom i alle landets medier, og også udlandet er for alvor begyndt at interessere sig for slottet.

Medens festlighederne forberedtes, udførtes de sidste arbejder i sydfløjen: stengulvet i ruinsalen, installation af grundbelysningen og en af arbejdstilsynet krævet inspektionslift ved sydvæggen, samt i østfløjen: den nye cirkelformede vindeltrappe og publikumstoiletter. Det nye trappe-tårn, Dronningens tårn, i slotsgårdens nordøsthjørne er påbegyndt, men vil først kunne færdiggøres i 1990. En ny trappe – udført i tombak – op til østfløjen er efter indvielsen blevet forsynet med en »paraply« af samme materiale, men med blytækket tag.

1989 blev også året, hvor en privat fond trådte til med en donation, der sikrer den endelige færdiggørelse af restaureringen. Allerede i 1988 måtte det officielle projekt reduceres, idet flere års finanslovsnedskæringer nu slog igennem i statens muligheder for fortsat restaurering. Med Koldings borgmester Per Bødker Andersen som ansøger rettedes en henvendelse til *Velux-Fonden* af

1981 om hjælp til den sidste del af restaureringen. Velux-Fonden har ved tidligere lejligheder ydet støtte til byggerier af Inger og Johannes Exner. 10 millioner kroner er nu til rådighed for restaurering af slotsgårdens trappetårne og kældernedgange og for genetablering af en arkitektonisk vigtig frontispice over hovedporten. Ved samme lejlighed håber museet at få etableret et cafeteria i nordfløjens kælder, et stærkt savnet og nødvendigt led i betjeningen af det publikum, der allerede strømmer så talrigt til.

Kolding Kommune har ydet en ekstra bevilling til etablering af et tilfredsstillende indgangsparti for publikum.

Undersøgelser og erhvervelser

I forbindelse med særudstillingen *50 år med Gutenberg* overdrog Kolding Typografforbund lokalafdelingens ældste fane fra 1883 til museet, hvor den vil indgå i en samling af gamle fagforeningsfaner fra Kolding. De vil til sin tid gøre god fyldest i en permanent lokalhistorisk udstilling.

Til samlingen af Carl Ploug-minder er på auktion i 1989 erhvervet en Constantin Hansen-tegning af Elise Ploug fra 1854, en mulig pendant til samme kunstners tegning af Carl Ploug, som allerede er i museets eje. Begge tegninger er blevet til i det år, hvor Grundtvig i Vartov kirke i København viede Carl og Elise Ploug.

Projektet omkring maleren Svend Hammershøi er blevet intensiveret i årets løb, idet en række fonde og legater har ydet bidrag. Herved er cand.mag. Tove Jørgensens arbejde blevet finansieret. Svend Hammershøis righoldige dagbøger, der befinder sig i Det Kgl. Bibliotek, er blevet gennemgået, hvorved det har været muligt at få en næsten fuldstændig oversigt over Svend Hammershøis meget omfattende produktion af malerier, tegninger og »dekorative arbejder«, som han selv benævnte sin keramik og sit sølvtøj. Også andre dekorative arbejder er dukket op, bl.a. et dagligstuemøblement, hvoraf hovedparten findes

Ruinsalen

i Nationalmuseet. En efterlysning af Svend Hammershøi-arbejder i de store dagblade gav et overvældende resultat, og mere end halvtreds ejere af Hammershøi-arbejder er blevet besøgt. Der arbejdes nu videre med en stor udstilling i efteråret 1990 med et fyldigt katalog.

Sammen med Haderslev Museum er der indledt et projekt til belysning af de store gårde på Kolding og Haderslev-egnen med henblik på at beskrive gårdenes økonomiske, sociale og kulturelle betydning for de to egne. Det vil også blive undersøgt, hvilken betydning områdernes forskellige nationale tilknytning (Haderslev-egnen var tysk 1864-1920) har haft. Undersøgelsen vil blive udført af mag.art. Nina Fabricius. Statens Museumsnavn støtter projekter med 120.000 kr. Projektet vil resultere i artikler til de to museers årbøger og i udstillinger i efteråret 1991.

Sammen med Rigsarkivarens Arkæologiske Sekretariat har museet gennem en periode i 1989 arbejdet med en sag i Lunderskov kommune om undersøgelse i forbindelse med grusgravning. En foreløbig udgravning i efteråret 1989 har afsløret spor af en meget stor gård fra vikingetiden. Gårdanlægget afslører sig i undergrunden med stolpehuller og huller efter vægplanker. Fundene består næsten udelukkende af lerkarskår, men i et stolpehul er fundet et lille firkantet bronzespænde, der engang har tjent som del af lukningen i en taske, som en mand har båret ved bæltet. Spændet stammer fra ca. 900 og er af islamisk oprindelse fra egnene øst for det byzantinske rige. Et lille håndgribeligt vidnesbyrd om vikingernes handel ad de russiske floder med det fjerne Asien. Undersøgelsen vil blive fortsat i foråret 1990 og vil senere blive publiceret i årbogen.

Udstillinger

I 1989 er der arbejdet med nyopstilling af de permanente samlinger, bl.a. med interiørerne fra forrige århundredes sidste halvdel, den såkaldte stilblandingsperiode. Museets genstande med re-

lation til digteren og politikeren Carl Ploug, født i Kolding 1823, er nyopstillet sammen med en dagligstue fra samme periode, skabt af snedker A. L. Johansen, Kolding. Endvidere er der i tilknytning til sølvkammeret arbejdet med genopstilling af guldsmed Holger Kysters dagligstue og dele af den kunstsamling, som Kyster ved sin død efterlod museet.

I anledning af en stor dansk kniplingsfestival i Tønder i begyndelsen af juni har museet indrettet en ny udstilling af den store kniplingssamling, som museet i 1930'erne fik overdraget af fru Emma Kyster. En kniplingsudstilling på Koldinghus har været stærkt efterspurgt gennem mange år. Til udstillingen har museet fået værdifuld hjælp fra en aktiv knipler, Ulla Dinesen fra Middelfart.

Museet har kunnet vise eller give plads til i alt elleve særudstillinger i 1989:

17.1.-19.2. STOLE PÅ KOLDINGHUS.

25.1.-19.2. 50 ÅR MED GUTENBERG. Kolding Sætterklub 50 år.

18.3.-16.4. ET FOLK UDEN KULTUR ER ET FOLK UDEN SJÆL. En udstilling om Botswana.

23.4.-7.5. Kolding Kunstforening. Ken Denning Grafik.

27.5.-4.6. Kunsthåndværkerskolens afgangsudstilling.

8.8.-3.9. DEN FRANSKE REVOLUTION 1789 og NORGES FRIE FORFATNING 1814. I samarbejde med den franske ambassade, den norske ambassade, Vejle Amtskommune og Foreningen Norden.

25.8.-10.9. GAIL SPENCE - SØLV OG SMYKKER.

7.9.-12.9. ET HELT LIV - HELE LIVET. En udstilling om ældreboliger. I samarbejde med Boligministeriet, Lejerbo m.fl.

23.9.-29.10. DEN FORÆDLEDE VILDE. Kartoffelens kulturhistorie. Vandredstilling fra Aalborg Historiske Museum.

4.11.-26.11. KNUD HEGNET - AKVARELLER.

26.11.-31.12. Jul på Koldinghus. PÅKLÆDNINGSDUKKER.

Anden formidling

Museets medarbejdere har holdt en lang række foredrag i forbindelse med arrangementer på slottet og ude i forskellige foreninger.

Den 7. december 1988 deltog Vivi Jensen, arkæolog Susanne Stevnhoved og Poul Dedenroth-Schou ved et TØM KOMMODESKUFFEN-arrangement på Koldinghus, arrangeret af Koldinghusmuseets Venner. Et lignende arrangement afvikledes af Lunderskov Lokalhistoriske Forening den 18. januar 1989.

Desuden har Vivi Jensen og Poul Dedenroth-Schou ved flere lejligheder medvirket ved radio- og TV-udsendelser med emner hentet i slottets historie og restaurering og i Christian IV-udstillingen. Bl.a. har Poul Dedenroth-Schou sammen med Geert Madsen, Radio Kolding, afviklet 25 udsendelser om Koldings historie.

Både i 1988 og 1989 nåede besøgstallet op på knap 80.000 besøgende pr. år, heraf mange i grupper som har ønsket rundvisninger i slot og museum. Museumsinspektør og museumspædagog har sammen med flere af museets kustodeafløbere gennemført i hundredvis af omvisninger (grupper indtil 30 personer) og introduktioner (større grupper), ligesom mange statslige og kommunale forsamlinger og udvalg har ønsket at tage restaureringen i øjesyn.

Koldinghus Stoleklub

Museet har - med det formål at skaffe gode stole til brug ved koncerter, foredrag og repræsentative arrangementer, samt som hvilestole i museet - i 1989 startet en »stoleklub«, hvis medlemmer mod betaling af kr. 995 pr. stol får et navneskilt på stolen. Målet er ad denne vej at skaffe 200 stole. Ved årets udgang var 170 stole blevet kontraheret.

Stoleklubben er åben for alle organisationer, private firmaer og enkeltpersoner, og museet vil holde kontakten med stoleklubmedlemmerne åben ved udstillingsåbninger og andre arrangementer.

Poul Dedenroth-Schou

Kunstmuseet Trapholt

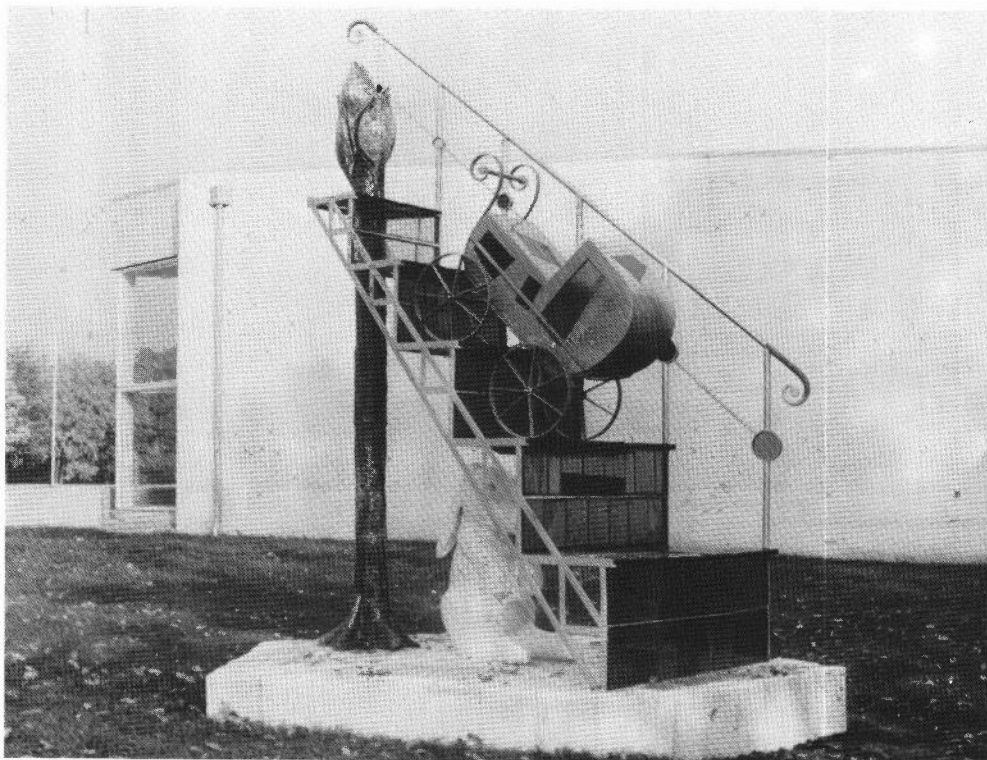
Kunstmuseet Trapholt blev i 1989 besøgt af i alt 65.528 mennesker. De besøgende kom fra hele landet, men vi har også kunnet notere et stigende antal gæster fra det nordtyske område.

Det store besøgstal har flere grunde: dels at Trapholt er et helt nyt kunstmuseum, dels at det har fået meget presseomtale både i de lokale og landsdækkende aviser og i TV, dels at museet har haft et stort udvalg af arrangementer som koncerter, foredrag, omvisninger og skiftende udstillinger.

I »Arkitekturens Årbog 1990« blev Trapholt rosende beskrevet som »et af 80'ernes mest vellykkede byggerier«. I 1989 fik vi indrettet en cafe i det nye museumskompleks, Café Trapholt, hvor de besøgende kan nyde såvel kolde som varme retter. Den er fra starten blevet en succes. Til museets forplads skænkede Trapholtfonden og Statens Kunstfond (en udsmykning) af kunstneren Knud Hansen. Der blev også opført et spejlbassin, som udvider det nye museums arkitektoniske kvaliteter.

I 1989 viste vi seks særudstillinger: »Omkring en skulptur af Peter Brandes«, »7 Koldingkunstnere fra museets samling«, »Preben Hornung - 70 år«, »Franciska Clausen på Trapholt«, »OUTRO XXC. Smykker af Ulrik Jungersen og Henrik Bløndal Bengtsson« og »Niels Reumert. Maleri. Tegning. Grafik«. Preben Hornung- og Franciska Clausen-udstillingerne vakte især stor interesse hos publikum og i pressen.

19 forskellige koncerter er blevet afholdt på museet. Der har været korsang, fællessang, jazz og

Lars Ravn: »White Rabbit«. Skulptur skænket af Trapholtfonden 1989.

klassisk musik. Et elektronisk musikstykke af Jørgen Mortensen blev desuden skabt til vores Richard Mortensen-sal. Denne musik vil kunne købes i foyeren og dermed uddybe publikums oplevelse af Richard Mortensens abstrakte maleri.

Formidling af museets udstillinger og samlinger i form af omvisninger er et vigtigt led i servicen overfor de besøgende. Omvisningerne foregår hverdage og helligdage, om dagen og om aftenen. I alt 355 grupper på omkring 21 personer oplevede i 1989 en omvisning af én af museets medarbejdere. Der blev også arrangeret et dragestævne for børn i efterårsferien. Mange børn fandt derfor vej til museet. Dragestævnet vil vi

gentage i 1990, og børn vil i det hele taget blive prioriteret højere fremover på Trapholt.

Museets personalestab blev udvidet med en kunsthistorisk medarbejder, som bl.a. skal stå for opbygningen af et kunstbibliotek og registreringen af Franciska Clausen-samlingen, som blev deponeret på museet af Fonden Franciska Clausen Samlinger. Denne samling rummer omkring 50 malerier, 200 gouacher, 150 tegninger og skitser, som vi løbende vil udstille dele af.

Museets samlinger blev i øvrigt suppleret med malerier af bl.a. Hans August Andersen, Peter Brandes, Stig Brøgger, Knud Hansen, Preben Hornung, Aksel Jørgensen, Niels Reumert; med

keramik af bl.a. Christian Poulsen, Ursula Munch-Petersen, Carl Petersen, Aksel Salto og Per Weiss; *med tekstiler* af bl.a. Ingermarie Ostfeld, Nanna Hertoft, Vibeke Klint, Grethe Sørensen og Anna Thommesen. Museet fik også en stor udendørsskulptur med titlen »White Rabbit«, skabt af kunstneren Lars Ravn, og vi fik desuden en større samling af danske møbler i verdensklasse. Disse møbler kan publikum både se og sidde på – de fungerer således som æstetiske objekter og som brugsgenstande.

Ved sammenstillinger af maleri, skulptur, kunsthåndværk og grafik appellerer museet til menneskets forskellige sanser og dermed til et bredt publikum. På Trapholt vil der altid være noget for enhver kunstinteresse.

Ane Hejlskov Larsen

Egnsmuseet i Vandel

Tiden står i de store fusioners tegn, og man har i et stykke tid arbejdet på et samarbejde mellem Egnsmuseet og Vejle Museum, således at Egnsmuseet kunne få del i statens tilskud. I slutningen af 1989 faldt brikkerne så på plads.

Da jeg i 1980 blev opfordret til at opbygge et museum i den gamle lærerbolig, drømte jeg ikke om at føre den frem til statsanerkendelse. Denne statsanerkendelse krævede også, at lederen skulle have en faglig uddannelse. Desuden er jeg blevet 70 år, så jeg kunne alligevel ikke fortsætte fremover.

Derfor har året 1989 for mig stået i uvishedens tegn. Jeg havde ventet at træde tilbage i foråret 1989, hvorfor vi ikke rigtig fik nogle udstillinger arrangeret.

Efterhånden blev jeg dog klar over, at det med lederskifte godt kunne trække ud. Derfor bestemte vi os til at markere de tyske kolonisters ankomst til Randbøl Hede i 1760 med en udstilling.

Der er tre begivenheder, som har sat sit præg på sognet. Først har vi Svenskekrigene fra

1658-60, som næsten lagde sognet øde. Besættelsestiden fra 1940-45 ændrede totalt sognets struktur. De tyske kolonisters ankomst til Alheden og Randbøl Hede i 1760 kom også til at sætte sit præg på sognet. Ganske vist rejste de fleste kolonister skuffet bort, men i deres sted fik vi danske hedeopdyrkere, som opdyrkede store områder af heden.

I maj måned begyndte vi at undersøge området og finde kildemateriale frem.

For at undgå religionsstridigheder planlagde man tre bebyggelser. De reformerte placerede man i Rygbjerg, som nu fik navnet Frederikshåb efter kongen.

De lutherske kom til Skjoldbjerg, som fik navnet Molktenbjerg efter en af kongens mænd, mens de katolske blev anbragt i Knurborg, som fik navnet Frederiksnåde.

Tyskerne ville bo i småbyer, som blev omgivet af diger. I 1765 blev de fleste gårde overdraget til danskere, som flyttede gårdene ud på markerne. Kun ganske få tyske familier blev tilbage. Det var meget svært at finde spor fra den tid, da landbrugets effektivisering og plantning af skov havde slettet dem.

Det var meningen, at vi ville lave en lysbilledserie om dette indslag i sognets historie, men det var meget svært.

Ting og sager fra disse tider kunne vi ikke finde, men vi fandt dog teglværksgraven i Knurborg, en gammel brønd samt begravelsespladsen med mindsten.

I Skjoldbjerg var det også svært at finde spor, men med assistance fra de lokale folk fandt vi dog stedet, hvor skolen havde ligget.

I Frederikshåb fandt vi fællesmosen, begravelsespladsen og teglgraven, som blev benyttet efter 1765, da gårdene blev udflyttet. Svage rester fra stendiget kunne vi også finde.

Derfor måtte vi bygge udstillingen op ved hjælp af skriftlige kilder, modeller og lysbillede.

Udstillingen skulle være åbnet i oktober, men så blev jeg syg, og arbejdet gik næsten i stå.

Jeg ville dog gerne, om denne udstilling kunne gøres færdig under min efterfølger. De danske Spritfabrikker har ellers givet 6 hele flasker snaps til formålet, og de skulle jo gerne nydes i denne anledning.

Besøgstallet har også været ret pænt både af almindelige museumsgæster, selskaber og grupper.

Alle udtrykker de glæde over museet, men ældre mennesker har svært ved at klare de mange trapper.

Blandt de besøgende var der en mand fra København, som faldt i rørelse over synet af flyet. Netop dette fly havde han fløjet i sin ungdom. Andre rynker forarget på næsen af flyet.

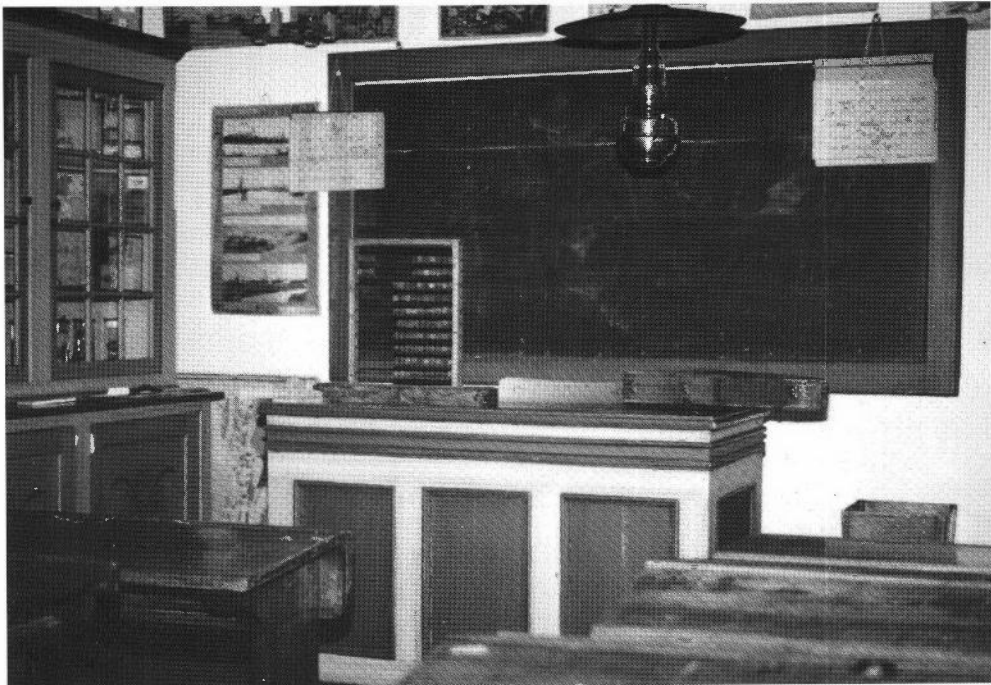
Når vi har besøg af børnehaver og børnehaveklasser, får vi af og til sendt hilsener i form af teg-

ninger, og på dem alle finder vi flyet. Maskinen er også hjemsted for en masse fugle, der har fundet et sted til deres reder.

Museet har også haft besøg af mange skoleklasser, og børnene synes, det er spændende at arbejde på museet.

Mit mål var fra starten af at gøre et museumsbesøg til en oplevelse for ungdommen, og det mål, synes jeg, er nået. Mange børn kommer og giver os hånden til afsked og takker os for en spændende dag, så vi tror, at børnene får meget ud af et sådant besøg. Herluf Petersen har lovet os et skilt til skolestuen med følgende tekst: Vil du kende din egen tid, må du kende din fortid. Måtte dette stå som et motto for det arbejdende skolemuseum.

Vi har meget travlt på museet, og det er gået lidt ud over arkivarbejdet. Derfor har vi fået ned-

sat et arkivudvalg til hjælp ved dette stykke arbejde. Fire interesserede har meldt sig til arbejdet. Det er Inger Schnedler, Bente Vejrup Christensen, Tove Petersen og Tove Lomholt. Vi ønsker dem held og lykke med arbejdet. En tidskrævende opgave vil de nok også blive sat på, nemlig interviews med ældre mennesker om forholdene og livet på den tid vi kalder »gamle dage«.

Jeg er blevet bedt om at virke som frivillig arbejdskraft fremover, og det vil jeg selvfølgelig gerne i det omfang, det ønskes. Jeg vil slutte med en tak til alle, som har bakket arbejdet op i museet i den tid, jeg har været leder. Jeg vil også takke de mange arbejdsgrupper og enkelte mennesker, som har ydet hjælp, når der blev bedt om det. Jeg ønsker også min efterfølger held og lykke i arbejdet, og at den velvilje og forståelse jeg har fået, må blive overført til ham.

Ths. K. Thomsen

Vejle Kunstmuseum

Vejle Kunstmuseum har i 1989 fortsat sin hidtidige udstillingslinie med udstillinger af såvel dansk som udenlandsk kunst, ligesom der blev vist et bredt udsnit af kunstneriske udtrykformer. De mindre udstillinger har været vist på kunstmuseet i Flegborg 16, mens de mere omfattende blev vist i de store udstillingslokaler på Domus på Enghavevej.

Årets første udstilling tog pulsen på den nye spanske kunst (»Spansk kunst i 80'erne. De nyeste tendenser«, 14.1.-19.2.), mens den næste udstilling viste et bredt udsnit af nutidig brasiliansk billedkunst (»Brasilianske billedrytmer«, 18.3.-16.4.). Disse udstillinger blev til i samarbejde med henholdsvis udstillingsstederne Gl. Holtegaard og Charlottenborg. Desuden vistes i foråret video-installationen »Circum 6« (14.1.-19.2.).

I juni fulgte udstillingen »Vejle – kulturby i 30'erne« (10.6.-3.9.), som var resultatet af et samarbejde mellem Vejle Kulturhistoriske Museum, Vejle Byhistoriske Arkiv og Vejle Kunstmuseum. Udstillingen gav et signalment af 1930'ernes kulturliv, der trods økonomisk nedgangstid var rigt og mangfoldigt. Mange af de billedkunstnere, der siden har medvirket til at gøre Vejleområdet kendt som et kunstnerisk frugtbart sted, debuterede i 1930'erne, således Olaf Markussen, Einar Iversen og Robert Dueholm Jessen. Også musiklivet og teaterlivet var frodigt og blev belyst ved fotografier.

Efterårets store udstilling var »Egon Mathiesens billedverden« (30.9.-12.11.), hvor der blev vist malerier, skulptur, grafik og tegninger af den alsidige kunstner, der voksede op i Vejle. Mathiesen var en af pionererne indenfor såvel dansk abstrakt maleri som indenfor børnebilledbogsgen-

ren, og udstillingen viste et bredt udsnit af begge virkefelter. I et af udstillingsrummene havde vi opbygget nogle af »rekvisitterne« fra børnebøgerne, bl.a. »Frederiks gule bus« og den sorte hule fra »Mis med de blå øjne«. I udstillingsperioden inviterede vi børnehaver, dagplejemødre og skoler til særlige arrangementer, hvor børnene selv kunne deltage i nogle af bøgerens optrin. Desuden var nogle af børnebøgerne indtalt på bånd og blev afspillet ledsaget af dias med tegningerne. Vejle Bibliotek havde velvilligt stillet sine Mathiesenbøger til disposition, så det var muligt selv at læse i udstillingens sofahjørne. Statsbiblioteket og Det kongelige Biblioteks udenlandske udgaver af bøgerne kunne til gengæld kun ses i montre.

På førstesal i museumsbygningen i Flegborg er indrettet et mindre rum, som fremover skal anvendes til små, skiftende udstillinger, hovedsagelig med værker fra kunstmuseets egen samling.

Her blev vist »Billedhuggerkunst« (9.9.-8.10.) og »Familiebilleder« (14.-10.-19.11.). Vinding Skoles 9A havde udvalgt værkerne til sidstnævnte udstilling og skrevet digte til hvert af billederne.

Årets sidste to udstillinger blev til i samarbejde med Vejle Kunstforening, der blev husvilde på grund af ombygning i »Kunstbrønderiet«. På den første af disse udstillinger vist et udvalg af Statens Kunstfonds indkøb i 1987-88 (4.11.-26.11.) og på den sidste maleri, grafik og skulptur af Sven Havsteen-Mikkelsen (28.11.-17.12.). I tilknytning til Kunstforeningens udstilling vist Vejle Kunstmuseums egne Havsteen-Mikkelsen-værker.

Blandt de væsentligste nyerhvervelser i 1989 var malerier af Jette L. Ranning, Doris Bloom, Franz Kannik og Michael Kvium, men også grafik- og tegningssamlingen blev forøget betydeligt (bl.a. med Henrik Have, Ken Denning, Bjørn Nørgaard og Knud Nielsen). Hertil kom gaver fra Vesta Lippert og Reidar Magnus' Fond (grafiske blade af Reidar Magnus) samt værker, udvalgt blandt de værker fra Statens Kunstfonds indkøb i årene 1965-77, som er udtaget til museal opbevaring (Anders Kirkegaard, Poul Bjørklund, Robert Jacobsen, Per Kirkeby og Palle Nielsen).

Nina Damsgaard

Vejle Amts Konserveringsværksted

Vejle Amts Konserveringsværksted, der er institution under Vejle Amt, står til rådighed for de 6 statsanerkendte kulturhistoriske museer i Vejle Amt m.h.t. varetagelsen af deres bevaringsforpligtigelser. Amtskonserveringen har lokaler på Koldinghus Staldgaard og et personale på 3 personer, foruden løst ansat medhjælp. Driftsbudgettet i 1989 var på 738.000 kr. og dækker alle amtskonserveringens udgifter.

Museerne, der er omfattet af konserveringsordningen, er: Museet på Koldinghus, Fredericia

Museum, Vejle Museum, Horsens Museum, Arbejder-, Håndværker- og Industrimuseet i Horsens og Glud Museum.

De ca. 10 egne museer, der står udenfor konserveringsordningen, hjælpes primært gennem konsulentbistand, således at de selv kan udføre lettere bevaringsopgaver. Endvidere inviteres egne museerne til at deltage i kurser og andre arrangementer, der afholdes på amtskonserveringen.

Opgaverne, som amtskonserveringen har arbejdet med igennem året, spænder meget vidt. Hovedparten har dog ligget inden for de arkæologiske fund. Udgravninger, som Horsens Museum foretager ved Hedegård af en landsby med tilhørende gravpladser fra sen-føromersk- og ældre-romersk jernalder, har lagt beslag på en væsentlig del af amtskonserveringens kapacitet. Fra denne udgravning kan bl.a. nævnes 2 unikke bronzekar, som menes at være importeret fra Romerriget. Karrene er hjemtaget til konservering i præparater. Udgravningen og den efterfølgende konservering af det ene kar bliver optaget til brug i TV.

»Hafnia-skibet«, der blev fundet i Vejle i 1981 og siden 1984 har ligget til tørring og behandling på amtskonserveringen, er færdig og klar til opstilling i den byhistoriske udstilling, Søndergade 14 i Vejle. En del spændende genstande fra vikingetids-grave, fra udgravninger som Vejle Museum har foretaget ved Herslev, er under konservering.

For Glud Museum er en del kakkellovne behandlet. En blæsebælg fra smedjen har fået monteret ny kohud, så den atter er tæt og kan anvendes, når der arbejdes i smedjen. Der er lavet af-dækninger af farvelagene på loftsbjælkerne i stuehuset på Badensminde for at klarlægge de tidligere farver, så farverne, der nu skal anvendes, bliver historisk korrekte.

Frysetørringsanlægget, der blev anskaffet i 1988, har flittigt været i brug ved frysetørring af

træ- og lædergenstande til Vejle Museum og Museet på Koldinghus, foruden også andre opgaver er løst.

I 1989 er anskaffet en PC'er og printer. Først og fremmest er det tanken at lade rapportskrivning, registrering og tekstbehandling foregå med dette udstyr og derved efterhånden lette kontorarbejdet. Anskaffelsen affødte også en adskillelse af kontoret og frokoststuen fra de øvrige arbejdslokaler, som igennem flere år har været tiltrængt.

I 1989 er der afholdt 2 kurser. Emnerne var håndtering af museumsgenstande med 25 deltagere og behandling af trægenstande med 20 deltagere. Ved begge kurserne er hentet instruktører

udefra, og amtskonserveringen stod for det praktiske arrangement. Udgifterne i forbindelse med kurserne er afholdt af Museumsrådet for Vejle Amt.

I foråret optog Fredericia TV en ca. 30 min. udsendelse om amtskonserveringens arbejde. Udsendelsen var en bestillingsopgave, som blev sendt på 10 TV-stationer rundt i landet.

Amtskonserveringen har igen i 1989 haft besøg af forskellige foreninger og skoler. Det er besøg, som vi er meget glade for, da vi herigennem får mulighed for at vise og skabe interesse for, hvordan arbejdet med bevaringen af vore kulturværdier foregår.

Ib Hansen

Vejle Amts Historiske Samfund 1989-1990

Årsmødet 1990 afholdtes på Snoghøj Nordiske Folkehøjskole onsdag den 13. juni kl. 19.00.

Efter formandens velkomst blev revisor Uffe Manthorpe bragt i forslag som mødets dirigent.

Dirigenten konstaterede, at medlemmerne var rettidigt indkaldt, hvorefter han gav ordet til formanden, som aflagde beretning (se efterfølgende).

Under pkt. 3 aflagde kassereren beretning om regnskabet. Beretning og regnskab godkendtes.

Næste pkt., Valg til bestyrelsen, resulterede i genvalg til de 6 bestyrelsesmedlemmer, der var på valg: O. Herskind Jørgensen, Birgitte Arffmann, Hans Jørgen Iversen, Anders Bager, Falk Mikelsen og Niels Kolind.

Samfundets revisor, Anders Engelbrecht blev ligeledes genvalgt.

Under pkt. 5, Fastsættelse af kontingent, blev bestyrelsens forslag om en kontingentforhøjelse på 10 kr. vedtaget.

Næste punkt, Indkomne forslag, blev hurtigt afdebatteret, da der ikke forelå sådanne.

Under pkt. 7, Eventuelt, fremkom Kaj Varming med en korrektion til det sted i formandens beretning, hvor det under omtalen af mødet i Horsens blev anført, at Benito Scocozza skulle have udtalt »Det var en kommunistisk bekendel-

ser«. Kaj Varming påpegede, at B.S. måtte være galt citeret, idet denne ikke var kommunist, men derimod medlem af K.A.P., hvilket jo er noget ganske andet. Man enedes om, at B.S. sikkert havde sagt marxist i stedet for kommunist - en antagelse, der vandt bredt gehør i forsamlingen. Wellner, der var den eneste fra bestyrelsen, der havde været til stede under mødet i Horsens, kunne ikke bekræfte antagelsen, da han havde meldt afbud til årsmødet - og med dette lille politiske indslag endte generalforsamlingen i fred og fordragelighed.

Bestyrelsesmedlem Leo Novrup blev derpå hyldet i anledning af, at han i år har siddet 25 år i bestyrelsen. Formanden kvitterede med at udnævne ham til Livsvarigt Medlem (Æresmedlem!) og overrakte ham en boggave som tak for trofast arbejde for Samfundet gennem de mange år.

Skolens forstander, Jens Rahbek gav dernæst en kort orientering om Folkehøjskolens historie, fra den blev grundlagt i 1913 som Fiskerhøjskole.

Efter kaffebordet holdt fuldmægtig Erik Housted et fængslende lysbilledforedrag om »Færgesfarten på Lillebælt gennem tiderne«.

Mødet sluttede med et besøg i Højskolens kirke, hvor forstanderen fortalte om kirkens to ophavskvinder, Jørgine Abildgaard og Anna

Krogh, som lod kirken opføre i året 1933 - i den periode, hvor skolen fungerede som gymnastikhøjskole.

Alt i alt et velbesøgt og givende årsmøde.

Formandens beretning

Velkommen til alle fremmødte til det 85. årsmøde i Historisk Samfund. Det er altså en slags skævt jubilæum i år, men det vil jeg vende tilbage til.

Sidste årsmøde blev også afholdt på en højskole, nemlig Uldum, hvor forstanderen Helge Hansen holdt foredrag om Den franske Revolution og om højskolens 140 år.

Efter årsmødet konstituerede bestyrelsen sig uden ændringer - nemlig:

formand Kamma Varming

næstformand Erik With-Pedersen

kasserer Anders Bager

sekretær Søren K. Jakobsen.

Udgivelse af lydbøger: Falk Mikkelsen.

I redaktionen: Knud Erik Reddersen, Erik With-Pedersen, Nete With Fogstrup og Bodil Møller Knudsen (uden for bestyrelsen).

Der er imidlertid sket en ændring i redaktionens sammensætning siden da. I løbet af vinteren har Nete With Fogstrup og Bodil Møller Knudsen ønsket at forlade den på grund af uoverensstemmelse om redaktionens linie. Den består derfor nu af to personer: Knud Erik Reddersen og Erik With-Pedersen. Det er endvidere besluttet at antage en professionel korrekturlæser, fordi der i de sidste år har været nogle beklagelige småfejl i artiklerne.

Lørdag den 2. september 1989 var der sommerudflugt til Christiansfeld. På Brødremenighedens hotel holdt pastor Helge Rønnow foredrag for de omkring 110 medlemmer om menighedens særprægede liv, fra de slog sig ned i Danmark i 1772 og helt op til nutiden. Efter kaffebord med honningkage, vandrede deltagerne i tre hold rundt på en velplanlagt rute, som bragte os til kirken, det nyrestaurerede Brødrehus og til

Gudsageren. Alle steder var eksperter til stede som fortællere. Det blev en indholdsrig dag.

Den 4. oktober var Vejle amt værter ved præsentationen af årbog 89 på amtsgården i Vejle. Den havde som særligt indhold et stort afsnit med læreren og forfatteren C. A. Thyregods erindringer fra 1864 i anledning af 125 året. Dette afsnit er også udkommet i bogform til salg i boghandelen. Giveegnens museum har restoplaget. Støtte til denne del af udgivelsen har vi modtaget fra Jelling kommune, Jelling Sparekasse og Lærerstandens Brandforsikring. Det siger vi tak for.

Der er god grund til at takke Vejle amts kulturudvalg for denne tradition, hvor vi under festlige former kan præsentere årbogen med deltagelse af amtsborgmesteren og viceamtsborgmesteren og samtidig kan få lejlighed til at møde og præsentere årets forfattere.

Når vi her i vores 85 år høje alder udgiver årbog 1990 i oktober, bliver der særlig grund til at feste, fordi den ikke kommer alene. Som en gave til alle medlemmer får den følgeskab af den første digtsamling, der er udgivet af samfundet. Vi har nemlig fået lov til at udgive en ikke tidligere udgivet samling børnerim af Anton Berntsen. Den får ekstra stor værdi, fordi vejlemaleren Albert Bertelsen har illustreret digtene med en række yndefulde vignetter og lavet et træsnit af forfatteren til omslaget. Bogen vil også blive solgt i boghandelen. En fin julegaveidé, synes vi.

Udgivelsen finder sted med støtte på 5.000 kr. fra Jubilæumsfonden af 12. august 1973. Vi fik oprindelig beløbet bundet på en bankbog, hvoraf vi måtte bruge renterne. Den modtog vi i efteråret 1989, men beløbet er nu frigivet. Fonden er en mindefond, oprettet af statsaut. revisor Arne Kærsgård Hansen, Kolding, til minde om hans mor. Dens midler går til kristelige og humanitære formål i Vejle amt.

Årbogen kom som lydbog kort efter den ordinære udgivelse. Den sælges til ca. 10 biblioteker i og uden for Vejle amt.

I løbet af efteråret blev der holdt fem foredrag rundt om i amtet.

Det begyndte i Vejle den 2. november, hvor der i samarbejde med menighedsrådet i Sct. Nicolaihuset på Søndermarken blev holdt Anton Berntsen-aften, hvor Kamma Varming fortalte, viste lysbilleder om digterens liv og læste op af hans digte. Der var mødt omkring 60 Berntsen-entusiaster op, og aftenen fik et levende forløb, fordi flere af deltagerne fortalte, reciterede og sang digte, som de kunne udenad.

Den 8. november havde Lokalhistorisk Forening for Kolding og Omegn sammen med vores Kolding-medlemmer taget et utraditionelt initiativ, idet der var inviteret til diskussionsaften om »Centerkommunen i trekanten« på Børkop Mølle. Der var oplæg fra fhv. kommunaldirektør Vilh. Lønvig, fhv. gårdejer Reinholdt Mikkelsen, gårdejer Th. Bang Hansen og fhv. kommunaldirektør Henning Svendsen, og stadsarkivar Birgitte Dedenroth-Schou var ordstyrer. Det blev en levende og spændende aften, som også amtmand Wamberg og skovrider Schousboe satte deres præg på. Aftenen havde kun én fejl. Der var alt for få, der fik glæde af den. Der var kun mødt omkring 20.

I Horsens fejrede man sammen med Lokalhistorisk forening for Horsens endnu engang Den franske Revolution i 200 året med et foredrag af historikeren Benito Scocozza, der under titlen »Frihed, lighed og broderskab nu 200 år efter« talte om de dønninger, der nåede Danmark, og hvordan vi på ægte dansk vis, ublodigt og forsigtigt, adopterede dele af de revolutionære tanker. Han sluttede med lidt resigneret at sige »Dette var en kommunistisk bekendelse«. Dem fik 60 deltagere lejlighed til at høre.

Fredericia Museum og Erritsø menighedsråd var samarbejdspartnere ved et boblende arrangement i Erritsø sognehus den 15. november. Der fortalte tidligere toldinspektør Knud Bro, Stenløse, barndoms minder fra Skovløberhuset i Fugl-

sang og tegnede festlige portrætter af folk i Erritsø i ældre tid. Det var virkelig en morsom aften for de 100 mennesker, der var stuvet sammen i lokalerne.

Foredragsrækken sluttede i Give den 23. november med et stort arrangement for 120, som Giveegnens museum havde været primus motor i. Kamma Varming fortalte om folkemindesamleren Evald Tang Kristensens bevægede liv, illustreret med lysbilleder – også af en række af de smukke portrætter, der findes af hans meddelere.

Give spillemands laug spillede på festlig vis en del af de melodier og sange, som Evald Tang Kristensen har indsamlet. Nogle af dem blev brugt som fællessange. Derefter spillede spillemændene mere af deres store repertoire.

Uden alle de lokale samarbejdspartnere ville det ikke være muligt at få så mange foredrag afholdt, så vi skylder dem en stor tak.

Den ene synlige del af samfundets virke er netop disse arrangementer, der sammen med årsmødet og sommerudflugten giver os nærkontakt til en del af medlemmerne. Den anden del er udgivelserne – og vigtigst deraf er årbogen, som når ud til alle. Den vil Erik With-Pedersen fortælle lidt om efter beretningen. Vi har flere planer om udgivelser. Det største projekt i øjeblikket er udgivelsen af en historisk kortbog over Vejle amt. Der ligger både en beskrivelse af bogen lavet af forfatteren, som er klar til at gå i gang, og et tilbud på trykningen. Med disse to papirer i hånden går formanden og redaktørerne i august til møde med amtets kulturudvalg. Så må vi se, hvad der sker.

Pengene er for os, som alle steder i samfundet, et problem. I den forbindelse kan jeg fortælle, at der er sket en glædelig ting for lokalhistorien i Vejle amt. Den 1. oktober 1989 indstiftede pensioneret lærer Herluf Kjems Hansen en fond kaldet Kjemsfonden. Den er nu på 1,25 mill. kr. og uddeles to gang om året til udgivelse af lokalhistorisk litteratur i Vejle, Viborg og Århus amter. Ved

den første uddeling i maj på 52.000 kr. fik de lokalhistoriske arkiver i Vejle og Fredericia hver 10.000 kr. til udgivelse af bøger om henholdsvis Østbyen og Trelde Næs. I fondsbestyrelsen sidder for Vejle amt stadsarkivar Birgitte Dedenroth-Schou, Kolding, og Kamma Varming, Fredericia.

Samfundet har gjort Kjems til livsvarigt medlem, fordi han tænkte på Vejle amt. Han har gået på Jelling seminarium i 4 år, er født i Vium og har været lærer i Skjødstrup i 41 år.

Vejle amts kulturelle udvalg har haft en lang række udvalg nedsat forud for kulturplan 90-94. Vi har indsendt en del forslag og har fået nogle synspunkter med i planen.

Medlemstallet i samfundet har tilsyneladende stabiliseret sig på lidt over 1900 medlemmer, men vi vil selvfølgelig gerne have flere. Vi har derfor netop nu haft en hvervekampagne rettet mod udvalgte kvarterer i udkanten af Vejle, som er valgt på grund af udgivelsen af Berntsens børnerim. Hvis den viser sig at give resultat, vil vi gentage den en gang imellem, men vi skal være sikre på, at dens resultat kan dække porto-udgifterne. Vi har den opfattelse, at den bedste måde at få medlemmer på er mund til øre-metoden, så vi vil gerne opfordre alle til at tage et nyt medlem med, hver gang der er et arrangement.

Vores økonomi er stadig mere stabil og positiv, men priserne stiger, og tilskuddene flyder måske knap så sikkert i de kommende år. Det vender vi tilbage til under punktet om kontingentfastsættelse.

Takken for økonomisk støtte til samfundets arbejde skal lyde til tipsmidlerne (som har overtaget statens rolle), amtet og kommunerne og nogle få private virksomheder - hvilke kan ses i årbogen. En skal dog nævnes. Vi har nemlig i år modtaget et beløb fra Charles Hindborgs fond, endda uansøgt.

Tak også til Vejle kulturhistoriske Museum for sekretariatsbistand og til Aase Thomsen og Anna Marie Christensen for god indsats.

Tak for støtte

I 85 år har Vejle Amts Historiske Samfund udgivet sin årbog. I tidens løb er der selvfølgelig sket ændringer, men år for år har den bragt artikler af blivende værdi om amtets historie.

Det har altid været redaktionens mål at bringe artikler af mange forskellige typer og fra alle kroge af amtet. Dette gælder stadig. Stoffet spænder fra forskningsresultater til erindringsstof, og det dækker området fra Hampen i nord til Ødis i syd.

I de senere år har årbogen givet amtets museer og arkiver lejlighed til at fortælle læserne om deres arbejde og deres samlinger.

Desværre har stigende trykkeudgifter og portoforhøjelser gjort, at medlemskontingentet ikke mere kan dække udgifterne til årbogen. Heldigvis modtager samfundet støtte fra offentlige og private institutioner. Denne støtte vil bestyrelsen gerne hermed bringe sin tak for.

Kamma Varming, formand

Ekstrakt af årsregnskab for perioden 1. januar - 31. december 1989

INDTÆGTER

1. Tilskud:			
Vejle Amtskommune		14.000,00	
Kommuner:			
Fredericia	2.295,00		
Nørre Snede	300,00		
Horsens	2.000,00		
Brødstrup	320,00		
Vejle	1.500,00		
Egtved	500,00		
Jelling	500,00		
Kolding	3.445,00		
Juelsminde	75,00		
Tørring-Uldum	200,00	11.135,00	
Kulturministeriet		16.300,00	
Bikuben	500,00		
Elektro Isola A/S	1.000,00		
Sparekassen SDS	5.000,00	6.500,00	47.935,00
2. Medlemskontingenter			143.379,50
3. Salg af bøger			4.537,80
4. Renter:			
Indestående i bank og på giro		7.855,18	
Grundfond		681,98	8.537,16
5. Salg af lydbøger			668,20
6. Salg af amtsbeskrivelse:			
Tilskud SLF	5.000,00		
Salg	4.138,00		
Trykning og forsendelse	÷ 9.045,00		93,00
7. Særtryk Thyregod Artikel:			
Tilskud Jelling Sparekasse	5.000,00		
Tilskud Jelling Kommune	500,00		
Tilskud Lærerstandens Brandforsik. . .	5.000,00		
Salg	4.086,00		
Trykning og forsendelse	÷ 7.269,70		7.316,30
Indtægter i alt			212.466,96

UDGIFTER

7. Publikationer:			
Særtryk Lillebælt kort		2.928,00	
Trykning årbog 1989	88.936,78		
Diverse materialer årbog 1989	136,10	89.072,88	
Særtryk årbog 1989		3.887,14	95.888,02
8. Årbogens udsendelse			40.898,45
9. Møder			26.493,25
10. DHF årsmøde			270,00
11. Kontingent SLF			3.000,00
12. Administration			25.214,43
14. Andre udgifter			1.785,00
Udgifter i alt			193.549,15
Indtægter			212.466,96
Udgifter			193.549,15
Overskud 1989			18.917,81

Status pr. 31. december 1989

AKTIVER

Kassebeholdning:

Sparekassen Sydjylland		
Konto 630-04-02700	12.303,54	
Konto 631-44-45233	266,91	
Konto 455-48-02639	140.910,94	
Sparekassen Bikuben		
Konto 085-44-60803	3.448,70	
SDS Jubilæumsfond		
Konto 416-44-07107	5.000,00	
Giro		
Konto 6445195 og 3415104	7.636,60	
Kontant kassebeholdning	<u>99,29</u>	169.665,98

Jens Holms Legat:

Kontant	1.900,00	
Jydsk Kreditforening 9. serie 5%	1.700,00	
Jydsk Kreditforening 12. serie 5 1/2%	400,00	
Jydsk Kreditforening 14. serie 7%	5.100,00	
Jydsk Grundejer Kreditforening 1-2001 9%	4.400,00	
Jydsk Grundejer Kreditforening 3. afd. 7%	<u>500,00</u>	14.000,00
Tilgodehavende beløb		7.736,60
Beholdning af bøger m.m.		<u>25.000,00</u>
Aktiver i alt		<u>216.402,58</u>

PASSIVER

Skyldige beløb		2.684,50
Kapital:		
Saldo pr. 1. januar 1989	194.800,27	
Overskud 1989	<u>18.917,81</u>	213.718,08
Passiver i alt		<u>216.402,58</u>

Glud, den 22. april 1990

Anders Bager
kasserer

Regnskabet er revideret - bilagene stikprøvevis kontrolleret og alle beholdninger fundet til stede. I regnskabet indgår Kulturministeriets tilskud for 1988, og i tilgodehavende er inkluderet en ikke indgået gave til Thyregod-artiklen på 5.000 kr.

Fredericia, den 23. april 1990

A. Engelbrecht

J. Gjedsted

VEJLE AMTS ÅRBOG

som kan købes i boghandelen, udsendes til medlemmerne af Vejle Amts historiske Samfund. Medlemsbidraget er 75,00 kr.

Indmeldelser i Samfundet bedes sendt til et af bestyrelsens medlemmer eller direkte til ekspeditionen, adresse: Vejle kulturhistoriske Museum, Flegborg 18, 7100 Vejle, tlf. 75 82 43 22.

Samfundets bestyrelse:

Pastor *Birgitte Arffmann*, Vejle.

Købmand *Anders Bager*, Glud.

Kasserer

Kasserer *Grethe Sehested-Blad*, Skærbæk.

Arkivar *Nete With Fogstrup*, Kolding.

Museumsinspektør *Steen Hvass*, Vejle.

Sognepræst *Hans Jørgen Iversen*, Hinning.

Museumsinspektør *Søren K. Jakobsen*, Fredericia.

Sekretær

Konsulent *Marius Wellner Jensen*, Gedved.

Lektor *O. Herskind Jørgensen*, Fredericia.

Lærer *Niels Kolind*, Horsens.

Lærer *Falk Mikkelsen*, Give.

Konservator *Leo Nourup*, Bredballe.

Civilingeniør *Knud Erik Reddersen*, Kolding.

Overlærer *Kamma Varming*, Fredericia.

Formand

Overlærer, arkivar *Erik With-Pedersen*, Vejle.

Næstformand

BØGER TIL SALG

Ældre årgange af Vejle Amts Årbog kan fås ved henvendelse til Vejle kulturhistoriske Museum, Flegborg 18, 7100 Vejle, tlf. 75 82 43 22

	For medlemmer:	For ikke-medlemmer:
	Kr.	Kr.
1908-1972	20,00	35,00
1974-1979	45,00	65,00
1980	52,00	70,00
1981	55,00	78,00
1982	60,00	86,00
1983-1984	75,00	98,00
1985-1990	85,00	110,00
Realregister for årgangene 1905-1960	10,00	20,00
Register til Vejle Amts Årbog 1961-1975 ..	25,00	35,00

Ved forsendelse tillægges porto.

Udsolgt er årgangene: 1905-1907, 1911, 1916², 1917-1925, 1933-1936, 1937², 1938-1953, 1957-1961, 1973.

Desuden sælges følgende bøger, ligeledes fra Vejle kulturhistoriske Museum:

	For medlemmer:	For ikke-medlemmer:
	Kr.	Kr.
Abitz og Bredsted: Litteratur om Vejle amt	10,00	20,00
Jakob Jakobsen: Thalia i provinsen.		
(Vejle Teaters historie)	10,00	21,00
Orla Lehmann: Den græske Thronfølgesag		
1863. (1970)	12,00	30,00
Anton Berntsen 1883-1973. Liv og digtning.		
(1973)	26,00	36,00
Marius Sørensen & Frands Johan Ring:		
Jelling nyere historie. (1974). (Sælges fra		
kommunekontoret i Jelling)	30,00	30,00
Peder Herschend: Fra min Silkeborg-tid.		
(1980)	35,00	60,00
Hugo Matthiessen: Fredericia 1650-1760.		
(Fot. genoptr. 1981). Købes hos Kamma		
Varming, Olafsvej 7, 7000 Fredericia,		
tlf. 75 92 28 67	50,00	
H. Blichfeldt: Vejle amtsråds formænd og		
medlemmer 1842-1970	40,00	
Amtsbeskrivelse over Vejle Amt		
af C. Dalgas. Genoptryk fra 1826	60,00	

